

СПРА ТЕТЯНА

Святе, як хліб, моє село

**ІСТОРІЯ СЕЛА ТУР'Я
ЩОРСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

2016 рік

Книга «Святе, як хліб, моє село» присвячена 350-и річчю заснування села Тур'я. На основі історичної літератури, документів архівних установ району, області та свідчень односельців подано матеріал історичної минувшини села в нерозривному взаємозв'язку з Чернігівщиною.

Метою написання книги є відновити та увіковічнити історичну пам'ять заснування хуторів і в цілому села; закарбувати на папері сторінки із життя односельців-хліборобів, воїнів-визволителів, вчителів, медичних та культурно-освітніх працівників. Чільне місце у книзі відведено опису традицій і звичаїв наших пращурів.

Книга буде корисною всім, хто цікавиться історією рідного краю. Ця скромна робота для нинішніх та майбутніх поколінь. Адже кожна людина повинна знати свою історію, історію своєї малої Батьківщини. Вірно сказано: «Хто не знає минулого, той не має майбутнього».

“Хто батьківський поріг забуде –
тому щастя не буде”
(Народне прислів'я)

Передмова

Село Тур'я – моя батьківщина, тут мої корені, тут залишили певний слід на землі мої предки. Де б я не була, чим би не займалася, відчуваю постійну ностальгію за своїм рідним краєм.

Маючи за плечима більше 70 літ, постійно повертаюся, у думках і явно, до своєї рідної домівки, до тих доріжок, сходжених у дитинстві, юності та дорослому віці. Зринає в пам'яті неповторна краса березового гаю, на той час повноводної річечки Турчанки, лук із зеленню соковитих трав та розмаїттям польових квітів. Спогади, спогади, спогади...

Ось невеликими клаптиками розкидані поля господарства серед лісів і перелісків. Колосяться ниви. Половіють жита. Ніжна хмарка пилку піднімається все вище і вище, перетворюючись у променях сонця на веселку. Поряд картопляні лани з яскравим цвітом, від білого до фіолетово-рожевого і навіть червоного. Льонове поле, як море хвилюється переливами небесного цвіту. Жайворонок, супутник хлібороба, високо - високо над полями дарує дзвінку ніжну іноді тривожну пісню.

Майже у кожній садибі буйним цвітом радують вишневі і яблуневі садки. Схід і захід сонця. Ваговита прохолодна вечірня роса. Щебіт соловейка, голос зозулі, хор іншого птаства – як все це близьке, рідне мені! Та чи тільки мені? Неповторна, незрівнянна краса поліського краю, моєї малої батьківщини!

Недарма кажуть, що рідна земля – це те вічне джерело, яке живить усіх. Усі ми перед нею однакові діти.

У 2017 році нашому рідному селу Тур'я Щорського району Чернігівської області виповнюється 350 років. Отже, історія села сягає в сиву давнину. Як же наше село жило колись і в даний час?

Залишити слід на землі... у кожної людини на це свій погляд і міркування. Але спільним є те, що слід цей бачиться глибоким, важливим та корисним не для однієї особи, а для багатьох людей чи, може, поколінь.

Виникла ідея написання книги “Святе, як хліб, моє село”, Звісно, не просто так, а в результаті спілкування з друзями, однокласниками (випуск 1960 року), односельцями старшого покоління, інтелігенцією села, рідними. Та мабуть прийшов час використати особисті, ще з юних літ, нотатки та записи щоденника. Перші спроби написати історію села було зроблено вчителями Коваленко Ан. Ан., Лузан Ніною Василівною, Хомчук Вірою Дмитрівною, Колодієм Михайлом Федоровичем, Пушкарем Андрієм Дмитровичем, Голодок Михайлом Корнійовичем. (Матеріали зберігаються у архіві музею М. О. Щорса у місті Щорс).

Рідна Тур'я. Поліське село. Таких ніби й багато, але кожне з них особливе. У кожному селі є щось своє, притаманне тільки йому: назва, розміщення вулиць, кутків, хуторів, а головне - це люди. Наполегливі, працьовиті, дбайливі господарі та мудрі, турботливі батьки.

Оглянімося назад на декілька десятиріч .І я впевнена що пам'ять кожного з нас зберегла в собі недалеке минуле нашого славного села і рідного колгоспу “13-річчя Жовтня”

Пройдімося селом. Контора колгоспу. Ніби ніяковіючи, дивляться на перехожих з Дошки пошани знані люди господарства. Працьовиті люди – гордість села!

У центрі - пам'ятник воїнам – визволителям нагадує про буремні роки війни.

У сільському парку музей - пам'ятник бойової слави. Величаво, у непідробній скорботі височіє він на кургані. Ще раз і ще раз нагадуючи про святі слова :

«Ніхто не забутий, ніщо не забуте.»

Недалеко від центру села, тільки місток через річку перейти, бачимо білогруді будівлі: корпуси лікувального закладу, стаціонарне відділення, водолікарня і лазня.

А ось скромне приміщення – верстати, апарати. В умілих руках працьовитих молодих тур'янців різнокольоровий поліетилен перетворюється на прекрасні троянди, конвалії, тюльпани, гребінці та ін. “Монетний двір” називали тур'янці цей цех.

Віддзеркалюють промені сонця скляні та плівкові теплиці. Через прозоре вкриття видно соковиті помідори, огірки і кавуни.

Гаряче, насичене повітря пашисть з печей цегляного заводу. Ось великі склади доброякісної тур'янської цегли, з якої згодом виростуть будинки.

Ароматами свіжої тополі, берези, сосни, дуба наповнене подвір'я будівельного майданчику. Цілими днями тут, як на скрипці скрипаль, видають “музику” пилки, верстати.

За селом, на узліссі березового гаю – цехи вино-консервного заводу. Рівним потоком з конвеєра заводу йде різноманітна продукція.

Подвір'я дитячого комбінату наповнене різноголосим, радісним щебетом дітлахів. Підростаюче покоління – це наше майбутнє.

Школа. Колектив досвідчених вчителів уміло вчить своїх вихованців, як наблизитися до головної мети в житті – знайти своє місце під сонцем.

Гуркіт тракторів, сирени автомашин, дзвінки та глухі звуки з кузні – це серце аграріїв. Доки воно б'ється, в господарстві люди гарантовано забезпечені хлібом.

Тваринницьке містечко, ферми, ферми. Тут велика рогата худоба, свині, кролі, вівці, кури, гуси, качки.

Все це було, було ... і повинно бути!

Опрацьовані стоси історичної літератури, архівних матеріалів, розповіді старожилів, активістів села дали змогу повідати історію села. 2011 рік, коли на папір лягають перші рядки цієї скромної книги, знаменний історичними подіями:

70 річниця початку Великої Вітчизняної війни;

70 річниця партизанського руху;

50 років польоту Ю.Гагаріна в космос;

50 років встановлення пам'ятника воїнам-визволителям села (22.06. 1961р.);

25 річниця Чорнобильської катастрофи;

20 років розпаду СРСР та утворення вільної незалежної України;

20 річний ювілей Української міліції;

15 років прийняття Конституції України;

15 років введення в обіг гривні.

Історія нашої Батьківщини доповнюється новими подіями, адже життя не стоїть на місці.

Мене приємно вразила зацікавленість та активність тур'янців, які сприяють в зборі інформації, фотокарток з минулого. Приємно, що прості жителі села надають безкорисливу практичну допомогу в зборі історичної інформації. Зустрічі, щирі бесіди з односельцями надають мені снаги. Їхня підтримка окрилює мене. Тепер упевнена: добру корисну справу ми робимо. Молоде покоління нехай вивчає історію села, пишається родом своїм і передає цю любов нащадкам.

Моя скромна робота для нинішніх односельців та майбутніх поколінь.

Кожна людина повинна знати свою історію, історію своєї малої батьківщини. Адже, вірно сказано: **“Хто не знає минулого, той не має майбутнього”**.

Вам присвячую цю скромну працю, мої земляки. Кожен із вас заслуговує на характеристику вашої участі у творенні історії села.

З глибокою шаною і повагою схиляю голову перед мудрістю, великою працездатністю, людяністю і терпимістю своїх шановних земляків-односельців.

Ваша Сіра (Пушкар) Тетяна Іванівна.

2016 рік.

Р. 1. Символіка Чернігівщини

Герб. У срібному полі - чорний двоголовий орел з червоними лапами та язиками, золотими очима і озброєнням (дзьоб і кігті). На головах – по золотій відкритій короні, а на грудях – синій щиток із золотою облямівкою, на якому зображено знак Рюриковичів чернігівського типу (Знак князя Мстислава Володимировича). За своїм змістом герб відповідає історичній традиції Київської Русі, пізнішим періодом нашої минувшини, має обґрунтовану сучасну інтерпретацію (двоголовий орел уособлює два князівства – Чернігівське та Новгород-Сіверське, на центральних територіях яких розташована сучасна Чернігівська область), а розміщення на щитку знака князя Мстислава Володимировича підкреслює власне чернігівську індивідуальність герба і водночас вказує, що область є частиною України.

Прапор. Прямокутне зелене полотнище із співвідношенням сторін 2:3, посередині якого проходить біла горизонтальна смуга, що становить 1/5 ширини прапора. У верхньому від древка білому квадратному куті, сторона якого дорівнює 3/5 ширини прапора, зображено герб області. Зелене полотнище прапора означає щедрю землю Чернігівщини, а біла смуга уособлює річку Десну. Чернігівська область розміщена на півночі України, у Поліській та Лісостеповій зонах Придніпровської низовини, у басейні річки Десна. **Дата утворення області – 15 жовтня 1932 року. Суміжні області.** На північному заході межує з Гомельською областю Білорусії (227 км державного кордону), на півночі з Брянською областю Російської Федерації 9199 км державного кордону), на півдні з Полтавською, Сумською та Київською областями України. **Історична довідка 1** «Матеріали для географії і статистики Росії. Чернігівська губернія». М. Домонтович. Сиб. 1865. Ст. 7. За даними військово-топографічної зйомки Чернігівська губернія займала територію 4.802.073 десятини землі. **Довідка (2016 рік).** Село Тур'я протяжність вулиць з хуторами та провулками складає 36 кілометрів, в тому числі з твердим покриттям (асфальт) 26 кілометрів. Кількість населення на 1 січня 2010 року по Чернігівській області - 1109,7 тис. осіб. Міське населення - 692,0 тис. осіб. Сільське населення - 417,7 тис. осіб **Історична довідка 2.** Населення Чернігівської губернії.

Населення	1764 рік		1782 рік	
	Тис. душ	%	Тис. душ	%
Козаків	297,1	30,8	381,8	32,5
Селян і підсусідків	562,9	58,4	734,5	62,4
Інших	104,5	10,8	60,4	5,1
Всього	964,5	100	1.176.5	100

Довідка. Підсусідки – ті, хто виходив у сусіди, це селяни без землі, які переходили від одного господаря до іншого, обробляючи землю за умовну частину врожаю. **Грунтові селяни** – це ті, які одержували за умовами від господарів ділянки землі. **Огородники** – селяни, які мали одну садибу з городами без польової землі (ж. Сіверянський літопис 1997, № 6 ст.36. Григорій Греченко).

У 1879 році населення Чернігівської губернії складало 1.850.522 чоловік, а у 1894 році – 2.354.023 чоловік населення. « Историко-статистическое описание Черниговской епархии» кн.6 Чернигов. 1874, ст. 151-158. У 1855 році православної пастви єпархії було 1.994.576

осіб, із них чоловіків 616065, жінок 678511; у 1856 році відповідно 1276077, із них 605240 чоловіків і 670837 жінок. На таке зменшення населення вплинули поширені хвороби людей та війни ініційовані імперською Росією. Водну мережу області складають 157 річок загальною довжиною 8336 км, що належать до басейну річки Дніпро, та 26 найбільших озер площею 9,16 км².

Найбільші ріки (довжина у межах області): Десна – 505 км, Остер – 195 км, Удай – 195 км, Снов – 190 км, Убідь – 106 км, Дніпро – 91 км, Турчанка – 40 км.

П'яту частину території області займають ліси. («Чернігівщина в цифрах», статистичний збірник, Чернігів, 2010, ст. 16)

Пахне рідне село тишиною лугів
І роздоллям небес, і піснями гаїв,
І хлібом, і цвітом.
І прадідом дідом
Пахне рідне село.
Будить рідне село і зорю, і росу.
Я любов до землі все життя пронесу.

Андрій Демиденко.

Р. 2. Сторінки історії села Тур'я.

Складовою територією Чернігівщини є рідна Тур'я. Глибокозмістовна історія нашого села і коріння її сягають сивої давнини. Шановний читачу, перш за все, ознайомимось зі статистичними даними про чисельність населення села з початку заснування і по даний час. (Матеріал взято: А. Русов «Черниговская губернія», з архіву ДАЧО, енциклопедичних довідників, статистичних даних Тур'янської сільської ради). Населення села: **1726 р.** – 20 стрільців; **1770 р.** – 78 стрільців; **1859 р.** – 126 дворів, 396 чоловіків і 402 жінки; **1866 р.** – 126 дворів, 798 жителів; **1888 – 89 рр.** – 200 господарств, 1280 жителів; **1897 р.** – 288 дворів, 1909 жителів (відповідно до першого загальног перепису населення Російської імперії); **1912 р.** – 460 господарств, 2944 жителі; **1917 р.** – 359 господарств, 2368 жителів (Тур'я); 8 господарств, 64 жителі (х. Лука); 38 господарств, 281 житель (х. Ількуча); 5 господарств, 42 жителі (х. Селище); 16 господарств, 76 жителів (х. Мишино); 2 господарства, 10 жителів (х. Бір); **1921 р.** – 2658 жителів; **1924 р.** – 499 господарств, 2727 жителів (Тур'я); 20 господарств, 102 жителі (х. Лука); 45 господарств, 253 жителі (х. Ількуча); 16 господарств, 76 жителів (х. Мишино); **1925 р.** – 494 господарства, 3000 жителів; **1930 р.** – 407 господарств (1350 членів колгоспу); **1931 р.** – 454 господарства, 2845 жителів; **1963 р.** – 650 господарств, 2370 жителів; **1970 р.** – 649 господарств, 1849 жителів; **1979 р.** – 702 господарства, 1936 жителів у т. ч. 809 чоловіків і 1127 жінок .

Населення (чол) по Тур'янській сільській раді

Населені пункти	На 1.01.1944 р.			На 1.01.1991 р.			На 1.01.1995 р.			На 1.01 1997 р		
	Дворів		Населення, чол.	Дворів		Населення, чол.	Дворів		Населення, чол.	Дворів		Населення, чол.
	Жилих	Нежилих		Жилих	Нежилих		Жилих	Нежилих		Жилих	Нежилих	
Ількуча	63		198	46		76	44		73	42		61
Селище	23		89	16		36	15		26	14		24
Мишино	48		153	18		27	19		21	17		22
Лука	13		230	16		39	18		37	19		39
Тур'я	407		1748	620		1387	634		1348	632		1261
Всього	614		2418	716		1563	730		1505	724		1407

Населення (чол) по Тур'янській сільській раді (продовження)

Населені пункти	На 1.01.2000 р.			На 1.01.2001 р.			На 1.01.2010 р.			На 1.01.2011 р.			На 1.01 2016 р		
	Дворів		Населення, чол.	Дворів		Населення, чол.	Дворів		Населення, чол.	Дворів		Населення, чол.	Дворів		Населення, чол.
	Жилих	Нежилих		Жилих	Нежилих		Жилих	Нежилих		Жилих	Нежилих		Жилих	Нежилих	
Ількуча	41		52	28	18	49	2	6	2	2	0	2	-	-	-
Селище	15		19	13	3	23	8	6	19	7	6	18	8	6	13
Мишино	17		20	12	15	18	6	5	13	6	3	13	4	5	11
Лука	20		36	18	2	33	10	9	17	10	9	17	9	10	10
Тур'я	626		1222	550	84	1223	422	154	952	409	158	931	360	207	820
Всього	719		1349	621	112	1346	448	180	1001	434	176	981	382	228	854

Примітка. На 1.01 1944 р. по Тур'янській сільській раді - 614 дворів, 2418 жителів. Якщо врахувати 970 чоловік мобілізованих на фронт, 177 силоміць вивезених до Німеччини, 35 убитих, то ймовірно населення села на початок війни (1941р.) могло складати приблизно 3600 чоловік. Це найбільша чисельна кількість населення села за всю історію його існування.

Не можна без щему у серці сприймати статистичні дані про таку велику чисельність нежилих дворів нашої рідної Тур'ї, 228 хатин - сиріт, хатин – вдів. На кожному кутку, вулиці бачимо такі хати. Хати-вдови, хати-сироти залишені, забуті і ніби нікому не потрібні. Заростають бур'янами їх подвір'я. Осуваються під вагою часу стіни, ганки... Чекають вони і вікнами-очима сумно дивляться на прохожих, ніби кличуть: зайди, посидь на моїй призьбі, поговори про що небудь, зайди... Стоять ці хатинки темні і зажурені. Колись тут цвіли розкішно чорнобривці, багаторічні жовті георгіни, струнка яскрава рожа (мальва), гвоздики, айстри. Насичений аромат дарували м'ята, кануфер, любисток, чабрець, васильки. Тут вирувало життя. Чути було дитячий щебіт і сміх, зичні пісні по святах звучали так, що аж стіни здригалися. А зараз сум і журба у вікнах-очах, сум і журба...

Шановні тур'янці, давайте ступимо на такі подвір'я з добрими намірами і звільнимо їх від заростей, бур'янів. Повірте, значно повеселішає наше рідне село. Адже виростають нові оселі – село змінює своє обличчя на краще.

Чернігово-Сіверські землі – це територія, на якій у далекому 17 столітті виникло село Тур'я.

Заселення території Чернігівщини почалося ще за часів раннього палеоліту – близько 100 тис. років тому. Дослідники виявили на території області більше 20 поселень епохи пізнього палеоліту (35-10 тис. років тому). На території нашого села на хуторі Селище виявлено поселення доби бронзи, а в районі х. Мишино, знаходиться давньоруський курганний могильник.

З літописних слов'янських племен, що населяли територію сучасної Чернігівщини, відоме плем'я сіверян, від якого пішла назва цієї землі – Сіверська. Сіверяни займали величезний басейн Десни і її приток. У найдавнішому літописі “Повість врем'яних літ” з цього приводу сказано: “... осіли на Десні і по Сейму, по Сулі і назвалися сіверянами ...”. Чернігово-Сіверська земля була складовою частиною історичного ядра Київської Русі - феодальної давньоруської держави 9 століття.

У 907 році – перша літописна згадка про м. Чернігів. За декілька сотень років відбувалися зміни кордонів Чернігівщини. **Після 1025 року утворилося величезне князівство з центром у Чернігові. Західним його кордоном був Дніпро, на південному сході кордони князівства сягали Північного Кавказу, а на північному сході – берегів Оки та Москви.**

Протягом декількох століть відбувалися адміністративно-територіальні реформи. Існували удільні князівства, воєводства, полки і сотні, намісництва, губернії, повіти. У 1802 році Чернігівська губернія складалася з 15 повітів, що поділялися на 187 волостей. **Село Тур'я входило до складу Велико-Щимельської волості Городянського повіту.** Цей адміністративний поділ проіснував до 1919 року. Після повалення Тимчасового уряду в Петрограді Центральна Рада в III Універсалі від 20 листопада 1917 року визначила територію Української Народної Республіки: до неї належали: “землі заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму) ...”

ФР. 19. ОП. 1. Ед.хр. 275 л. 190. Выписка из протокола заседания Городнянского уездного Временного Военно Революционного комитета от 25 мая 1920 года о выделении поселка Сновска в отдельный район с прилегающими волостями.

ФР. 3. Оп. 1. Ед. Хр. 31 л. 7. 1920 год. О выделении поселка Сновска в отдельный район в состав Велико-Щимельской волости Городнянского уезда. 7 березня 1923 року Президія ВУЦВК прийняла постанову “Про адміністративно-територіальний поділ Чернігівщини”, за якою стара система районування (волость – повіт- губернія) замінювалась на нову (район – округ – губернія). З 2-3 повітів організовувався один округ, з декількох волостей – район. У Чернігівській губернії стало 5 округів, замість 133 волостей – 58 районів.

Село Тур’я належало до Сновського району. В 1924-1925 роках знову відбулися зміни в округах і районах. На території колишньої Чернігівської губернії стало 4 округи: Конотопський, Ніжинський, Новгород-Сіверський і Чернігівський. («Чернігівщина енциклопедичний довідник» А. В. Кудрицький, К., Укр. Рад. Енц.; ім. М. П. Бажана, 1990 ст. 867, 868)

2 вересня 1930 року, відповідно до постанов ВУЦВК і РНК УРСР “Про ліквідацію округів та перехід на двоступеневу систему управління”, адміністративно-територіальний поділ України на округи відмінявся з 15 вересня 1930 року і на території УРСР встановлювалось 503 окремі адміністративні одиниці. Районні виконавчі комітети та виділені в окремі адміністративно-господарські одиниці міськради підпорядковувались безпосередньо центру (район – центр). 9 лютого 1932 року прийнята Постанова “Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УРСР”.

15 жовтня 1932 року постановою ВУ ЦВК була створена, за рахунок зменшення Київської, Харківської областей – Чернігівська область. До її складу увійшло 36 районів. Така триступенева система управління (район – область - центр) збереглась і до сьогодні.

У 1935-1939 роках – в складі Чернігівської області створено нові райони (замість 36 – 56 районів), а потім 17 районів відійшло до Сумської області. У період окупації німецько-фашистськими загарбниками територія України була поділена на 2 частини: зону цивільного і зону військового управління. Територія Чернігівської, Сумської, Харківської, Сталінської (Донецької) областей знаходилась у зоні військового управління. Зона підлягала Головному командуванню сухопутних військ вермахту. У вересні 1943 року відновлюється довоєнний адміністративно-територіальний поділ Чернігівської області. **З 1935 року село Тур’я відноситься до Щорського району, з районним центром м. Щорс, розміщеним за 10 км від села.**

Цікавий історичний факт є те, що місто Щорс набагато молодше нашого села. Адже перші письмові згадки про с. Тур’я датовано 1667 роком, а хутір Коржівка (пізніше Сновськ) відомий після реформи 1861 року. На території, де був густий ліс, оселився селянин на прізвище Корж, який заснував хутір. Пізніше хутір називали Коржівка, входив до Городнянського повіту. У 1874 році через хутір прокладено залізницю, побудовано залізничну станцію і депо, відкрито поштове відділення (1893).

У 1897 р.налічувалось 222 дворів і 2424 жителів. В 1874 році відкрита станція Сновськ. З 1893 року Коржівка отримала назву Сновськ. (А. А. Русов. «Описание Черниговской губернии» т.2. Приложение, стр. 101). **В 1935 році місто перейменоване на Щорс.** («Чернігівщина енциклопедичний довідник» А. В. Кудрицький, К., Укр. Рад. Енц.; ім. М. П. Бажана, 1990 ст. 959).

Наприкінці 19- на початку 20 століття навколо Сновська широко велися лісорозробки. За 25 км від станції в с. Гуті Студенецької працювало три лісопильні заводи. Від села до станції Сновськ була прокладена вузькоколійка, по якій перевозилась велика кількість лісоматеріалів. До цього часу зберігся насип, де прокладені були шпали, рейки (це на кордоні с. Іванівка, урочище Кацапове і Корченське).

Лише в 1891 році в селищі виник базар. Цього року на станцію направили одного фельдшера. Перша 5-річна школа відкрита в 1889 році. Далі порівняно швидкому розвитку населеного пункту сприяла залізниця. Перед Першою світовою війною в Сновську було вже 3 тисячі жителів.

На долю нашого народу випало багато життєвих випробувань.

Територія Чернігівщини неодноразово підлягала різним поділам. Перебувала під тією чи іншою владою: Період княжо - вічевий – до **1356** року; Литовський період – **1356 – 1503 рр.**; Московський період – **1503- 1618 рр.**; Польський період – **1618-1654 рр.**; Гетьманський період – **1654 – 1722 рр.**

Перехід до загального імперського управління - **1722- 1782 рр.**; Введення в дію Катеринських установ – **1782-1870 рр.**; Скасування кріпацтва в Росії- **1861 рік**, 19 лютого; Пореформлений період – з **1870 року**; Столипінська аграрна реформа – **1906-1909 рр.**; Голод в Україні – **1921 – 1923 рр.**;

Утворення СРСР – **1922**, 30 грудня; Масовий голод в Україні – **1932 – 1933 рр.**; Напад Німеччини на Радянський Союз – **1941, 22 червня**; Капітуляція Німеччини – **1945**, 8 травня; Акт проголошення незалежності України – **1991**, 24 серпня; Всеукраїнський референдум і вибори Президента України – **1991**, 1 грудня.

Правили Україною князі, гетьмани, царі, імператори, секретарі ЦК ВКП (б), ЦК КПРС, ЦК КПУ, президенти.

Царі	
Петро I – 1689-1721	Глава уряду в Україні
Микола I – 1825 –1855	Х. Раковський – 1919 – 1923
Олександр II – 1855 – 1881	І-й секретар ЦК КПРС
Олександр III – 1881 – 1894	М. Хрущов - 1953-1964
Микола II – 1894 – 1917	І-й секретар ЦК КПУ
Імператори	В.Щербицький – 1972-1989
Петро I – 1721 – 1725	Голова Верховної Ради УРСР
Катерина I – 1725 – 1727	Генеральний секретар
Петро II – 1727 – 1730	ЦК КПРС
Анна Іоанівна – 1730-1740	Л.Брежнєв - 1964-1982
Іван Антонович – 1740-1741	Генеральний секретар
Єлизавета – 1741-1761	ЦК КПРС
Петро III – 1761-1762	Ю. Андропов - 1982-1984
Катерина II – 1762-1796	Генеральний секретар ЦК

Павло І – 1796 –1801 Олександр І – 1801-1825 Микола І – 1825-1855 Олександр ІІ – 1855-1881 Олександр ІІІ – 1881 – 1894 Микола ІІ – 1894 – 1917 І секретар ЦК ВКП (б) В. Ленін – 1917 - 1922 І секретра ЦК ВКП (б) Й. Сталін - 1922-1953 П.Шелест – 1963-1972 І-й секретар ЦК КПУ	КПРС К.Черненко - 1984-1985 Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов (перший президент) – 1985-1991 Президент України Л.Кравчук – 1991-1994 Президент України Л.Кучма – 1994- 1999 - 1999-2004 Президент України В.Ющенко – 2005-2010 Президент України В.Янукович – 2010-2014 П. Порошенко - 2014
---	--

Шановний читачу, повернімося до історичного виникнення нашого рідного села. **Село Тур'я** розміщене на типовій для зони Полісся рівнині з помірно-континентальним кліматом. За останні 50 років сформувалися лісові масиви переважно листяних порід безпосередньо на території села та його околиць. За декілька кілометрів великий сосновий та змішаний ліс Єлінського лісництва. Ґрунти піщані, піщано-глинисті, торфові, торфо-болотні глейові, солончакові з порівняно низькою природною родючістю. Малоґумусні. Річка Турчанка (Турейка, Тур'я) відноситься до малих річок області і району – протяжність по території району 40 км. Вздовж берегової смуги два населених пункти. Скористаємось архівними документами **ДАЧО Р. 2349, Оп.1., Спр. 2., Арк 46.** «Труды Черниговской губернской архивной комиссии 1906-1908 гг.» Чернигов. Типография Губернского Правления сотня Киселевска. «Речка Турья вошла з Понурницької сотні в Киселевську сотню, а впала в реку Сновъ, над оною поселение село Наумовка, село Чепелевъ и низъ Чепелева гребля прозываемая Чепелевская з двома мельницами, футоръ Лазовскій при гребле з двома мельницами, деревня Турья при гребле з мельницами жъ». Отже, в давні часи, пам'ятають старожили села, річка була повноводна, глибока. В ній водилося багато риби: карась, сом, щука, окунь, червонопірка, судак, лин, плітка, лящ, пічкур, в'юн. Річкові раки зустрічалися довжиною до 16-20 см. Людські городи збігають майже до самої води (Однобочка, Лозівський хутір, Лазарів хутір, Андруші, Селище). Кожний господар мав човна, рибальські снасті. Та й жителі села, чиї садиби віддалені від річки, практикували риболовлю цілий рік. Були романтичні куточки прекрасної, повноводної ріки. Милували око білі та жовті лілії, які зараз занесені до Червоної книги, центральна заплава радувала казковим розмаїттям лучних ароматних квітів та трав. Так, раніше це була чиста і повноводна річка. Але людина втрутилась у природу. Меліоративні роботи (1956-1960 рр.) призвели до висушування не тільки непрохідних боліт, а й обміління річки. Кажуть, вода пішла в Снов, Десну і Дніпро.

У нашому селі діють природні джерельця-криниці (в районі центрального кладовища, урочищі Чемериця та Стариця). Коли вони виникли, ніхто не пам'ятає, але старожили розповідають, що їх оберігали і ставилися як до святині. Біля криниці стояв хрест з іконою Божої Матері і завжди майорів вишитий рушник. Батюшка Клименко Семен Микитович в урочищі Чемериця у 1944 році освячував криницю. Вода була з неї

дуже смачна і корисна, взимку вода не замерзала. І ні меліорація, ні лихоліття не вплинули на це святе джерело. У жовтні **2013 року** за сприянням голови сільської ради Чепурко В.І., членів місцевої дільниці міжрайонного управління водного господарства (кер. Виноградов В.), активу села виконано роботи по благоустрою природного джерела в урочищі Чемериця. Криниця названа Покрови Божої Матері. Освячена криниця настоятелем храму Різдва Пресвятої Богородиці Дребут Михайлом Миколайовичем на чолі з яким відбувся хрестний хід. Відновлено природне джерело та виконано ряд робіт по благоустрою території біля криниці в урочищі Стариця (**серпень 2015 року**). Криниця освячена. Річка Струга протяжністю 12 км протікала через урочище Чемериця за хутір Мишино.

Довідка про виникнення деяких сіл Щорського району (за даними Інституту історії АН УРСР): Смяч - **1506 р.**; Старі Боровичі - **1507 р.**; Гірськ - **1510 р.**; Ключи - **1625 рік**; Нові Боровичі - **1652 рік**; Жовідь - **1655 рік**. Тур'я - **1667 р.**; Хотуничі - **1677 р.**; Петрівка - **1709 р.**; Нові Млини - **1706 р.**; Низківка - **1707 р.**; Кучинівка - **1709 р.**; В. Щимель - **1708 р.** Рогізки - **1711 р.**; С. Рудня - **1712 р.**; Чепелів - **1671 р.**; Єліно - **1709 р.**; Тихоновичі - **1736 р.**; Софіївка - **1781 р.**; Сновське (Бреч) - **1858 р.**

Перші поселенці в наші краї добиралися по річці Снов та її притоках Смяч, Турчанка, Бреч. Цим можна пояснити, що першими утворилися села, розміщені ближче до річок, адже ніяких доріг від Чернігова до наших країв не було. Навколо дрімучий ліс. В **1665-1666 роках** засновано невелике поселення біля річки Турчанка. Його назвали **Селище**, ця назва збереглася і понині. Жителі села – козаки приймали участь в національно-визвольній війні 1648-1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького проти польської шляхти. Центр сучасного села був заліснений, знаходився на підвищеному місці та омивався з однієї сторони річкою Турчанкою, а з другої знаходилась низовина залита водою. Згодом починається забудова на підвищених місцях майбутнього села. Невелике поселення було зареєстроване як адміністративна одиниця в **1667 році**, коли цар Олексій Михайлович своєю грамотою передав його Троїцько-Іллінському монастирю разом з належними до нього землями. Архівні знахідки свідчать про те, що поселення існувало ще за часів Київської Русі. **Ця дата і вважається датою народження села Тур'я. Має право на життя версія, що назва села походить від того, що в дрімучих лісах, водилися тури-зубри. Царський уряд своєю грамотою від 25 грудня 1708 року подарував вільні землі Тур'ї чернігівському полковнику Павлу Леонтійовичу Полуботку. Після знищення Запорізької січі (1775 р.) село розширялося за рахунок прибулих козаків. В 1815 році козак Павло Шумський зі своїми синами побудував дім в 5 верстах від Чепельова. З архівних матеріалів. «Благочестивою жизнью отличалась семья козаков Шумских, дер. Турьи. Из двух братьев, младший Иван не был женат, сын старший Евмений также не вступал в брак и оба вели жизнь чистую. Вся семья (отец – Павло Шумский и два сына Иван и Евмений) весьма усердно посещали храм божий. Когда умерла жена Павла, все трое перестали употреблять мясную пищу. Теперь в верстах в 5 от деревни (это было в 1815 году) построили они себе уединенный дом. Здесь принимали они странников и занимались молитвою».** Після відміни кріпосного права в **1861 році** виникла вулиця **Андріївська**. Жителі цієї вулиці – колишні кріпаки петербурзького генерала

Милорадовича, вбитого декабристом Каховським під час повстання 14 грудня 1825 року. Вдова Милорадовича мала земельні володіння в селі Нові Боровичі і в Тур'ї. **Лозівський та Жабечий хутори** утворилися в результаті вирубування суцільних заростей лози. Ймовірно, що і назву хутір отримав від цих масивів непрохідних лоз та боліт. Жабечий хутір названий так що на цій місцевості багато знижень, боліт. Навіть на даний час садиби не створюють суцільної вулиці, а розміщені поодинокі на підвищених місцях. **В 1896 році виник Лазарів хутір.** Першими його поселенцями були дід Лазар зі своїми синами. Пізніше, в роки колективізації, хутір назвали Советський, а нині Козацької слави. Від центру села на північ на підвищених місцях почалися забудови вулиці, названої Єлінським хутором (нині- вул. Партизанської слави). Урочище Смертка довгий період не підлягало освоєнню, бо було непрохідне трясовинне болото. **Хутір Утвино (нині провулок Усика)** утворився теж на окремих підвищеннях, адже до цього часу тут садиби віддалені одна від одної. До цього поселення була прокладена довга дорога з дерев (гатка), вона йшла і до Єлінського хутора. За свідченнями старожилів, в районі хутора Утвино водилося багато диких качок, куликів, крячків, чайок та іншого птахства. Поряд з хутором Утвино сформувався **хутір Борци (пров.2 Усика).** Хати теж віддалені одна від одної по підвищеннях. Приблизно в **1900-1905** роках селяни побудували садиби біля соснового лісу. Так виник **хутір Бір (пров. Партизанський).**

Хутір Мишино (вул. Лугова) заснував селянин Миша Никифорів. Повз хутір протікала повноводна річка Струга, а навколо ріс дрімучий великий ліс. У **1908 році** із села Тур'я переїхав Залізняк Семен Юхимович. А через два роки поселилися на хуторі: Роговенко Антон Іванович, Залізняк Пилип, Клименко Макар, Клименко Іван. Це були казенні селяни. Вони платили за землю податок в розмірі 1 карбованець за десятину. Ці селяни ще докуплювали собі землі в Іванівського пана Новгородського. У давні часи існував **хутір Струга** на березі однойменної річки, де було 8 господарств. У роки колективізації хутора не стало. На хуторі проживала родина Лашенків. З 1945 року орієнтовно до 1955 року Григорій Тимофійович працював бригадиром овочевої бригади. Це умілий керівник, з твердим характером. Його дружина Тетяна Михайлівна невтомна трудівниця. Її трудові будні, все свідоме життя, пов'язані з вирощуванням овочів відкритого і закритого ґрунту. Донька Ганна увібрала у себе працелюбність матері, а організаторські здібності від батька. Реалізувала ці якості характеру керуючи ланкою овочівників. Син, Іван Григорович, знаний учитель, поет, фотожурналіст. Автор багатьох публіцистичних творів у яких закликав берегти Природу і цінувати Людину, як найвищу цінність на Землі. Онук Григорія Тимофійовича та Тетяни Михайлівни, Сергій Іванович, журналіст, працює у Львові. Написав книгу «Тур'янські небеса». Це книга спогадів про батька (Львів: «Ахіл», 2003, -92 ст.), а також має ряд творчих доробок. Ми маємо пишатися нашими земляками. **Хутір Лука** заснований в **1909-1910 роках** під час столипінської реформи. Назву отримав від імені першого поселенця Луки Опанаська. Він населений селянами сіл Безуглівки і Єліно. Першими поселенцями були селяни Тищенко Іван, Терехович Дмитро, Кожушко Пилип, Зуб Семен, Зуб Кселефон, Опанасько Наум, Опанасько Іван, Терещенко Михайло, Кобеньяк Степан, Кобеньяк Андрій. На хуторі Лука розташоване Єлінське лісництво, організоване

у 1936 році. Контора його знаходиться на хуторі Лука. Доречним буде згадати про історію ведення лісового господарства Чернігівської губернії. Історики доказово інформують про боротьбу за лісозбереження та лісорозведення на території губернії ще у 1800 – 1895 роках. У роботі А. Русова «Описание Черниговской губернии» ст.. 298 читаємо: «Защитных лесовъ в Черниговской губернии - казенныхъ – 8743.3, разныхъ ведомствъ и учреждений 1509.7, всего 48442.1 десятин в том числе Городнянский уезд 1685 десятин. Для защитныхъ лесовъ утверждены планы хозяйства по 1895 годъ на пространстве 45126 десятинь. Здесь въ большинстве случаевъ при мелкозернистой песчаной сухой почвы и хвойном насаждении, сплошные лесосеки совсемъ воспрещены, а допущена только выборочная рубка перестоя и уборка мертвого леса. Также в большинстве случаевъ воспрещена пастъба и прогон скота, корчевание и сенокошение.» Але порушення у використанні лісового багатства звичайно були і в ті часи, про що свідчать такі дані: (Збережена мова оригіналу).

Годы	Опустошительные рубки		Разрешено расчисток	
	случаев	десятин	случаев	десятин
1890	42	5389.8	114	9111.3
1891	10	1767.0	140	6737.2
1892	6	1384.5	153	6671.4
1893	35	5.264.7	107	4312.8
1894	28	6030.7	50	7.938.9
1895	19	6268.7	138	8.479.7
Всего	140	26105.4	702	43251.2

Лісозберігаючий Комітет прибігає до судових заходів проти лісовласників за порушення «Положення о сбережении лесовъ», а також зобов'язує власників проводити штучне заліснення ділянок, на яких ліс вирубано проти правил про збереження лісів. Про що свідчать такі дані.

Годи	Возбуждено преследований		Возложена обязанность искусственного облесения	
	случаев	На сумму рублей	случаев	десятин
1890	14	2266.07	1	1.2
1891	41	29363.00	1	29.0
1892	29	3551.15	5	320.0
1893	262	24943.80	5	21.0
1894	117	12990.41	6	303.9
1895	84	12167.33	32	327.5
Всего	547	85284.76	50	1003.3

Для штучного заліснення практикували закладання розсадників. З 1854 року закупляли насіння різних лісових дерев за ціною від 5 копійок до 30 копійок за фунт, залежно від породи. Пізніше насіння сосни навіть виписували від Келлера та з Риги від Вагнера по 1 рублю за фунт. Розсадники були лише у двох лісництвах Чернігівської губернії – Броварському і Кролевецькому. Площі окультурених лісонасаджень шляхом посадки сосни з 1887 по 1895 роки (за 19 років) склали 298.5 десятин. Посадкою дуба за цей період 10.6 десятин. «У 1895 году лесной Департаментъ Министерства земледелия и Государственныхъ имуществъ дал

предписание местному управлению устраивать шелюговые плантации по соседству с песчаными площадями, требующими укрепления. При этом предложено было засадить такими плантациями более двести десятин по губернии в том числе Елинской даче шесть десятин». (А. Русов «Описание Черниговской губернии»).

Початок лісовпорядкування державних (казенних) лісів у Чернігівській губернії відноситься до 1852 року. Для кожної породи лісу встановлено вік припинення приросту, поділ насаджень за класами віку, розмір лісосік та інше. Вели облік кожної ділянки. Після вступу у дію лісозберігаючого закону в Чернігівській губернії створено 10 лісництв в тому числі Городянське до якого і належала Єлінська дача. Затверджено штатний склад: лісничі, помічники, кондуктори, об'їздки. Вони отримували заробітну плату, квартирні та земельні наділи. Валовий дохід від експлуатації державних лісів Чернігівської губернії (1895 рік) – 219395 рублів, а витрати на утримання лісової охорони та працівників 64 тисячі рублів, отже чистий дохід більше 155 тисяч рублів (або при 112117 десятинах, на одну десятину – 1,38 руб.). З 1886 по 1895 роки в середньому за рік чистий дохід складав 79726 рублів. Сучасний заклик «Ліс – наше багатство» цілком підтверджений вище поданими історичними даними. Не зайвим було б сучасним «володарям» лісів Чернігівщини більш обачно використовувати дане Богом і збережене людьми народне багатство.

Перше впорядкування лісів, що входять до складу лісництва, було проведено в 1911 році. В 1939 році ліси впорядковувались повторно, наступні лісовпорядні роботи проводилися в 1950 , 1968, 1971 та 1981 роках. Лісовпорядкування 1991 року проведено другою Українською експедицією українського лісовпорядного підприємства в/о “Ліспроєкт”. Сьогодні Єлінське лісництво – це великий спеціалізований цех, що проводить весь комплекс лісогосподарських, лісозаготівельних та лісозахисних робіт. Нині воно займає площу 6595 гектарів, входить до Корюківського держлісгоспу. Освоєння скандинавської технології розробки лісосік, опанування нових технологій заготівлі деревини, вирощування сіянців у закритому ґрунті, в контейнерах - далеко не повний перелік нововведень у лісництві за ці роки. Лісництво виробляє більше 15 найменувань продукції від лісозаготівлі та лісокористування.

Основними професіями на виробництві є: лісоруб; знімач-збирач живиці; звальювальник лісу; трактористи, водії; робітники по догляду за л/к. Станом на 01.01.2015 року, у лісництві працює 49 чоловік: інженеро технічні працівники –6; службовці 1; робітники 42; в тому числі: чоловіки 41; жінки 5; молодь до 28 років 3. У 1946- 2016 рр. в лісництві працювали: Андрійченко Володимир Іванович – лісник (1966р.); Ковтун Микола Петрович – лісник (1960р.); Ісаченко Володимир Іванович – лісник (1966 р.); Клименко Іван Васильович – лісник (1951 р.); Демченко Федір Євсійович – лісник (1964 р.); Лузан Микола Павлович – лісник (1948 р.); Данильченко Анатолій Іванович - лісник (1976 р.); Чепурко Іван Михайлович – бухгалтер (1963 р.); Тарабась Василь Михайлович – технік-ліс (1958 р.); Мороз Ігнат Кирилович – касир (1965 р.); Пильник Ніна Павлівна – бухгалтер (1991 р.); Данильченко Олександр Анатолійович – помічник лісничого (2000р.); Данильченко Дмитро Анатолійович - (2004 р.) Лісничим працювали до 2013 року Данильченко

Анатолій Іванович та бухгалтером Ніна Павлівна Пильник. На сьогодні лісничим працює Данильченко Олександр Анатолійович.

Час існування **Ількучі** – кінець 17-го початок 18-го століття. У 1866 році «В деревне владельческой Илькуче» дворів десять, населення сто три душі. Хутір Ількуча до 1951 року називався селом. Колгосп “Єдина правда” і село відносилось до Загребельно- Слобідської сільської ради. В зв’язку з укрупненням колгоспів і приєднанням господарства до колгоспу “13 річчя Жовтня” на території Ількучі організована бригада. Тоді село віднесено до Тур’янської сільської ради. Хутір Ількуча розташований на високому піщаному місці, з трьох сторін оточений лісом, тільки східна сторона - це луг і поле. За 12 км на південь від хутора залізнична станція м. Щорс. До обласного центру 70 км. За 4 км із західної сторони хутора Ількуча протікає річка Снов. На північному заході, біля самого хутора, зараз протікає рівчак, а раніше це була велика річка Ількучанка. В 1955 році цей рівчак розкопали від річки Снов на північний схід по зарослому руслу. Це зроблено з метою осушення прилеглих боліт, які місцями були непрохідними, щоб створити культурні луки і пасовища. На піщаному місці хутора в давні часи на березі річки була пристань. По річці ходили судна одне з яких сіло на мілину за селом в лісі. І стояло там до того часу, поки його не занесло мулом. Через село Ількучу в давнину проходила дорога, по якій інколи проїжджали чумаки, а там, де зараз знаходиться маленький міст, у старі часи був великий міст. Від нього залишились тільки палі до наших часів. Посеред села стояв шинок. (ДАЧО. Р.2349., оп.1., спр.2, арк 46.) «Речка Илькуча вышла спод села Охрамиевичы з урочища лесу прозываемого Тихонки, а впала в реку Сновъ, надъ оною поселение село Тихоновичи при гребле где и мельница имеется». (3 архівних документів.

«Спогади князя Мономаха про полювання».) «Мономах, говоря о Черниговской охоте своей на туров и диких животных, конечно говорил об охотах, производившихся около Боровичей: «Вот что делал я в Чернигове, - пишет он своими руками. Взял я диких коней по 10 и 20 коней в пущах. Два тура бросали меня рогами, и с лошадей, один олень бодал меня, лось топтал меня ногами, а другой бодал рогами, кабан вырвал у меня от бедра мясо, медведь укусил у колено, лютый зверь скочил ко мне на колено и свалил лошадей со мною ...» За статистичними даними Тур’янської сільської ради станом на 01.01.2016 року хутір Ількуча знятий з реєстрації.

Р. 3. Хутори, кутки, вулиці, урочища...

Історично склалося так, що забудова села відбувалася поступово, у міру вирубування непрохідних лісів та освоєння території на більш доступних ділянках. В основному цей процес тривав з 1648 року по 1910 рік. Отже, можна припустити, що і назва перших поселень «хутори» є природною.

Навіть до наших часів зберігся вислів в спілкуванні односельчан: «на вашому кутку», тобто вулиці.

Рішенням Тур’янської сільської ради з 2000-го року вулицям дано нові назви: Центральна (від центру до гаража) – М’язя О.О.; Андруші – Конституції; Бір –

Кочерга – 1-й пров. Партизанський; Бір (Забігайлівка) – 2-й пров. Партизанський; Єлінський (від центру до кінця Бору) – Партизанська;

Провулок до табору – Лашенко; Заводська; Утвино – пров. 1 Усіка; До Хомича – пров. 2 Усіка; Советський – Козацької слави; Лазарєв (від мосту до кладовища) – Щорса; Лозівський (від центру до кінця села) – Перемоги; Лука - Партизанська.

Жаб'ячий (від повороту) – К. Залізняк; Селище – Лісова; Від повороту (пошта до дитсадка) – Молодіжна; Х. Мишино – Лугова; Ількуча – Партизанська.

Назви мали не тільки хутори, а й урочища. Особливо це стосувалося сіножатей, пасовищ та окремих полів орних земель. На превеликий жаль, стираються із пам'яті тур'янців ці назви, адже не чути, як дружно та завзято дзвенять коси на косовиці, не шумлять трактори та машини, не лине душевна і запальна пісня з духм'яних луків. Здичавіли сіножаті. Заростають лозами, вільхами, татарським кленом та березами. А урочища років 30 назад в селі знали від малого до старого. Белунцов берег та перетоки; Уварово та Гордіїв острів; Від амбара; По-під лісом до містка;

Глубинка; Корченське; Кацапове; Стариця; Далекі луки; Комбінат; Жовнірове болото; Заріччя; На Іванівському; Біля Короденки; Гатка; На Мишинському; Біля городка; На Сочку; Біля табору; Перегони Коньків луг; За Стругою; Чемериця; Смертка; Мочалище; Острови; Бабаки; Рукав; Кут; Проходи малі і великі; Полоси.

Ф.132. Оп. 1. Д. 490. Ст. 26. Ревизская сказка 1835 года февраль 14 дня Черниговская губерния Городнянский уезд деревня Турья. О переселении в Кавказскую область. Мужчин душ 215, женского пола 185 душ. Сорок одна семья. Повернімося до архівних даних (**ЦГИАЛФ. 557. Оп. 47, Спр. 266. Арк. 2-3., 11-12. 1862-1895 рр.с. Турья**). «У помещика Милорадовича А. О. в с. Турья было 22 крестьянина, которые до реформы имели земли: усадебной 3 дес. 1858 саж., полевой – 49 дес. 848 саж., а всего 53 дес. 301 саж (на душу 2 дес. 995 саж). По уставной грамоте и выкупному договору в пользование крестьян поступило столько же земли. Ежегодный выкуп составлял 98 руб 17 коп., а вся выкупная сумма – 1308 руб 93 коп.» (**ЦГИАЛФ. 557. Оп. 47, Спр. 219. Арк. 3-6., 16. 1862-1895 рр.с. Турья Городнянского уезда**). «У наследников помещика П. М. Ждановича в с. Турья имелось 10 дворовых и 9 крестьян, которые владели землей до реформы: усадебной – 3 дес. 448 саж., полевой 21 дес. 81 саж., всего 24 дес. 829 саж. (на душу – 2 дес. 69 саж.). По установной грамоте и выкупному договору 12 крестьян получали земельных наделов – 24 дес. 829 саж. (на душу – 2 дес. 69 саж.), (3 дес. 448 саж., полевой 21 дес. 81 саж.), за которые ежегодный выкуп составлял 50 руб 51 коп., вся выкупная сумма – 841 руб. 83 коп., а выкупная ссуда – 679 руб. 46 коп.» (**ЦГИАЛФ. 557. Оп. 47, Спр. 220. Арк. 2-4. 1862-1895 рр.с. Турья Городнянского уезда**.) «У помещицы П.А. Жданович в с. Турья имелось 5 дворовых и 18 крестьян, которые до реформы 1861 г. имели земли : усадебной 8 дес. 1148 саж, полевой 60 дес. 642 саж., всего 68 дес. 1490 саж.. на душу 3 дес. 1466 саж. По уставной грамоте и выкупному договору в пользование крестьян переходило столько же земли ежегодный выкуп составляет 139 руб. 65 коп., вся выкупная сумма 2327 руб. 50 коп., выкупная ссуда – 1862 руб.

Після реформи 1861 року всі лісові масиви Тур'ї повністю перейшли у власність панів (Сиреля, Томаса, Ждановичів, Кошацьких, Милорадовичів), отже

ніяких прав і можливостей користуватися ними в селян не було. Селяни змушені були використовувати лозу, як будівельний матеріал для спорудження господарських будівель (конюшні, хліви, стодоли-клуні) та огорож у вигляді тину. Селяни платили натуральний і грошовий оброк поміщикам, податки царським властям, відбували різні повинності і працювали по кілька днів на панському полі або в маєтку. У селі більшість селян жили на межі бідності. Але були й заможні господарі. У селі росла сільська буржуазія. Так, Залізник Іван Макарович мав із своїми синами багато десятин землі і винокурню. Війни вели до повного зубожіння селян-хліборобів. Російсько – японська війна 1904 р. забрала життя багатьох тур'янців, а хто повернувся мав підірване здоров'я.

1905-1907 роки селянські повстання по всій державі, але збройного повстання в селі не було. Стихійний рух селян проти поміщиків, У якому взяли участь наші односельці, зокрема Колоша Микола Петрович, Шумський Дмитро Іванович та ін. знищували панську огорожу, для того, щоб зробити ширший проїзд. На чолі революційної організації були активісти села. До неї входили Шумський Дмитро Іванович, Шумський Олександр Іванович. Вони брали участь у першій буржуазно-демократичній революції. Для створення на селі класової опори в особі куркульства царизм планував зробити це за допомогою Столипінської аграрної реформи. Постало питання про створення хутірських господарств. З цього питання в село приїжджав міністр внутрішніх справ Макаров, хоча справа ця провалилася. Імперіалістична війна, соціалістична революція 1917 р., громадянська війна – непосильним тягарем лягали на плечі селян.

Р. 4. ТУР'ЯНЦІ – ОРДЕНОНОСЦІ

Назаренко Петро Якович – орден «Червоної Зірки». Желєзняк Микита Гаврилович - орден «Червоної Зірки». М'язь Олександр Олексійович - орден «Червоної Зірки». - Орден «Трудового Червоного Прапора» Мурай Петро Андрійович - Орден «Трудового Червоного Прапора». Приходько Наталія Кузьмівна - Орден «Трудового Червоного Прапора». Сентябрьова Мотрона Іванівна – орден Леніна. Клименко Василь Якович – орден «Знак Пошани». Шумський Михайло Олександрович- орден «Знак Пошани». Шумська Тетяна Архипівна - орден «Знак Пошани». Свириденко Валентина Іванівна - орден «Знак Пошани». Артющенко Микола Гнатович – орден «Трудова Слава 111 Ступеня». Клименко Антоніна Олексіївна- орден «Трудова Слава 111 Ступеня». Сентябрьов Микола Олександрович - орден «Трудова Слава 111 Ступеня». Мороз Микола Кирилович – Кавалер 111 орденів Слави. Усик Іван Павлович – Герой Радянського Союзу. Лашенко Петро Миколайович - – Герой Радянського Союзу.

Нагороджені медалями

«За трудову Відзнаку»

Назаренко Ольга Яківна. Мороз Валентина Федосіївна. Свириденко Любов Омелянівна.

У Щорському державному районному архіві зберігся документ про відзначення колгоспників за добросовісну працю. (Документ подається зі збереженням мови оригіналу). РФ. 42. Оп. 1 Спр. 1. Арк.. 14.

Список лиц представляемых о вручении медалями, за доблестный труд Великой Отечественной Войны 1941 – 1945 г.г. по колхозу «Первая весна 2-й Пятилетки» Турьянского сельского совета Щорского р-на Черниговской обл.

№п/п	Фамилия имя и отчество	Должность и занятие	Стаж работы	Краткая производственная характеристика
1.	Пушкар Ликандра Николаевна	воловик	1 г.	Год рождения 1897. Бедняк при царизме. В 1932 году вступила в колхоз. Работала до войны у к-зе. При оккупации работала в домашнем хозяйстве. Ныне воловик у к-зе.
2.	Шумский Степан Ларионович	Рядовой колхозник	2 г.	Год рождения 1894. В колхоз вступил в 1932 году. Работал все время в колхозе. Участвовал у Великой Отечественной войне. Награжден правительственными наградами. Прибыл по демобилизации.
3.	Усик Прося Петровна	Рядовая колхозница, была членом правления	2 г.	Год рождения 1905. Вступила в к-з в 1932 г. До войны работала у колхозе звеньевой 4 года. С 1943 г. по октябрь 1945 работала членом правления. Ныне рядовая колхозница.
4.	Прохоренко Настя Яковлевна	Рядовая колхозница	2 г.	Год рождения 1914. Вступила в колхоз в 1932. Работала рядовой колхозницей – стахановка до войны. После освобождения от немцев работает также образцовой колхозницей.
5.	Тищенко Аниса Михайловна	Рядовая колхозница, член ревкомиссии	2 г.	Год рождения 1915. Вступила в к-з в 1932 году. Работала до войны членом ревкомиссии. Честная колхозница. Ныне также работает членом ревкомиссии и образцовая колхозница.
6.	Усик Костя Семенович	бригадир	1.5г.	Год рождения 1902. поступил у к-з в 1932. До войны работал бригадиром 4 года. Участвовал у Великой Отечественной войне. Прибыл по болезни с армии. Ныне работает бригадиром.

Председатель колхоза Мищенко Подпись Бригадир колхоза Усик Подпись
Член правления Подпись Счетовод колхоза Подпись

Нагороджені медалями «За трудову доблесть»

Кушнір Андрій Іванович. Залізник Іван Євдокимович. Артюшенко Марія Свиридівна. Кульок Ганна Петрівна. Лук'яненко Надія Пантеліївна. Максименко Ганна Тихонівна. Мороз Олександра Федорівна. Пушкар Семен Іванович. Попко Олександра Федорівна. Шумська Ганна Василівна. Лашенко Марія Гнатівна. Мороз Марія Кирилівна. Клименко Іван Олексійович. Кушнір Іван Іванович.

Лашенко Іван Андрійович, крім медалі присвоєне звання «Заслужений енергетик України». До речі, нагороду вручив Президент України Л.Д. Кучма. Приємно читати рядки статті газети «Промінь Жовтня» від 1 січня 1997 року «Людина року.» Іван

Андрійович з 1959 року пов'язав своє життя з електрикою. Профтехучилище у Чернігові, направлення до мехколони тресту «Чернігівсільбуд». Становили на селах дизелі, тягнули повітряні лінії. Армія. Після служби навчання в Українській сільськогосподарській академії імені Червоного Трудового Прапора за спеціальністю інженера-електрика. Військова служба – вже у офіцерському званні. І знову електрика. Майстер, інженер, заступник начальника – начальник Щорського району електромереж – ось сходинки трудового шляху нашого шанованого земляка. Іван Андрійович може слугувати прикладом для молоді: професіонал, відповідальний, здатний приймати правильні рішення, тактовний, хороший сім'янин. Він посадив сад, побудував дім, виростив сина і доньку. Нехай на тур'янській землі народжується якомога більше таких синів.

**Нагрудний знак та посвідчення почесне звання «Мати-героїня»
одержали: (2011 рік)**

Пушкар Катерина Петрівна. Хобел Зінаїда Василівна. Петрук Любов Миколаївна. Мороз Пелагея Миколаївна. Кирієнко Віра Петрівна. Назаренко Тамара Олексіївна. Захарченко Ніна Максимівна. Шумська Надія Петрівна. Шумська Світлана Михайлівна. **Станом на 1 січня 2016 рік по Тур'янській сільській раді багатодітні сім'ї:** Максименко Надія Михайлівна – 3 дітей, Низковська Ганна Миколаївна – 3 дітей, Пахомов Станіслав Володимирович – 5 дітей, Пушкар Антоніна Григорівна – 3 дітей, Шумська Світлана Михайлівна – 9 дітей, Летута Ніна Василівна – 3 дітей, Прокопчук Маргарита Вікторівна – 3 дітей.

**Р. 5. Вони були в авангарді.
(1945 – 2012 рр.)**

Агрономи

Митрофанова, Сафоненко Федір Михайлович, Бадризов Олексій Кирилович, Колотило Тимофій Степанович, Никоненко Федір Степанович, Крижанівський Віталій Іванович, Колодій Михайло Федорович, Мальчиков Володимир Якович, Пахомов С.В., Стеблина В.С., Клименко Галина Андріївна, Пулеко Оксана Іванівна, Рева Надія Андріївна, Сіра Тетяна Іванівна, Лескович А.І., Акуско, Кушнір, Тригуб, Касяненко Г. Т.

Бригадири тракторної бригади та інженери-механіки

Голота Дмитро Якович, Шумський Михайло Степанович, Карпенко Олександр Григорович, Шумський Іван Сергійович, Лашенко Михайло, Желізняк Анатолій Федотович, Замай В.І., Переверзенцев Юрій Михайлович, Тулупов Віктор Миколайович.

Бригадири комплексних бригад

Клименко Андрій Якович, Криволап Василь Олександрович, Клименко Михайло Трохимович, Клименко Василь Ілліч, Шумський Василь Семенович, Вилватий Леонід Миколайович, Лашенко Олександр Миколайович, Колоша Трохим Миколайович, Лузан Михайло Петрович, Ленкевич Олексій Карлович, Клименко Іван Іванович, Клименко Василь Іванович, Пильник Олександр Павлович, Багрець Олександр Миколайович, Свириденко Микола Лукич, Свириденко Микола Петрович,

Тищенко Петро Григорович, Замай Іван Михайлович, Бруштейн Леонід Якович, Лашенко Михайло Тимофійович, Криволап Олександр Степанович, Мороз Іван Іванович, Шумський Олександр Іванович, Лузан Василь Ілліч, Лашенко Григорій Тимофійович, Лашенко Василь Антонович, Мороз Микола Кирилович, Приходько Митрофан Григорович.

Бригадири молотильного току

Клименко Андрій Якович, Железняк Іван Гаврилович, Клименко Василь Якович.

Завідуючі фермами

Маслюк Євгенія Іванівна (птахоферма), Кирієнко Петро Іванович (гусеферма), Ілленко Іван Кирилович, Клименко Яків Михайлович, Виловатий Василь Федорович, Мурай Петро Андрійович, Мартиненко, Пушкар Петро Андрійович (птахоферма), Гунько Олександр Матвійович, Пильник Леонід Васильович, Лашенко Леонід Павлович, Сентябрьова Ганна Іванівна.

Ланкові

Пильник Євдокія Іванівна, Пушкар А.С., Биховець Марія Марківна, Ісаченко Мотрона Іванівна, Короткевич Антоніна Яківна, Ващенко Віра Никифорівна, Пильник Марія Миколаївна, Мороз Ольга Миколаївна, Кадиш Ганна Кіндратіївна, Железняк Наталія Іванівна, Лашенко Раїса Петрівна (кок-сагиз), Шумська Марія Захарівна, Клименко Тетяна Трохимівна, Мороз Марія Кирилівна, Шумська Євгенія Костянтинівна, Маслюк Євгенія Іванівна, Мороз Катерина Федорівна, Роговенко Катерина Семенівна, Лашенко Віра Микитівна, Лашенко Анастасія Антонівна, Железняк Олена Кирилівна, Лашенко Надія Петрівна, Клименко Антоніна Василівна, Лашенко Параска Дмитрівна, Польовик Наталія Наумівна, Клименко Марія Федорівна, Тулуп Лідія Григорівна, Кирійок Уляна Іванівна, Мороз Валентина Кирилівна.

Бригадири будівельної та дорожньої бригад

Колодій Михайло Федорович, Тищенко Петро Григорович, Тригуб Яків Семенович, Мороз Микола Петрович, Колотило Тимофій Степанович, Кухаренко А.А., Петров Анатолій, Пильник Яків Самойлович, Тулуп Максим Павлович, Шумський Євген Маркович, Клименко Василь Іванович.

Зооветеринарні фахівці

Кушнір Терентій Олександрович, Гапон Гнат Семенович, Водюк'ян Олексій Степанович, Дуднік Олексій Пилипович, Журба В.Т., Левенець М., Михайлець Микола Юхимович, Гольдін, Осипець, Грищенко Анатолій Петрович, Будко Надія Олександрівна, Осика Ольга Володимирівна, Осика Микола Дмитрович, Осипенко Віктор Павлович, Осипенко Станіслав Вікторович, Осипенко Тетяна Федорівна. Про Тетяну Федорівну можна сказати « де народилася, там і згодилася». Майже 40 років віддала ця трудолюбива жінка улюбленій справі у рідному селі. У 1969 році закінчила Козелецький зооветеринарний технікум за фахом ветфельдшер. Робота в господарстві. Сім'я. Діти. Домашнє господарство та догляд за садибою. Невтомна, чуйна, уважна та доброзичлива. Висококваліфікований спеціаліст, співчутлива завжди готова допомогти в біді кожному. Так характеризують Тетяну Федорівну керівники господарства та односельці. (авт.)

Р. 6. Природні явища та стихії

Стихійних лих, пов'язаних з погодою було немало. Навіть за минулих декілька століть перерахувати їх всі практично неможливо. Зупинимось на свідченнях про природні явища подані літописцями орієнтовно з часу заснування нашого рідного села Тур'я (Збережена мова оригіналу. Авт.).

1667 рік – засуха, вызванна неурожаем. Голодный год. **1679 рік** – багатосніжна зима “... снега великие выпали и не можна было конем хетети ехати». Весна была поздняя, морозами в мае повреждены сады. Лето же было «невыносимо жаркое, деревья, даже дубы, трескались и засыхали». **1680 рік** – засуха. “Суша и горячность солнці великая была, от которой повысыхали воды и травы посохли». Голодный год. **1690 рік** – “саранча великая шла так густо, ще облако закрывала”. Голодный год. **1703 рік** – эпидемия. «...чума причинила ужасные опустошения». **1711 рік** – “учинилась на людей моровая язва”. Нашествие вредителей. Засуха. Голодный год. **1721 рік** – возврат холодов в конце мая “наглый дождь со снегом. Овцы в поле померли, овощу не было, пасеки погибли”. **1737-1779 рр.** – голодные годы, эпидемии, нашествия саранчи, буревей, засухи. **1799 рік** – необычно суровая зима. Поздняя весна. Засушливое лето. Саранча. В районе Чернигова она двигалась огромной тучей, закрывая солнце. Местами она покрывала землю слоем более аршина. **1821 рік** – сильный голод. В Черниговской губернии в августе хлеба пострадали от морозов. Вымерзли травы. Голодный год. **1841 рік** 26 червня – повне сонячне затемнення. В Чернигове наблюдалось солнечное затемнение при чистом небе. Началось оно в 7 часов утра, а кончилось в 9 часов. В 8 часов наблюдалось самое полное затемнение, продолжалось около трех минут. В это время видны были звезды, горизонт неба был окружен облаками оранжевого цвета, сделалось темно, как в сумерки и довольно холодно. Это явление произвело на всех тревожное впечатление. Тогда была десятая после Пасхи пятница. В Чернигове по случаю ярмарки было очень много народу. Подобно этому, солнечное затемнение видимо было в Чернигове и в 1851 году 16 июля, в 4 часа пополудня. Солнце было подобно луне в первые три дня ее рождения. (Летопись Черниговского кафедрального собора). **1843 рік** – “.... 27 мая градовые извержения... простерлись от моря Черного и до моря Балтийского и от Днестра и Немана до Волги. Сильные градобои в Черниговской губернии. Размеры градин достигали куриного яйца. Опустошение полей и садов, гибель людей”. **1844 рік** - 14 июня ... «ураганы, смерчи – на территории Черниговской губернии». **1945 рік** – чума рогатого скота. Голодный год. **1847 рік** – градобои, неурожай, пожары.

1879 рік – « была «чахлая зима, речки замерзли на месяц позже, а скресли на месяц раньше обычного. Весна и лето были дождевыми». **1885 рік** – 15 ноября в Чернигове безоблачное темное небо представляло чудное необычное явление : звезды падали в таком обилии, что не было никакой возможности вести им счет. Они падали по две, три и пять вместе каждую секунду по всему небосклону (Период исчезновения кометы Биела). **1888 рік** 8 липня. Сильный дощ. За добу 81,6 мм опадів. З **1889 по 1921 рік**, з 33 років 20 були посушливими. Як наслідок, масова загибель худоби, епідемії, голод. Царське Міністерство внутрішніх справ у 1908 році змушене було визнати, що погроза « померти голодною смертю майже щорічна участь значного числа землеробів Росії.(

Кн. «Чернігвщина краєзнавча – календар», 2005, К. Тоа. « Культурний освітній виданично-поліграфічний центр «Златояр», 2004)

1907 рік – в Черниговской губернии снег лег на талую землю, посеы пострадали от выпревания. Летом нашествие саранчи, мышей. (Э.П. Борисенков, В.М. Пасецкий. «Тысячилетняя летопись необычных явлений природы «– М. «Мысль», 1988). А. Русов. Описание Черниговской губернии. К концу 1895 году было следующее число наблюдений над явлениями природы: По сельському хозяйству – 177 станций, Над грозами – 122 станции, Снежного покрова – 88 станций, Осадками – 85 станций, Температурой – 28 станций, Ветрами – 27 станций, Высотой уровня воды – 22 станции, Атмосферного давления – 9 станций, Разработку данных взяла на себя Обсерватория Киевского Университета. **1921 рік** – катастрофічна засуха. Голод, від якого загинуло близько 1 млн. осіб. **1923 рік** 6 травня та в липні градобой. **1932 рік** – голод. **1933 рік** – голод. **1941- 1945 роки** - надто суворі і сніжні зими. Бурхливі весняні повені. Річка в селі розливалася, несла з своїм потоком дерева, кущі і мости. **1946 рік** – дуже засушливий. Голод. **1947 рік** 9 липня сонячне затемнення, дуже дощовий рік. Нижче використано матеріали Щорського районного державного архіву. **(Ф.42. оп.1. спр.3 Арк. В.6)** Протокол № 4 засідання Тур'янського с/виконкому від 9.03.1946 року. Голова с/р Мороз Іван Фролович.

Слухали: Про загрозу затоплення садиб колгоспників. Фуражу:

- Ухвалили: спланувати куди можна переселити людей, яким загрожує паводок;
- заготовити багри, човни, ломи, лозу; підрубати палі на мостах
- цілодобове чергування по 10-20 чоловік .

Протокол №4 засідання Тур'янського с/виконкому від 5.03.1947 року.

Голова с/р Мороз Іван Фролович

Слухали: Про загрозу від повені.

Ухвалили:

- заготовити 10 складометрів лози до мосту с. Тур'я;
- цілодобове чергування біля мостів: х. Лозівський, х. Бір (Гатка), х. Мишино (на Сочку). х.. Селище, х. Борци і гребля, через Турчанку. **1950 рік** 3 квітня місячне затемнення. **1954 рік** 30 червня сонячне затемнення. **1956–** весняний паводок .**1948-1965 роки** – часті літні грози, градобой, що призводило до пошкодження та повного знищення посівів сільськогосподарських . культур, будівель; були випадки загибелі людей від блискавки. Пожежі. **1960 рік** – засушливе літо. **1963 рік** – посуха. Продовольча криза. Картки на хліб. **1964 рік** – загроза поширення колорадського жука та щурів. **1967 рік** – дуже рання весна. Польові роботи розпочали 20 березня, а 24-27 березня садили ранню картоплю під плуг. У плівкових теплицях огірки дали перший цвіт. 28 березня випав сніг – 30 см. Великої шкоди завдано плодовим деревам, лісу. Сніг розтанув за 2 дні. Весна вступила в свої права. **1974 рік** – 21 травня о 7-ій годині ночі випав сніг . Падав сніг біля години на будинки, поля, дерева, які були вкриті широким зеленим листям. Вранці під променями яскравого сонця розтанув до обідньої пори, але для жителів села сніг був не сюрпризом природи. Білий, пухкий дивитися на нього не примруживши очі було неможливо. Видовище захоплююче – сніг на зеленому листі, але шкоди від нього було багато. Під вагою снігу тріщали і

ламалися гілки дерев. Особливих збитків нанесено плодовим деревам. **1978-1979 роки**- зима дуже сувора і сніжна. **1980 рік** –сильні зatoryжні дощi влітку нанесли значних збитків сільському господарству.

1985 рік – погода піднесла “сюрпризи” жителям краю.В липні температура 36-38°C,- сильні дощi. Місцями пронеслись смерчі. Повітряним потоком в смерчі піднімалися над землею транспортні засоби, дахи будинків, дерева з корінням, копиці і стоги сiна та переносилось це все на декілька метрів. (Г. “Известия” от 7 июля 1985 г.). **1996 рік** травень – стихія, смерчі, гроза. Серйозно пошкоджені лінії електромережі, будівлі, лісові насадження, посіви.

2010 рік – дуже жарке і сухе літо. Зима сніжна. **2011 рік** - 4 січня о 10 годині 51 хвилині на Чернігівщині спостерігалось часткове сонячне затемнення. Місяць закрив сонячний диск на 86 %: – часткові сонячні затемнення 1 червня, 1 липня, 25 листопада; – повне місячне затемнення 15 червня та 10 грудня; – осiнь суха, тепла, зatoryжна. Перший сніг випав 23 грудня на незамерзлу землю, розтанув. 15 січня сніг і затримався.

Озимі культури пригнічені, на деяких площах рослини не розкущились, слабi. 30 січня морози – 20-33 °C . На 6 січня – по Україні від холоду загинуло 150 чоловік.

2012 рік – 3 січня о 23 годині – зорепад

Середньобаторічна температура повітря на території Чернігівщини

Місяці	Роки		
	1870-1875	1883-1887	2007- 2011
Січень	-4,7	-5,5	-8
Лютий	-8	-4,7	-7
Березень	-1,4	-1	2
Квітень	6	6	7
Травень	13,5	15	15
Червень	18	19,1	17
Липень	20,1	21,4	19
Серпень	19	18	18
Вересень	13,1	14,7	13
Жовтень	6,03	7,7	7
Листопад	1,86	1	1
Грудень	-4,44	-0,8	-4

Р. 7. Селянське господарство

(ДАЧО .-ф.127.- Оп. 13 спр.6 Арк.931) Сільським господарством в Чернігівській губернії займалися селяни по всій її території. Землі, придатної до використання, наховувалось 4651882 десятин. Селяни сiяли жито, пшеницю, горох, овес, ячмінь, просо, боби, льон-довгунець, коноплі, кукурудзу, гречку та овочеві культури. Прості селяни не мали можливості достатньо вносити перегною в ґрунт, бо мали 1- 2 голови худоби. Землі піщані потребували внесення на одну десятину більше 1200 пудів перегною (на сучасний вимір це приблизно 19 т/га). У зв'язку з природним зростанням чисельності населення губернії, землі у користуванні селян зменшувалось,

її не вистачало, щоб прогодувати сім'ю і сплатити податки. Тому селяни часто йшли на заробітки, займалися промислами, торгівлею. (ДАЧО.-ф.807.- Оп. 1 спр.34 Арк. 4-11) Тракторів на той час не було. Селяни як тяглову силу для обробітку ґрунту використовували волів, по 2-4 в одній упряжці. Використовували соху, плуг, рало, борону з деревними або металевими зубцями, або чотирикутна із сучкуватого міцного дерева. Зернові збирали при повній стиглості зерна. Жінки жали серпами, а чоловіки скошували косами. Якщо був високий стеблостій або полегли хліба, то обладнували косу грабками. В'язали масу в снопи, перевесло затискали цуркою (дерев'яна відшліфована палиця 40-50 см довжиною). Снопи складали в півкопи (30 снопів) та копи (60 снопів). Їх формували у вигляді хреста, колосами всередину, а зверху встановлювали один сніп гузирем доверху. Це для того, щоб в разі дощу в копах снопи незамокали. Копи звозили на токи, де складали в стоги та скирти. Молотили в один або два ціпи. Ціп – це довга палиця, до якої ремнями прикріплена коротша, товстіша палиця- молотило. Для подрібнення зерна майже в кожній садибі були ручні млини або жорна. В селі діяли вітряні млини. Дані Центрального статистичного комітету (1895 рік). **Посівні площі польових культур у Чернігівській губернії.** Озиме жито і пшениця 637356 десятин, або 45,5% всієї посівної площі. Ярі: жито і пшениця -7763десятини, або 0,5%. Гречка - 283799 десятин, або 20,4%.Овес- 233458 десятин, або 16,8%. Картопля -75282 десятин, або 5,2%. Коноплі- 51079 десятин, або 3,7%. Ячмінь- 39729 десятин, або 2,8%. Горох, сочевиця - 31729 десятин, або 2,3%. Просо- 20904 десятини, або 1,5 %. Льон 17978 десятин, або 1,2%. Всього-1399077 десятин, або 100%.

Валовий збір хлібів (тисяч пудів) 1895 рік.

Рік	Всі хліба	Жито	Овес	Гречка
1890	40.403.9	22.336.0	7.614.0	6.950.2
1891	36.890.0	21.121.8	6.963.4	6.243.1
1892	48.350.0	28.821.3	6.522.0	9.097.0
1893	42.125.6	20.916.5	10.646.7	5.651.6
1894	54.409.0	31.880.4	12.235.9	4.312.1
Середнє за5р.	44.435.6	25.015.3	8.802.6	6.450.3

Оплата селянину на жнивах: 4 – 6 пудів за 10 нажатих кіп (1 копа = 60 снопів), або 5-7 сніп.» При этом замечено было, что всюду из года в год шло понижение этой натуральной платы жнецам вероятно в силу увеличения предложения рук, незнакомых с иною техникою, кроме земледельческой, и увеличение цен на хлеб». Молотники одержували частину намолоченого зерна 20-у – 25-у коробку, це складало 4-8 % урожаю. Таку ж оплату одержували і «брачки» конопель, льону за свій труд збирання цих рослин. Середній урожай культур 1883-1890 рр.

Збір з однієї десятини в четвертях.

Роки	Жито	Овес	Гречка
1883	3,7	7,5	3,5
1884	4,7	5,3	2,0
1885	4,9	3,9	2,5
1886	2,3	5,0	2,0
1887	4,0	7,6	2,0
1888	3,3	5,3	1,5
1889	3,4	5,0	2,6
1890	3,7	6,2	2,6
1891	3,6	5,1	2,5
1892	4,0	4,6	3,3
Разом	3,8	5,6	2,4
По Городнянському повіту	3,5	4,5	2,6

Довідка. Одна четверть дорівнює: жита 8,4, вівса 6, гречки 6,3 пудів. Один пуд дорівнює 16 кілограмам. У Чернігівській губернії також вирощували цукрові буряки. У 1881 – 1894 рр. в середньому площа складала 3,24 десятин. Урожай – 86, 9 пудів з десятини. За даними Пакульського у 1887 році посіви тютюну у губернії склали 16479,7 десятин, в тому числі у Городнянському повіті 476 десятин. Селяни займалися і тваринництвом. **Ф. 183. Оп. 1. Д. 115. С. 70.** (Збережено мову оригіналу). Согласно телеграфного распоряжения Губпродкома за № 406/1845 немедленно приступить к учету всех дойных коров вашей волости, дать точные сведения Городнянскому продкому. Упродкомиссар, Делопроизводитель, Зав. заготов. Подписи

У 1881 році на сто душ жителів припадало по 136 голів різних свійських тварин (корови, вівці, свині, кози), а за 1894 і 1896 роки – по 107 голів худоби на сто жителів.

Види тварин	1861 рік			1891 рік		
	Тисяч голів	На 100 жителів голів	На 100 десятин голів	Тисяч голів	На 100 жителів голів	На 100 десятин голів
Коні	409,3	28	8,6	564,1	24	11,7
ВРХ	396,2	27	8,4	481,6	20	10,1
Вівці тонкорунні	99,1	6,7	2,1	15,7	0,7	0,2
Вівці прості	615,5	4,2	13,0	953,3	40	20,6
Свині	392,3	27	8,3	490,6	21	10,2
Кози	77,6	5,3	1,6	28,3	1,3	0,5
Разом	1.990.0	136	42,0	2.533.6	107	53,4

Порівняно цікавими є дані **Щорського Державного архіву Ф. 42 Оп. 1 Спр.1 Арк.38.** «У колгоспі «13-річчя Жовтня» станом на 17 лютого 1950 року було коней 42

голови, волів старих 69 голів, бугаїв-плідників 6 голів, воликів (народження 1947 року) 21 голова, волики (народження 1948 року) 50 голів.» Із річного звіту колгоспу «13-річчя Жовтня» маємо: на 1 січня 1961 року в колгоспі 48 робочих волів. **Отже, воли, як тяглова сила в господарстві використовувалися орієнтовно до 1963 року.**

Землевласники віддавали в оренду земельні наділи за певну плату. 1883 рік – Городнянський повіт – за одну десятину землі плата 2,43 рублів. За випасання худоби 1,84 рублів за 1 десятину або від однієї голови ВРХ 0,76 рубля. А. Русов «Описание Черниговской губернии» стр. 416 «... плата за выпасъ скота на частновладельческихъ земляхъ составляла 1/3, 1/2, а иногда и гораздо большую часть того, что давали владельцу земли за полную аренду съ правомъ и при неохоте частныхъ владельцев заводить свой реманент и вести собственное хозяйство, они сдаютъ и выпасы и сенокосы, и пахотныя земли крестьянамъ». На початку ХІХ століття відчутний був дефіцит хліба. Звернемося до архівних даних

Ф.172.- Оп. 1 спр.271 Арк.249 (Збережено мову оригіналу. Авт.) «Дело канцелярий гражданского Губернатора по предписанию Министра Внутренних Дел о мерах к распространению разведения картофеля». 9 марта 1841 года. Предписано 31 мая 1942 года посевы картофеля Городнянского уезда 6186 десятин. 30 уездов Черниговской губернии посевы в таком же количестве в каждом уезде. Министру внутренних дел делать доклады Государю Императору об успехах разведения картофеля. Увеличивать посевы 1841 год. Высочайшей волей его Величества Императора. Для общего соревнования, как между Государственными крестьянами, так и крестьянами других ведомств, равно и городским сословием занимающихся земледелием, независимо от наград медалями, назначить за отличные успехи денежные премии. Представить министерству финансов сделать нынче же повсеместно известным что с будущего 1843 года разрешается свободная выкурка вина из картофеля на всех винокуренных заводах и прием такого вина в казну по поставкам, на равно с хлебным без ограничения количества, равно как и выделки из картофеля водок и спирта, а платежом за продажу оных на основании описуемых условий местным откупщикам акциза. 50 тысяч экземпляров наставлений по выращиванию картофеля, безденежная роздача.

Попередні покоління наших односельців на собі відчули тягар різних “експериментів” влади щодо змін в політико-економічному житті держави.

В 1919 році – політика “воєнного комунізму”, яка паралізувала сільське господарство. Запроваджено продрозкладку, що означало перехід до примусового вилучення у селян необхідного державі продовольства. Для проведення хлібозаготівель створювалися продовольчі загони.

Філіал ДАЧО в м. Ніжин ФР. 891. Оп 1. Спр. 20 Л.4. – читаємо про стан справ на Україні і Чернігівщині. Порівняно з 1913 роком посівні площі в Україні скоротилися на чверть, збір зерна – на третину. Ситуацію ускладнила катастрофічна посуха 1921 року і голод, від якого загинуло близько 1 млн. осіб. Навесні 1921 року здійснено перехід від політики “воєнного комунізму” до нової економічної політики (НЕПУ). Замінено продрозкладку продподатком (він був менший приблизно у 2 рази і відомий

селянам заздалегідь). Але спіткало нове нещастя : в Поволжі і на півдні України почалася нечувана засуха. Раніше виручали хлібні запаси тепер їх не було і все висмоктала продрозверстка. 20 млн. селян замість обіцяного раю опинились у обіймах жахливої голодної смерті. Чернігівська губернія повинна була дати 194 тисячі голодних пайків – 109125 пудів борошна, 160 тисяч – селяни, робітники – 15 тисяч. У вересні і жовтні 1921 року з Чернігівщини в Поволжя було відправлено 345 вагонів хліба, а в травні 1922 року в губернії було зібрано для голодуючих 232 тисячі пудів – найбільше на Україні. На 1 жовтня 1922 року для голодуючих було зібрано 375 тисяч пудів.

У 1925-1926 рр. обсяг промислового виробництва в Україні досяг 99 % рівня 1913 року. У кінці 20-х років уряд відмовився від НЕПУ та перейшов до командно-адміністративної економіки. На I з'їзді Рад СРСР 30 грудня 1922 року прийнято рішення про утворення СРСР. У грудні 1925 року XIV з'їзд ВРКП(б) проголосив її курс на індустріалізацію здійснювати плановими методами (п'ятирічками). Посилився знову тиск на селян : збільшився продподаток, заборонялася вільна торгівля. У вересні 1922 року на Чернігівщину прибуло до 40 тисяч дорослого населення і 5260 дітей з голодуючих районів. Кожному біженцю щомісячно видавали 12 кг хліба, 1 кг 600 грам круп, 400 грам мила.

ФР. 28. Оп.1 Спр.4. Арк. 31.1919 року Комбеды с. Турья Городнянского уезда Велико-Щимельской волисколком О переизбрании 12 октября 1919 г. комитета бедноты в с. Турья в составе: предс. Тищенко С.А., Назаренко В.Т., секретарь Замай И.А.Отже, комітети бідноти в селі були створені в 1918 році.

ФР.19, Оп.1. Спр.147.Арк.88.1920 г. В Городнянский Уездный Отдел внутреннего управления. Волисполком сообщает, что ввиду преступной агитации представителей партии левых эсеров Городнянской организации Шумского Д.И. и Мороз К.П. направленные против компартии, выборы сельского совета не состоялись. Впредь до проведения выборов в селе Турья, Волревкомат и политработником организован ревком. Выборы сельского Совета состоялись 20 января 1920 года. Избран исполком в составе :

Кириенко Степан Кирилович, Пильник Василий Иванович, Тищенко Лука Евдокимович. Заседание исполкома 1 раз в неделю, в воскресенье.

ФР.19. Оп. 1 спр. 147. Арк.130 1920 г. 9 мая. Протокол общего собрания граждан села Турья. Шумский Дмитрий Иванович Мы, ниже подписавшиеся граждане села Турья, собрались сего числа на общее собрание в законном количестве на сходе под председательством Д.И. Шумского и в присутствии члена Городнянского исполкома тов. Лепаного, где обсуждено о текущем моменте, при чем после речи тов. Лепаного вынесли следующую резолюцию: Приветствовать нашу Красную Армию, отстаивающую интересы бедноты от посягательств польских панов и изменника Петлюры и одобряем план Советской власти в восстановлении хозяйства.

Удостоверение 1920 г. Турьянский сельский совет настоящим командирует гр. села Турья членов Совета Васілія Дмитрієвича Низковского и т. Игната Степановича Малолетнего для получения Велико-Щимельском волискомом копій

съезда Волосного Совета. Копія должна быть выдана из постановления Совета полностью т.е. все резолюции вынесены Советом.

Кроме того Турьянский Совет просит волисполкома дать объясненія на каком основании волисполком не созывает волостного совета в течении двух месяцев, чем нарушает Закон Украинской Республики, в котром говорится ясно, что волостной съезд созывается не менее одного раза в месяц.

Председатель В. Тищенко

Ф.Р. 942. Оп.1. Спр.6385. Арк.14,16.1923 г. С.Турья число комитета незаможных селян 1 число объединенных незаможных 3. **Л 14** с. Турья Добровольная пожарная организация – 1.; 1 насос. Содержится на средства села. **Л.16** 1923 г. урожай с десятины Турьянский с/с – песчаные почвы: рожь 20, овес 24, гречиха 1, картофель 160, горох 25, вика 20, сенокос 100 пудов.

ДАЧО. Р. 503. Оп. 1. Д. 2593. Л. 88. 02. 5 число 1925 год. С. Турья.

1. Число жителей 3000 душ. 2. Количество голов скота 1000 штук. 3. Количество дворов 494. 4. Протяженность села 4 версты. 5. Вода для людей и животных – колодцы 150 штук и река. 6. Глубина колодцев в три сажени.

7. Река протекает по селу. 8. Население желает иметь у себя водопровод или насос для колодца. 9. Имеется шесть ветряков. **Л. 218.** Сведения о бросовых землях по селу Турья. 25 апреля 1924 года пески – Селище 200 десятин, Уварова 370 десятин, Бор сто десятин и болото Уварова 50 десятин.

ФР. 942. Оп. 1. Д. 3164. Л. 1 – 3-7. Каталог промышленных заведений 1920 год. Губерния Черниговская, уезд Городнянский, волость Велико-Щемельская, село Турья. Ветряные мельницы вырабатывают муку. Владельцы заведений: (мельницы действовали до 1920 года) - Замай И.Ф., Пушкарь Я. В., Усик У.Я., Железняк И.Н., Коваль Д.В. у которого число работающих 4 человека семьи владельца. Вырабатывает изделия муку и крупу. До 1920 года мельница не действовала у Пушкарь А.Е.

ФР. 942. Оп. 1. Д. 6365. Л. 4. На 1 января 1924 года Тихоновичский подъездной путь бездействует. **ФР. 942. Оп.1 Д. 144. Л.1. 1917 – 1920 г.** Черниговская губерния Городнянский уезд Велико-Щемельская волость село Турья (на основе опроса) озимое поле (посев 1919 года) – 450 десятин, яровое – 380 десятин, пар – 350 десятин. У обществе имеется усадьбы 100, пашни 1180, сенокос 240, выпас 100 десятин. Высев зерна на одну казенную десятину (2400 кв. сажен) для озимых у 1919 г. И для яровых 1920 г.: озимой ржи 8, ячменя 10, овса 10, проса 2, гречихи 6, картофеля 120, льна 12, конопли 12 пудов.

ДАЧО. ФР. 944. Оп.1. Спр.541. Арк.2 1925 г. Картка статистического учета хозяйств членов КНС по с.Турья Сновского района по переписи 1925 г.

1. **Лашенко Владимир Андреевич.** 2 десятин. земли, хозяйство образовано 1925 г. до КНС вступил 1920 г.. До этого был хлеборобом, имел 2 дес. земли, трёхпольная система.(1 площадь сенокос, и 3 делянки пахотных земель).Имеет мельницу – ветряк. 1924-1925 гг. мельница работала 40 дней.

2.**Железняк Митро Андреевич.** 5 десятин земли. Хозяйство образовано 1890 г. Вступил в КНС 1925 г. До этого был пастухом, не письменный, неучится.

3. Усик Петр Васильевич. Хозяйство образовано 1920 г. Вступил до КНС 1924 г. Кустар. Имел 5 дес. земли; коней – 2; коровы – 2; нетели – 2; овцы – 5; свиньи 2. Плуг 1, 1 борона, 1 воз, 1 сани.

4. Тищенко Николай. Образовано хозяйство 1921 г., до КНС вступил в 1923 г. До этого случайные заработки. Имел 4 дес. Земли. Н/п. Сапожник. Батрак – 6 месяцев в году. Зарботок за год 25 руб. 1 корова, 1 свинья.

5. Малолетов Павел Степанович. Земли 1, 12 десятин. Хозяйство с 1876 года, вступил к КНС – 1924 г. Кустар. Грамотный. Зарботок за год 150 руб. В хозяйстве 1 корова, 1 телёнок, 2 свиней.

1. Кримский Григор. Земли 2,8 десятин. Хозяйство с 1890 г. Вступил в КНС 1924 г. До этого пастух. Сапожник. Зарботок 50 руб. за год. Хозяйство 2 вола, 1 корова, 1 телица, 5 овец, 4 свиней.

2. Крымский Иван Иванович. Грамотный. 5 дес. земли. Хозяйство с 1900 г. Вступил в КНС – 1924 г. Батрак. 2 коровы, 1 конь, 4 овцы, 1 свинья.

3. Линкевич Михаил неграмотный. 3 десятин земли. Хозяйство с 1906 г. Вступил в КНС – 1925 г. Батрак. Пастух. Зарботок 60 руб. в год. Хозяйство 1 конь, 1 корова, 1 свинья.

4. Пушкар Василий Афанасьевич. Грамотный. Хозяйство образовано с 1920 г. Вступил до КНС – 1925 г. 4 десятин земли. Хлебороб. Худобы нет.

5. Мохнев Никита Ильич. Грамотный. Сапожник. Зарботок 50 руб за год. Хозяйство с 1921 г. Вступил в КНС с 1923 г. Земли 3,25 десятин. До вступления – 0,5 десятин. 1 конь, 1 корова, 3 овцы, 2 свиней.

6. Мороз Иван Трофимович. Грамотный. Учитель в селе с 1911 г. Хозяйство с 1922 г. 4 десятин земли. Вступил в КНС в 1925 г. Зарботок 360 руб за год. Жена – учительница. 2 коровы.

7. Кондратовский Иван Андреевич. Секретарь с/с. Хозяйство с 1916 г. Вступил в КНС – 1924 г. 2,5 десятин земли. 1 конь, 1 корова.

8. Ващенко Лазарь Савич. Грамотный. Портной. Земли 3,38 десятин. 1 конь, 3 коровы, 2 свиньи. Вступил в КНС в 1923 г.

9. Лашенко Фома Андреевич. Грамотный. Портной. Зарботок 60 руб. за год. Земли 4 десятины. Вступил в КНС – 1924 г. 1 корова, 1 свинья.

10. Колоша Трофим Николаевич. Плотник. Зарботок 15 руб за год. Хозяйство с 1890 г.

11. Шумский Андрей Михайлович. Грамотный. Хлебороб. Х-во: 9 десятин земли 1 лошадь, 1 корова, 6 овец, 1 свинья, Вступил в КНС – 1926 г.

12. Шумский Дмитрий Иванович. Х-во 1 лошадь, 2 коровы, 6 овец, 1 свинья, Вступил в КНС – 1926 г.

13. Виловатый Петр Степанович. Грамотный. Х-во 6 дес. Земли, 1 корова, Вступил в КНС- 1924 г.

14. Шумский Сергей. Грамотный. Хлебороб. Х-во: 4 десятины земли, 1 корова, 4 овцы. Вступил в КНС- 1924 г.

15. Тищенко Иван Николаевич. Портной. 3 десятины земли, х-ва нет. Вступил в КНС- 1926 г.

16. Кириенко Мойсей Кириллович. Грамотний. Хлебороб.

Х-во: 7 десятин землі, 1 корова, 1 свинья. В НКС вступив в 1923 г.

17. Мороз Иван Григорьевич. Учитель. Х-во: 6 десятин землі, Вступив в КНС- 1925 г.

18. Кириенко Петр Иванович. Хлебороб. Х-во: 6,5 десятин землі. Вступив в КНС- 1921 г. (Протокол №9 1921 год, январь 9 дня избран председателем КНС).

19. Пильник Василий Иванович. Грамотный. Х-во: 5.5 десятин землі. Вступив в КНС- 1925 г.

20. Захарченко Степан Васильевич. Грамотный. Председатель селькома. Х-во: 2.25 десятин землі. Вступив в КНС- 1924 г.

21. Железняк Иван Гаврилович. Сапожник. Х-во: 9 десятин землі. Вступив в КНС- 1924 г.

22. Шумский Константин Григорьевич. Х-во: 5.5 десятин землі. Вступив в КНС- 1924 г.

23. Шумский Терентий Иванович. Грамотный. Печник. Х-во 5.85 десятины землі. Вступив в КНС- 1924 г.

24. Пильник Аксений Григорьевич. Х-во: 5.25 десятины землі. Вступив в КНС- 1924 г.

25. Тищенко Харитон Филлипович. Грамотный. Хлебороб. Х-во: 3.5 десятин землі. Вступив в КНС- 1925 г.

26. Тищенко Семен Павл. Не грамотный. Хлебороб. Х-во: 3 десятины землі. Вступив в КНС- 1925 году.

27. Быховец Петр. Грамотный. Плотник. Х-во: 10 десятин землі. Вступив в КНС- 1925 году.

28. Шумский Иван Афанасьевич. Грамотный. Извозчик из Чернигова. Возит водку, вино. Х-во: 3 десятины землі. Вступив в КНС- 1926 г.

29. Мороз Филипп Васильевич. Не грамотный. Х-во: 4 десятины землі. Вступив в КНС- 1924 г.

30. Тищенко Иван Васильевич. Не грамотный. Х-во: 4 десятины землі. Вступив в КНС- 1926 году.

31. Мороз Игнат Кириллович. Грамотный. Х-во: 13.75 десятин землі. Вступив в КНС- 1924 г.

Першим головою комітету незаможних селян був Кушнір Лука Карпович у 1920 році. Секретарем партячейки був Соболев Корній Миколайович у 1928 році.

Р. 8. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ

Форсована індустріалізація обумовила перехід до насильницької колективізації, результатом якої мало стати забезпечення країни дешевими продуктами харчування, а промисловості – дешевою сировиною.

Ще в 1928 році Й. Сталін почав суцільну і «добровільну» колективізацію. Вона відбувалася під гаслом знищення останнього експлуататорського класу. Біднякам обіцяли райське життя і щасливе майбутнє. В 20-ті роки в селі не так багато було куркулів, а були в більшості господарі-середняки. Була поширена частівка:

«Одна лата, два кулі
Записали в куркулі,
Описали всі горшки
І загнали в Соловки»

(Взято з книги «Дожилася Україна» – К., 1993 –с.7)

Постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року планувалося завершити колективізацію в Україні до кінця 1930 року (тобто об'єднати в колгоспи 70% селянських господарств). Такі нереальні строки можна було забезпечити лише насильницькими методами. Проводилась політика «ліквідації куркульства, як класу», в результаті якої було знищено понад 200 тисяч селянських господарств по Україні. Жертвами репресій у процесі розкуркулювання стали понад 1 млн. осіб. Багато селянських родин було виселено на Північ і в Сибір.

Р. 67. Оп. 5. Д.40. Про виселення кол.дідичів та їх родичів, що підлягають виселенню, згідно з постановою Президії ОВКу з 29 квітня 1929 року. При розкуркуленні діяла «трійка» - представник від органів радянської влади, голова сільської ради та партійний секретар. З села Тур'я розкуркулили та виселили багато заможних родин.

Шумський Гнат Григорович жив на хут. Андруші. В сім'ї було 10 чоловік. Їх вислали до Сибіру. **Шумський Петро Лазарович** жив на Лазаревім хуторі. Мав велику сім'ю. Розкуркулили і хотіли виселити до Сибіру, але він про це дізнався і втік до Білорусії. Більше про нього ніхто нічого не чув. **Мороз Василь Омелянович** жив на Лазаревім хуторі. Розкуркулили без виселення з села.

Лашенко Василь (хут. Утвино). Виселили з сім'єю в Сибір. Мав 3 вітряні млини.

Назаренко Микита (хут. Єлінський) – виселили, а дружина залишилася в селі. **Мороз Фома** (хут. Утвино). Виселили невідомо куди.

Мороз Тихон (вул. Заводська) мав вітряний млин, велике г-во. Розкуркулили без виселення. **Виловатий Максим** мав вітряний млин, велике г-во. Розкуркулили без виселення. **Пушкар Яків Васильович** мав вітряний млин та велике господарство.

Розкуркулили без виселення. **Пильник Яків Самойлович** мав великий земельний наділ, корову, пару коней, вівці, свині, ручну молотарку і віялку, плуги, борони.

Розкішну нову хату, колодязь, погріб, комору для зерна, клуню. Господарство вели самотужки, сім'єю. Розкуркулили без виселення. **Шумський Захар** мав гарний наділ землі. Пара коней, 2 корови, вівці, свиня, птиця- ось господарство цієї сім'ї. Повний набір реманенту – плуги, молотарка, віялка, жорна, борони та ін. – все конфіскували в колгосп. **Тригуб Петро** мав 8 дітей, земельний наділ 8 га. При розкуркуленні в колгосп забрали 2 коней, корову, кури, вівці, майно та інвентар. Із села не виселили. **Мороз Митрофан** зі своєю багатодітною сім'єю мешкав на хуторі Єлінський. У їх власності були великі земельні масиви аж ген до лісу, коні, воли, корови, свині, вівці, птиця, сільськогосподарський реманент та знаряддя для обробітку землі і переробки сільськогосподарської продукції. Тримали магазин. Випікали хліб і продавали. Найманої робочої сили майже не використовували, окрім на сінозаготівлі та зборі і обмолоті урожаю зернових. При колективізації все господарство і майно конфіскували. Обійшлося без виселення. Заможну сім'ю **Конькових** (Єлінський

хутір) виселили, а все майно у тому числі будинок, конфіскували. Добротний будинок перейшов у власність колгоспу і використовувався як житло для різних людей. Пізніше у ньому проживали спеціалісти господарства, у тому числі зоотехнік Грищенко з сім'єю. Не менш заможна була сім'я **Шумських** (хутір Лозівський), її виселили з конфіскацією всього майна, куди – невідомо. Залишився великий будинок (у ньому проживала сім'я Безбородих). Пізніше – це бригадне приміщення. Навіть курчат у ній вирощували, яровизували (прогрівали) бульби ранньої картоплі. У 1975 році колгосп продав будинок. В останні роки будинок відремонтовано, реконструйовано та розширено. Проживала сім'я сестри Данильченко Анатолія Івановича, а нині Роговенко Володимира.

ДАЧО. ФР. 310. Оп. 1. Арк. 58. Сільська рада, КНС недостатньо організовує бідноту навколо виконання основних завдань партії й радянської влади, що дало змогу куркульсько-заможній частині села впливати на роботу всіх сільських організацій. У кінці 1929 року в Тур'ї створена ініціативна група, до якої увійшло 12 бідняцьких гос.

На території Тур'янської с/ради організовані колгоспи

1.«13 річчя Жовтня» - 1930 рік (входили Єлінський та Лозівський хутори і центр села. Контора колгоспу була в центрі села, бригадні хати на Єлінському хуторі на садибі Конькових, яких виселили, на Лозівському хуторі на садибі Шумських).

Голова к-пу Ващенко Петро Савич.

Перші тур'янці, які у 1929 -1930 роках вступили у колгосп і стали його організаторами.

1. Ващенко Петро Савович, голова колгоспу. 2. Кирієнко Петро Іванович, обліковець. 3. Кримський Іван Іванович. 4. Кримський Прокіп Прокопович. 5. Кримський Дмитро Прокопович 6. Шумський Євген Маркович. 7. Шумська Ніна Марківна. 8. Шумський Максим Іванович. 9. Ващенко Лазар Савович. 10. Низковський Савка. 11. Низковський Федот. 12. Кушнір Лука Карпович. 13. Кушнір Терентій Карпович. 14. Шумський Андрій з доньками Ніною і Машею. 15. Тищенко Стекла. 16. Тищенко Іван. 17. Виловатий Іван Опанасович.	18. Пушкар Михайло. 19. Желєзняк Іван Гаврилович. 20. Желєзняк Федот Іванович. 21. Голота Євдоким. 22. Желєзняк Григорій. 23. Желєзняк Андрій Гаврилович. 24. Желєзняк Микита Гаврилович. 25. Шумський Сергій. 26. Тищенко Іван Миколайович. 27. Тищенко Степан Миколайович. 28. Мохня Микита Ілліч. 29. Колоша Іван. 30. Клименко Олексій. 31. Виловатий Максим. 32. Клименко Петро. 33. Мороз Кирило Андрійович. 34. Сергійко Лука Родіонович. 35. Пушкар Григорій Гаврилович. 36. Клименко Яків Михайлович. 37. Назаренко Павло Трохимович.
---	---

Р.300, Оп. 6, Спр.3, Арк. 131 Акт. 20.05. 1944 року.(Збережена мова оригіналу. Авт.) «Колхоз был организован у 1930 году. Акт на вечное пользование передан у 1934 году. 407 дворов, членов колхоза 1350 человек. Всего земли 3154 га. Автомобиль 1. У 1941 году было посеяно 1220 гектаров: ржи 329 га, пшеницы 20 га, ячменя 160 га, овса 200 га, вики 30 га, льна 80 га, клевера 20 га, картофеля 120 га. У хозяйстве имеется плугов 80, молотилка № / БР-МК 11000-100, молотильки ручные 4, сеялки 3, сортопункты 2, триеры 2.Коров 46 голов, производителей 10, молодняка 107 голов. Свиноматок 18 голов, производителей 3, молодняка 107 голов». **ФР. 942. Оп. 1, Спр. 6385, Арк.2, 10, 16.** (Збережена мова оригіналу.Авт.) «Урожайность из десятины: ржи 20 пудов, озимой пшеницы – нет, ярой пшеницы – нет, овес 24 пуда,картофель 150 пудов, сенокос 100 пудов». «Сведения о промышленных заведениях». Ветряные мельницы имеют: Замай И. Ф., Пушкарь Я.В., Лашенко А.С., Усик И.Я., Пушкарь Л. Е., Железняк И.Н. Коваль П.В. – одна кузница. **ФР.300. Оп.6 Спр., 3, Арк. 131 1.**«Червоне селище» - 1930 рік. В 1932 році: господарств - 32. Членів к-пу – 89. Землі – 422 га Голова к-пу Виловатий Опанас Петрович.

2.«Червоний Бір» - 1930 рік. Членів к- пу 300 . Землі – 712 га

3.«Перша весна»- 1930 рік (х. Утвино). Голова к-пу – Железняк Андрій Гаврилович. В 1930 році: господарств – 60. Членів к-пу - 135. Землі - 301 га.

4.«Вільне життя» - спочатку назвали «Єдина праця» - 1928 рік. Хут. Ількуча. Голова к-пу – Щербак Лука Андрійович.

5.Хутір Лука колгосп «Жовтень» - входив до складу села Єліно, пізніше ім. Кагановича, Червоний хутір 1928 рік увійшов у склад с. Тур'ї у 1930 році.

6.К-п «День колективізації», потім «Імені Постишева», а потім з 1935 р.«Ім.. Чапаєва». 1932 рік. Голова к-пу Мороз Федір Андрійович. Господарств - 45 Хутір Мишино. Членів к-пу - 230. Землі – 440 га.

До колективізації в нашому селі були заможні селяни і середняки. Це були господарства зі своїми налагодженими устоями, в більшій мірі забезпечені робочою худобою, сільськогосподарським інвентарем. Окремі мали вітряні млини, крупорушки, кінні молотарки, набір плугів, борін та ін. Головним для хлібороба була сумлінна праця на землі, а зло для нього - байдикування, безгосподарність. При колективізації порушились устої селянського життя. Не було зацікавленості селян в результатах своєї праці, адже вони не мали доступу до розподілу матеріальних благ, ними ж вироблених. Серед селян ходила частівка:

«Устань, Ленін, подивися,

До чого ми дожилися!

Гарба раком, трактор боком,

І кобила з одним оком,

І корова без хвоста,

І комора пуста,

Ні корови, ні свині

Тільки Сталін на стіні.»

(Взято з г. Літературна Україна. – 1922 від 7 травня).

Ще з дитинства та років юності в пам'яті закарбувалися розповіді членів моєї великої родини про важкі роки селянського життя. Голод, колективізація, війна...

Як відбувалася «добровільна» колективізація, свідчать наші односельці.

Пушкар Арина Мартинівна, (1879 – 1972). «Жили ми одноосібно. Була в нас велика сім'я, 12 дітей. Мали вітряний млин, молотарку, віялку, борони, плуги, жорна; коні, корови, свині, птицю. Обробляли землю самотужки. У 1930 році забрали все в колгосп. Не залишили жодної зернини, ні жменьки борошна. Мій чоловік, Яків, так засумував, що ліг на тапчан і не піднімався тиждень. Сказав: «Не збіжжя і худобу вони забрали, а душу мою вирвали». Невдовзі він тихо помер. За період з 1930 по 1941 р.р. в нашій сім'ї з 12 дітей живими залишилось четверо. Решта, не пізнавши таємниць і солодощів життя відійшли на вічний покій.

За свої роки я бачила багато чого, але голодні 1921-22, 1932 – 33 та 1946-1947 роки за своїм трагізмом і жахіттям порівняти ні з чим неможливо».

Кондратенко Олександра Йосипівна (1897 – 1991).

«Про ті голодні роки згадувати не тільки сумно, а й моторошно. Від постійного недоїдання діти і дорослі пухли, помирали увісні, або просто падали на дорозі, під тинами. У нашій сім'ї було четверо дітей, віком – 10, 8, 6 і 4 роки. Щоб врятуватися від голодної смерті (1932р.) ми завербувалися в Дніпропетровську область. З села багато людей виїжджали в пошуках порятунку. Нам виділили будинок, як потім з'ясувалося, сім'я, що проживала в ньому вимерла. Їх поховали прямо на подвір'ї. Працювали ми з чоловіком Данилою в степу на різних роботах. Старшенькі діти були з нами, виконували посильну роботу, а головне тут давали пайок (каша із зерна могогару, сорго, чумизи). Страва ріденька, як кулешик, зі крапельками олії. Протрималися ми на Дніпропетровщині майже рік. Побачили ті ж страхи голоду, що і в своєму селі. Ходили чутки людоїдства. Одного разу, повернувшись з поля ми не застали найменшого Миколу вдома. Не повернувся він і через 12 днів. Оплакали його. Думали, що нашу дитину викрали і в живих його вже нема. Через 2 тижні добрі люди привели його із сусіднього села. Виявилось, що він просто заблукав. Мій чоловік Данило сказав: «Їдьмо додому, якщо судилося померти, то хоч на рідній землі». Вступили до колгоспу. За роботу давали мізерну норму харчів. Діти ходили до лісу по ягоди, гриби. Навесні з бруньок липи, з додаванням полови, кропиви пекли оладки. Гороб'ячий щавель, квіти конюшини, різні корінці та вода і краплини риб'ячого жиру – це борщ. Так, дякувати Богові, вижили».

Пушкар Анастасія Йосипівна (1905 – 2000). «Я була з бідної сім'ї. Вийшла заміж за сина куркуля. Хоча свекор жартував: «Кулак, бо все життя спав на кулаці». В 1930 році всіх заганяли в колгоспи. До нас прийшли троє із сільради. Всі в шкіряних пальтах і кашкетах, хромових чоботях. Все добро, нажите сім'єю потом і кров'ю забрали в т.ч. і мої пожитки. Зерно, борошно, квасолу все чисто вимели, тягли рядна, подушки. Опечатали вітряк, забрали коней, волів, корів, свиней, птицю, весь реманент від плуга, молотарки, віялки до борони. Добровільно все майно і господарство віддали, тому нас не виселяли в Сибір. В 1932 – 33 роках недорід. То висушувало, то заливало. Їли все – цвіт конюшини, ягур (лепеха), щавель, рогозу і осоку, бруньки липи. Все висушували, перетирали з половиною на жорнах і пекли полов'яники. По селу

стояла тиша, бо різними способами виловлювали котів, собак, горобців, ворін, їжаків і навіть вужів. Як наливалися хліба, то зрізували колоски ячменю, жита, підсмажували в печі, розмелювали і варили затірку.

Я записалася в колгосп. За роботу в обід давали куліш з макухою та шматочок хліба, який несла додому дітям. Чоловік не згодився йти до колгоспу, а поїхав в Дніпропетровську область і з іншими односельцями. Свекор з журби помер. Чоловік повернувся через 1,5 роки. Виснажений, обірваний. Розповідав, що і там люд мре від голоду. Степ чорний – все висушила страшна посуха. Пішов у колгосп і працював до війни у «своєму» млині. За період з 1932 по 1941 рр. ми поховали четверо своїх дітей».

Пильник Марія Яківна, 1923 р.н. «У нашій сім'ї було шестеро дітей віком: 22, 16, 12, 9, 7 і мені 5 років. Але я пам'ятаю, як нас розкуркулювали. Мати дуже плакала за коровою, а ми, менші діти, з острахом дивилися, як чужі люди в шкірянках, вантажили все наше добро з комори, хати, сіней на підводи. І теж плакали. Батько привіз зерна конопель. Пекли з нього сіменики. Додавали до картоплі насіння – це була страва «Кама». Старший брат їздив на заробітки в Дніпропетровську область. Розповідав, що багато бачив, як люди помирали прямо на роботі. Я була мала, але добре пам'ятаю, що весь час хотілося їсти. Ми просили в матері хліба, а вона тільки плакала».

Клименко Андрій Якович (1914 – 2000). «Ми були сиротами. Василь і я, старші в сім'ї, турбувалися за менших сестер. Працювали з братом в колгоспі: орали волами, косили. Виснажлива робота, непосильна та ще й на голодний шлунок. Йшли на роботу дуже рано, а поверталися пізно. По дорозі бувало назбираємо жолудів, кропиви нарвемо, а навесні на картоплянищі збирали мерзлу картоплю. Навесні 1933 року картоплю садили лушпинням.

По селу ходили жебраки (старці). Колгоспні поля охороняли об'їждчики. Не дозволялося збирати колоски на скошеному полі. А хто крав судили.

Дуже тяжкі роки були».

Сорока Марія Яківна (1919 -1989). «Не вірте тому, хто каже, що голоду не було. Був голод страшний 1932 – 1933рр. і трохи не такий в 1947 році. В 1932 році спека – все вигоріло на полях, а в 1933 році йшли проливні дощі. На нашому хуторі – непрохідна грязюка, суцільні озера. Я була підлітком, моя пам'ять закарбувала таке: на горищі, під лежаком, ми з сестрою знайшли два невеликі вузлики: один з квасолею, другий – з бобами. Відварювали цей «скарб» і ділили по 4-5 бобин чи квасолин. Скільки років зберігалися ці вузлики невідомо. Ніби з того світу батьки рятували своїх дітей від голодної смерті».

Клименко Василь Якович (1916 – 1990). «Навіть через десятки років не можу збагнути, як ми, сироти, залишилися живими після таких трагічних подій. Батьки наші померли рано, ще в 1928 – 29 рр., залишивши четверо дітей. Ми з старшим братом працювали в колгоспі, а сестри займались пошуком чогось їстівного. Ходили в урочище Походи по щавель, рвали лободу, конюшину, в болоті збирали яйця диких качок. До колгоспу в нас нічого не забрали, бо була одна корова, 3 курочки і півник. З інвентаря 2 коси, вищерблена сокира, вила, лопата, сапа і дерев'яна борона. Корова

нас врятувала від голодної смерті. Ми ще здавали молоко державі та ще платили податки. Навіть на державну позику підписувались. Рядна з льону, полотно, що залишилось від батьків, ми в Сновську вимінювали на продукти».

Свідчення тур'янців про важкі 1932-1933 роки. Попередньо матеріал зібрали учителі Тур'янської середньої школи Приходько Антоніна Степанівна і Мороз Людмила Миколаївна та бібліотекар Желізняк Олександра Миколаївна. Засць Григорій Петрович 1929 року народження. В ті роки мені не було ще й п'яти років, але я добре запам'ятав, як просив у матері хліба. Дуже хотілося їсти весь час, а їсти не було чого. Я весь час плакав. Сусідка принесла мені сухарик, я був дуже радий цьому. Пам'ятаю, як мати посадить нас їсти за стіл, а після обіду старший брат, 1923 р.н., ліз під стіл, збирав крихти хліба.

Клименко Парасковія Дмитрівна 1926 року народження. Зі слів батька знаю, що наша сім'я дуже не голодувала, бо у батька був свій млин. Так що трохи перебивалися, але теж було важко.

Лашенко Ганна Семенівна 1924 року народження. Йшли сильні дощі, все затопило. Урожаю не було. Батьки працювали в колгоспі, на бригаді. Варили їм їсти, то бігала туди – одну порцію віддавали дітям. Їли листя липи, акацію. Тримали корову, велика підмога була. Ділилися з тими, хто дуже голодував.

Мороз Лідія Федорівна 1918 року народження. У нашій сім'ї голоду не було. Але були сім'ї, які голодували, ходили по сусідніх селах, просили милостиню, товкли насіння льону, ловили рибу. Але були і померлі. У моєї сестри померли рідні: Мороз Дмитро, Мороз Іван і Мороз Олександр. **Ще одного брата посадили за колоски до в'язниці на 7 років.**

Олексієнко Марія Іванівна 1922 року народження. У ті роки наша сім'я втікала від голоду і завербувалась у Дніпропетровську область. Там люди раніше повмирали з голоду і нікому було обробляти землю. У батька нас було четверо дітей. По приїзду нам дали по півкілограма зерна на душу, а потім старші ходили в колгосп на роботу. Нічого нам не дали, їсти нічого було. На полях збирали мого, що миші накопили, товкли і варили кашу. А під осінь усією сім'єю втекли назад у Тур'ю, залишивши все збіжжя.

Пильник Федір Якович 1925 року народження. Сім'ю нашу розкуркулили. Активісти забрали все, що знайшли. Батько їздив кудись по зерно конопель. Пекли з нього пиріжки, називали сіменики. Ці пиріжки для нас були найсмачнішими. Брат їздив кудись на південь України на заробітки, то розповідав, що людей возили на роботу, а назад деяких складали в кучу на підводу, бо вони помирили прямо на роботі. Сусідка Осемаковчиха пухла від голоду, потім померла.

Шумський Володимир Захарович 1921 року народження. Сім'ю розкуркулили. Все забрали до колгоспу: двох коней, плуги, борони, зерно. У 1932 році я пас колгоспних свиней за 0,5 літра молока на день. Пас телят. Їли липу, щавель, всяку зелень. Так і виживали. Піч топили вночі, бо якщо бачили, що топиться піч, значить щось вариться, не все забрали.

Настав період, за якого сільське господарство стало колгоспним. На кінець 1932 р. в Україні було колективізовано близько 70% селянських господарств. На

кінець 1937р. – 96%. Важко знайти слова, щоб описати ті труднощі, які вимушені були долати селяни в моральному і матеріальному відношенні. Обмеженість у господарській самостійності колгоспів, зрівнялівка, безгосподарність, відсутніх економічних стимулів розвитку. Ліквідовано куркульство як клас, а вірніше село було позбавлене справді господарів-хліборобів, зацікавлених у результатах своєї праці. Трудодні, на які в кінці року може буде видана натуральна оплата (зерном, картоплею), стали гальмом в налагодженні трудової дисципліни та зацікавленості працюючих. Набули поширення крадіжки з колгоспних нив, ферм, комор. Не один рік минув, доки психологія колгоспника змінилася на краще. Поняття «наше колгоспне» поступово набувало вагомого змісту.

Наприкінці 30-х років сільське господарство стало виходити на рівень продуктивності, що існував на початку колективізації, колгоспи почали рости, змінюватись. Держава зменшила податки, продукцію, вироблену понад план, селяни могли реалізовувати чи використовувати на свій розсуд». У книзі В.В. Світличної Історія України, «Київ», «Каравела», 2005. с. 232. – читаємо: В 1932-33 рр. голод по всій Україні. В 1933 році загалом на Україні вмирало по 100 душ на кожну тисячу сільських жителів. 1932-33рр.- це роки великої національної трагедії. Вони увібрали в себе життя і мученицьку смерть наших предків. Голод чорним крилом смерті й страждань накрив Україну. Не обійшов він і нашого села.

ДАЧО ф. 9030. Оп. 2. спр. 24. Списки загиблих від голодної смерті. Биховець Марія, 1932 р. Глинко Іван Яков. 16р. – 1933р. – голод. Глинко Яків, 1932р. – голод. Кушнір Григорій – голод. Лашенко Григорій Анд. 7р., утриманець, 1932 р. Лашенко Федір Анд. 6 р. утриманець, 1932 р. Лашенко Микола Анд. 6 р., утриманець, 1932 р. Мороз Дмитро. Мороз Іван. Мороз Олександр. Солодовник Василь Серг. 2 р. Утриманець, 1933р. Гол. Солодовник Сергій Мих. 23.р. 1933 р., голод. Спускан Василь Тер., 14.р., утрим., 1933, голод. Спускан Феодосія Терент., 13 р., утрим., 1933р голод. Спускан Дмитро Терент., 12р., утрим., 1933 р. голод. Голод. Люди опухали. Дивлячись на муки голодних дітей матері втрачали розум. Щоб врятувати сім'ю від неминучої голодної смерті, окремі йшли на злочин. На ті часи крадіжка, навіть декількох колосків, була кримінальним злочином.

ДАЧО ф. 9030. Оп. 2. спр. 24. Арк.. 18 – 29. Із додатку до доповідної записки прокурора області М. Батрака до Генерального прокурора України про роботу низових організацій юстиції за період з 10 по 15 грудня 1932р.

(за матеріалами районної газети «Щорсівська правда») ...№23. Антигромадські елементи

Усик Ілля Корн. та Усик Яків Ілліч, мешканці с. Тур'ї, вночі 17 жовтня 1932 вкрали в к-пі «13-річчя Жовтня» картоплі до 30 пудів. 23.11. виїзна сесія нарсуду Сновського району в с. Тур'ї розглянула справу розкрадання колгоспного майна. Суд жорстоко покарав ворогів, засудивши Усик Я. І. позбавити волі у виправно-трудовах таборах далеких місцевостей Радянського Союзу на 6 років, а Усик І. К. – на 4 роки. Поразити в правах кожного зокрема на 1 рік та вислати за межі Чернігівської і Київської областей на 1 рік, стягнути із засуджених солідарності на користь колгоспу

240 крб. Судові витрати покласти на засуджених» . Які коментарі можуть бути до цього документа? Голод. Голод. Голод.

Р. 9. Храм для душі

За своєю природою селянин побожна людина. Любов і шана до Бога передаються з покоління до покоління. Кожен з нас ще з дитинства знає молитви «Отче наш», «Вірую». Коли була скрута, безвихідь, зверталися за допомогою до Бога. Навіть і зараз побутує прислів'я «Як тільки тривога, то відразу звертаємось до Бога» або «Доки грім не вдарить – мужик не перехреститься». Згадаймо, мати ніколи не покладе в ліжко дитину, не перехрестивши її та подушку. Християнин день зустрічав і проводжав з покладанням хреста на чоло та читав молитви. Після заснування села єдиною цегляною спорудою в селі була церква. На жаль, не збереглися архівні дані про точну дату її будівництва. Не доведено також хто ж був ініціатором будівництва. Але є версія, що меценатом будівництва церкви був володар тур'янських земель Павло Полуботок. Самі жителі села не могли побудувати церкву, адже на той час населення було малочисленним, бідним або із середніми статками. Церква побудована з добротної паленої червоної цегли. На той час не було на території села та сусідських окружних сіл діючого цегельного заводу. Має право на існування версія, що надходила цегла з Чернігова. Дослідники схиляються до думки меценатства Павла Полуботка щодо будівництва церкви в нашому селі, виходячи з характеристики його як людини. За указом Петра 1 від 1708 року, частина земель Чернігівської губернії були передані у володіння П. Полуботка. Історики підкреслюють, що Павло Полуботок був порівняно віруючою людиною. На користь церков він виділяв кошти, особливо цінував ікони. У Чернігівському маєтку їх було понад 100. Отже, ймовірно церква в селі збудована в 1722-1723 рр. За іншою версією церква у селі діяла у 1812-1815 році. Котра з версій більш точна належить дослідити у майбутньому.

Як стверджують літописи, Божий дім споруджували тільки на тому місці, де 40 днів не псувалося м'ясо (для цього спеціально робили експеримент). Чи проводили такий експеримент при виборі місця під тур'янську церкву, невідомо. Але ми всі очевидці вдало вибраного місця: найбільш висока точка центру села, вітарем до схід сонця, а головний вхід розташований із західного боку. Припіднятий кінець нижньої перекладки кожного хреста церкви повернений на північ, а зі східної сторони церкву омиває річка. Стоїть церква на глибокому і високому добротному фундаменті, продумані підвальні приміщення. Високі зелені з позолотою бані з масивними хрестами виднілися з усіх кутків села і навіть хуторів. Церковні бані першими приймали сонячні промені і віддзеркалювали навкруги посилаючи Божу благодать. Дзвіниця з набором дзвонів від дуже великого до найменшого. Історія церковних дзвонів дуже цікава. Перша письмова згадка про дзвони на Русі знайдена в Новгородському літописі під 1066 рік. Церковний дзвін – інструмент від Бога. За святим письмом, Всевишній наказав пророкові Мойсею зробити собі срібні сурми, якими він скликатиме громаду. Минали роки. І ось єпископ Павлин зробив такі сурми, як у Мойсея. Але йому приснилися дивовижні звуки. Його тягнуло до них, душа прагнула бути серед них. І коли єпископ дійшов до того чарівного місця, то побачив поле з квітами небесного кольору. Це вони так дзвеніли, що музика проникала глибоко в

душу. І тоді Павлин побачив, що звідусіль ідуть до тих квітів люди. І почув голос Всевишнього, що за допомогою саме таких «засобів» треба скликати, організовувати людей. Святий Павлин виготовив їх, однак вони пролежали два століття, поки християни збагнули їхнє призначення. Виходить, прообразом дзвонів були польові квіти – дзвоники, від яких перейнято форму, зовнішній вигляд. Від дзвонів звуки рівномірно йдуть і до бідного, і до багатого, до маляти і дорослого. Люди вважають його живим голосом божества. Гудів дзвін – жила віра серед людей. Наукою доказано, що церковні дзвони лікують. У дзвонах є чоловічі і жіночі голоси. Низькі тембри – чоловічі. Вони діють на віруси, як вакуумна бомба, тобто розривають їх. Дзвін фільтрує повітря. Як вода омиває тіло, як сповідь очищає душу, так дзвін очищає повітря, розбиваючи віруси. Дзвони сповіщали про біду, про свято, весілля, хрестини.

До церкви прилягав цвинтар обмежений дуже красивою огорожею. Зелена травичка. Деревця. Кущі. Обабіч огорожі лави. І ніколи не було тут жодної смітинки. Проходячи мимо церкви, віруюча людина осіняє себе хрестом. Вхід до цвинтаря – широкі металеві ворота з своєрідним орнаментом. Храмний день в селі на Різдво Пресвятої Богородиці (Друга Пречиста) 21 вересня. Віра в Бога потрібна всім, адже вона оберігала, рятувала людину від лиха і напасті, давала сили. У «Повчанні блаженного Феодосія, ігумена Печерського, про кари божії», яке було написане після нападу половців 1067 р., є такі слова: «Біси тішаться нашим пияцтвом, радіючи, приносять дияволу пияцьку жертву від п'яниць. Диявол, радіючи говорить: «Ніколи я стільки не втішався жертвами язичеськими, скільки пиятикою християн, бо в п'яницях містяться всі справи мого бажання...». Чи не час задуматись над вище сказаним тим, кого спіткала слабкість духу встояти перед спокусою зеленого змія. За порятунком слід звернутися до Бога у вірі і молитві. Слід підкреслити, що боротьба з пиятикою велася з давніх часів. Так, читаємо в документі «Прибавление к Черниговским епархиальным известиям 1897 г. №5 с 194-197... в с. Тур'я Городнянского уезда организовано общество трезвости».

В дитинстві з матір'ю відвідувала церкву, адже моя мама була членом церковного хору, який розташовувався на криласі. Ікони обрамлені вишитими рушниками, дбайливо і уміло виготовленими тур'янськими майстринями. Лампади. Підсвічники. Підлога дерев'яна нефарбована, з жовтизною до натурального кольору свіжого дерева. Вгорі люстри і багато, багато свічок. Світло від них падало вниз і доверху м'яко, таємниче.

Після встановлення радянської влади на території України виникло протиріччя держава – церква. Були закони, що гарантували свободу вірувань, вимоги не ображати релігійні почуття віруючих, однак практичні дії владних структур на місцях були прямо протилежними. Антицерковна політика. Прийнято Декрет Раднаркому УРСР від 22 січня 1919 року «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». «Релігія – опіум народу» - побутувало гасло. Великий масовий наступ на церкви розпочався восени 1929 р. і досяг свого апогею в перші три місяці 1930 року. Масова конфіскація церковного антикваріату, ікон, предметів служіння. Ставилася вимога зняття церковних дзвонів, через потребу в них індустріалізації.

Звернімося до архівних матеріалів **ДАЧО ФР. 61. Оп.1 спр.552 Арк. 16. 3** протоколу Чернігівської губернської дитячої комісії про організацію антирелігійної кампанії в зв'язку зі святом Великодня 15 березня 1923 р.

«... **2. Слушали:** об антирелигиозной кампании в связи с надвигающейся Пасхой. **Постановили:** поручить политруководителям детдомов немедленно начать антирелигиозную пропаганду. Приурочить к первому дню Пасхи начало посевной кампании, устроить в этот день детскую демонстрацию на поле. В случае неудачной погоды присоединиться к празднеству, проводимому КСМ... Председатель губсовета Диденко. Председатель губкомиссии Шавевич.»

ДАЧО ФР. 593. Оп.1 Спр. 1416, Арк. 2 Протокол засідання комісії щодо проведення антирелігійної пропаганди в закладах народної освіти 22 березня 1923 р.

Слушали: Доклад Малишина о проведении антирелигиозной пропаганды в связи с наступающим праздником Пасхи.

Постановили:

1. Обычного весеннего перерыва занятий в школах, приуроченного к Пасхе, не устраивать. Школьные занятия не производить в дни календарных праздников 7, 8 и 9 апреля, при чем в эти дни школы должны быть открытыми для учащихся, если бы они пожелали заниматься в кружках.

2. Устроить в школах антирелигиозные вечера и утренники, связанные с антирелигиозной пропагандой.

... 4. Просить фотокиноуправление устроить кинематографические сеансы в субботу и воскресенье 7 и 8 апреля для учащихся и детей; желательна постановка картины антирелигиозного содержания.

...6. В школах поставить доклады на антирелигиозные темы и организовать силами учащихся суд над Христом – основателем христианства.

Председатель комиссии: Дорофеев

Прийняті документи в 30-ті роки діяли ще п'ять і навіть більше десятиліть. За моєї пам'яті, працюючи агрономом в колгоспі, Паску ми, спеціалісти, актив села, зустрічали в полі на сівалці, в буртах – сортуючи насіннєвий матеріал картоплі, на вивезенні добрив на поле та ін. Надто вкорінилася антирелігійна пропаганда, а чи варт це було робити? Життя довело, що ні. Може, й розплачуємося нині за ті діяння проти Бога. Випробувати антирелігійну пропаганду, тиск з боку держави на віруючих, на сприйняття реальності молоддю, відчула і автор цієї скромної праці. 1950 – 1990 роки обов'язковою дисципліною шкіл, середніх і вищих навчальних закладів були «Основи атеїзму». До речі, навіть обов'язковим було складання екзамену з цієї дисципліни.

Церква – це святе місце. Тут не почувеш брутальних і нецензурних слів, нема куріння та наркотиків, не побачите тут бійки і приниження, не скривдять і не осудять. Нам, старшому поколінню, варто залучати молодь до церкви, віри в Бога, щоб направити їх молодечу енергію в правильне русло. Відвідування церкви сприятиме вихованню у молодих осіб добропорядності і доброзичливості, відвертатиме їхню увагу від негативних вчинків.

За даними дослідників, у 1920 – 1930 рр. через антирелігійні дії залишилась тільки двадцята частина служителів культу, найбільш лояльних до режиму. На кінець 1930 р. 80% сільських церков було закрито. Тур'янська церква збереглася до 1936 р. **Із спогадів Пильник Марії Яківни, 1925 р.н.** «Я навчалася в 4 класі (1936). Всі учні повибігали із школи і дивилися, як знімали дзвони з дзвіниці, падали церковні хрести на землю. Ікони заносили до погріба під церквою та кидали в річку. Люди таємно виловлювали їх і забирали додому. На вулиці старі жінки хрестилися і плакали». Доля церковного майна невідома: антикваріат, ікони, люстри, підсвічники, предмети служіння, хрести, чаші, набір дзвонів конфісковано і буцім-то все пішло на потреби держави. Після такого варварського погрому приміщення церкви, сільрада замкнула своїм замком. Пізніше тут обладнали клуб, а потім Будинок культури. Батьюшка Клименко Семен Микитович залишився без приходу. Надавав послуги селянам таємно.

Зі спогадів Заєць Уляни Петрівни. «Батьки розповідали, що перед війною (30-ті роки) священником у церкві був Дмитрій Калиновський. Було у нього п'ятеро дітей. Він непогано малював. Одну картину подарував моєму батькові, який шив убір для священника. Картина намальована масляними фарбами на полотні, датована 1910 роком. На ній підпис: Д.М. Калиновський. Зображена дорога у засніженому сосновому лісі. На ній зупинилися сани, запряжені кіньми. У санях сидять два пани в добротних кожухах, хутряних шапках. Перед ними у поклоні з шапкою в руках стоїть об'їзник з рушницею за плечима, біля нього дві собаки. (Після смерті Заєць У.П. картина з хати зчезла). Батько мій був віруючою людиною, ходив до церкви, то за це його позбавили права голосу. Дві півчі: Мороз Євдокія Матвіївна та Клименко Горпина Данилівна відробляли примусові роботи (в сільській раді, наприклад, виконували різну господарську роботу). Перед війною на церкву накладали великий продподаток». У період воєнної окупації церква в селі працювала, священнослужителем був Кондратовський.

Повідаю ще один історичний факт, досліджений О. Голух. (Чернігівщина краєзнавча, календар 2005, с 269).

Перемога з Божою допомогою.

З архівів Великої Вітчизняної війни секретних наказів Верховного Головнокомандувача. У найважчий час оборони Москви Й. Сталін наказав відправити молебень перед іконою Казанської Божої Матері. Потім літак з Чудотворним образом облетів навколо столиці. І трапилось диво – далі рубежу, де пролетів літак, фашистські війська так і не змогли пройти. Є також свідчення німецьких танкістів: після прориву в районі Хімок, де їм ніщо не заважало рухатись у бік Кремля, солдат і офіцерів охопила паніка – їм уявилось, що радянські війська влаштували засаду і німці зупинились, хоча, за даними розвідки, могли вести наступ без перешкод. За цей час, до району прориву встигли підійти частини, які обороняли Москву. Це була перша велика перемога, напередодні якої відслужили молебень. Після цього Й. Сталін розпорядився перед усіма битвами служити молебні для дарування перемоги. І дійсно, такі молебні відбулися перед Сталінградською битвою, Курською дугою, Берлінською

операцією. Що вражає – після Московської операції Радянські війська не програли жодної великої битви.

Оце вже дійсно «як тривога, то звертаємось до Бога».

Історично достовірним є й такий факт: коли почалась Велика Вітчизняна війна, митрополитові гір Ліванських Ілії після довгої молитви з'явилась у вогняному стовпі сама Мати Божа. Вона оголосила: Росія переможе у війні, якщо відкриє в усій країні Божі храми, а їх служителі повернуться з ув'язнень, фронтів. І, справді, було відкрито 20 тис. храмів, духовні навчальні заклади. У 1947 р. Сталін запросив митрополита Ілію до Москви, щоб подякувати йому за пророцтва, передані владикою від імені Божої Матері, заступниці захисників Вітчизни. Факти річ уперта і з цим не посперечаєшся. Український історичний журнал № 3 ст. 116 1998 рік подає інформацію: « За радянськими документами за роки війни в Чернігівській області було відкрито 418 православних церков з них в період окупації області – 395. Вже до кінця 1941 року у містах і селах Чернігівщини діяли 142 церкви, а в 1942 – 192».

ДАЧО ФР.67. Оп.54. Спр. 41. Арк.10.Документ. Таємно. Дуже терміново. До всіх міліційних відділків.Окравмінвідділ повідомляє, що щороку напередодні днів, період так званих «святків» (9 з 20.12.1929 до 20.01.1930р). населення багато нищать молодих беріз, ялинок, сосен для продажу їх по містах та селах для влаштування різдвяних «йолоків». Беручи до уваги, що звичай влаштування різдвяних «йолоків» є пережитком старого часу і він супроводжується варварським нищенням молодого лісу, Окравмінвідділ пропонує в цьому році вчасно вжити всіх заходів, щоб не допустити варварського нищення молодого лісу для чого:

А) звернутися до РВК з проханням надати всім сільрадам відповідного розпорядження щодо недопущення в цьому році нищення молодого лісу.

Б) попередити через оголошення населення про недопустиме нищення молодого лісу та про неприпустимість продажу його перед, і на час так званих «святків», а також про відповідальність за нищення місцевого лісу.

В) до всіх осіб, що будуть знищувати на продаж молоді дерева, складати акти та застосовувати заходи адмінвпливу за арт. 74 АК УСРР, а злісних порушників притягати до відповідальності за арт. 82 кримінального Кодексу.

Вважаю, що коментарі до даного документа зайві.

Доречним буде звернутися до **свідчень Клименко Людмили Іванівни**. Її бабуся Клименко Марфа Федорівна (1890 – 1972рр.) розповідала, що в селі діюча церква була недалеко від річки, власне, на території їхньої садиби стояла невеличка церковка. Поряд була криниця (колодязь). У визначені церковні свята батюшка Клименко Микита Семенович освячував воду, вербу, яблука. Неподалік стояла хатина в якій мешкав священник.

Розповідь Марфи Федорівни, ймовірно, достовірна. Адже до цього часу Людмила Іванівна звільняє свою садибу від цегли, залишків маленького храму з минулого.

Після закриття церкви в центрі села (1936), прихожани, церковна громада за домовленістю з самотньою жінкою Серафимою Залізник оформили храм в її хаті. Мабуть, з Божою поміччю, зсередини оформлення було дуже вдалим – ікони,

рушники, гербарні квіти (чорнобривці, чебрець, любисток), підсвічники, виготовлені тур'янськими майстрами. Головне, селяни принесли до ново оформленого храму ікони збережені від вандалізму влади 1936 року. Домоткані льняні доріжки доповнювали інтер'єр Божого храму. Старожили згадуючи ці часи, говорили, що в церкві панував затишок, спокій та Божя благодать. Є дані Щорського державного районного архіву від 1950 року про заяву церковної громади щодо виділення 0,1 га земельної ділянки для будівництва церкви. На території садиби Клименко Степаниди Яківни тимчасово діяла церква після оренди в хаті Залізняка Серафими. Побудована церква на садибі самотньої жінки Желізняк Ніли Михайлівни. Вона діяла орієнтовно з кінця 1950 – початок 1951рр. Збудована дерев'яна огорожа, попід якою рясно цвіли від весни і до пізньої осені чорнобривці. . Обабіч основного входу церкви буйно росли кануфер і чорнобривці. Знову звернемося до архівних даних.

Ф.42.Оп.1. Спр.від травня 1961 року. (Збережено мовою оригіналу. Авт.) **Протокол 6.** Заседания исполкома Турьянского с/с депутатов трудящихся. Председатель с/с Колодей М.Ф. Секретарь с/с Колоша Н.Е.

Повестка дня

...2. О снятии с регистрации церкви в с. Турья.

Слушали: Информацию председателя с/с Колодей М.Ф. и секретаря п/о Терещенко Василия Андр. О снятии с регистрации церкви в с. Турья, поскольку она не имеет исторического значения и находится в аварийном состоянии.

В обсуждении этого вопроса приняли участие члены исполкома Назаренко П.Я., Кульгейко А.И., Койдан В. Е.

Решение

... церковь не имеет исторического значения, помещение не большое и составлен акт о ее аварийном состоянии. Церковной общине после составлении акта о аварийном состоянии церкви, рекомендовали арендовать другое помещение, но за 9 месяцев они не обмолвились и словом.

Исполком решает:

Учитывая, что эксплуатация помещения церкви с. Турья недопустима в связи с аварийным ее состоянием на что имеется акт, а церковная община не арендует другого помещения на протяжении 9 месяцев, исполнительный комитет с/с ходотайствует перед исполкомом райсовета о снятии Турьянской церкви с регистрации и передать помещение в распоряжение с/с.

Ф. 2. Оп. 1. Спр. 419. Арк. 43

Із протоколу №14 засідання Щорського виконкому райради від 7 червня 1961 року. Про закриття приміщення церковної громади с. Тур'я як аварійного. У 1990 році намагалися силами активістів церковної громади повернути центральне приміщення Божого храму.

Із спогадів **Шумської Євгенії Андріївни** (1919 р.н.): « Перший раз ми з Могильною Олександрою Устимівною поїхали до Чернігова в облвиконком з проханням повернути нам церкву, де на той час був Будинок культури. Нам пообіцяли розібратися. Але пройшов час, а «віз і нині там». Тоді я з Данильченком Михайлом

Титовичем знову поїхали до Чернігова. Приїхала комісія, оглянули приміщення зовні і зсередини. Хвала Господові, церкву дозволили відкрити».

Старостою в церкві Євгенія Андріївна працювала до 2003 року при священнику Левчуку Петру Івановичу. 28 жовтня 1991 року рішенням Чернігівського виконкому обласної ради в селі відкривається храм Різдва Богородиці Чернігівської єпархії. До 2003 року священнослужителем був Савчук Петро Іванович. З 21 листопада 2003 року – ієрей Дребот Михайло Миколайович, який закінчив Чернігівське духовне училище (Авт.) Активну участь в благоустрої церкви прийняли Усик Олександра Андріївна, Васько Надія Федорівна, Мороз Марія Володимирівна, Лащенко Галина Семенівна, Клименко Андрій Іванович, Шумський Іван Іванович, Лащенко Тетяна та багато віруючих. Уміло виготовили огорожу церковної території Кадиш Анатолій Кіндратович, Мороз Григорій Фомич, Шумський Іван Іванович, Мороз Іван Митрофанович та батюшка Лавчук Петро Іванович, який був настоятелем храму з 1991 по 2003 рік.

Багатолюдно у Божому храмі на: Вербну неділю, Паску, Водохрестя, Спаса та в поминальні дні. Після Водохрестя отець Михайло відвідує садиби тур'янців, щоб окропити святою водою приміщення та благословити жителів села на добрі починання та діла. Проводжають в останню путь тур'янці своїх рідних обов'язково за християнським звичаєм, у супроводі Божої молитви.

Хрещення новонародженої дитини, вінчання, освячення будинку, - відродно, що ці загально визнані традиції відновлюються, набувають нового поширення.

Значимість таких традицій невмируща, вона передаватиметься з покоління до покоління. **Учасниками церковного хору були жінки і чоловіки, які мали**

прекрасні вокальні дані. Звичайно, нижче поданий список не повний (авт.).

Мороз Євдокія Матвіївна, Клименко Горпина Данилівна, Пушкар Яків Васильович, Лащенко Федір, Пушкар Анастасія Йосипівна, Усик Олександра Андріївна, Клименко Степанида, Шумська Євгенія Андріївна, Заєць Уляна Петрівна, Захарченко Тетяна, Могильна Олександра, Шумська Марія Володимирівна, Васько Надія Федорівна, Лащенко Надія Петрівна, Лащенко Галина Семенівна, Биховець Наталія Олексіївна, Лащенко Світлана Семенівна, Осипенко Лариса, Максимчук Валентина.

Р. 10. Стратегічний об'єкт села.

Пошта в усі часи мала статус стратегічного об'єкта. В нашому селі, як і у всіх селах району, області, України і до цього часу є центром збору і передачі колосальної інформації – від офіційної документації до листування між простими людьми.

Можливо, зараз окремі молоді та середнього віку особи менше передплачують газети й журнали. Це так, адже для цього є Інтернет – видання, електронні повідомлення, а комп'ютер не диковинка і для селян. Та й нині у меншій мірі серед селян практикується листування та це і не дивно, адже в кожного мобільні телефони, нема потреби писати листи. Але поштове відділення повністю викреслити із життя села нереально і неможливо. Перше поштове відділення, розташоване найближче до нашого села, відкрито в 1893 році в Сновську (нині м. Щорс).

ДАЧО. ФР. 942. Оп.1. Спр. 6385. Арк. 5 На 1 января 1924 года

Почтово-телеграфные учреждения гор. Сновск- радиоприемник;

- почтово-телеграфная станция (16 служащих); - способ доставки корреспонденции населению района через почтовые ящики в конторе.

Телефонные установки имеются в г. Сновске (Центральная телефонная станция) – которая поддерживает телефонное сообщение для населенных пунктов Сновского района. У довіднику «Список селений и городов Черниговской губернии по уездам и волостям, Изд. 2-е – Чернигов, 1919 г. – читаємо: « по Турье 1917 г. Нет телефонных установок и почтово-телеграфных учреждений». На привеликий жаль, зібрати детальну історичну інформацію про Тур'янське не вдалося. З розповідей старожилів села, архівних документів Щорського державного архіву спробуємо повідати про поштове відділення села та його працівників. У центрі села в приміщенні (як поворот на Єліно) знаходились: сільська рада, відділення зв'язку та відділення ощадної каси. У довоєнний період начальником відділення зв'язку працював Тулуп Пилип Павлович. Поштову кореспонденцію із Сновська в мішку пішки, носила Желєзняк Ганна Тимофіївна. Контролером ощадної каси працювала Усік (Желєзняк) Олександра Андріївна. В червні 1948 року від м. Щорс до села були встановлені дерев'яні стовпи, **а у червні 1948 року – радіофіковане село частково.** Встановлено гучномовці на підвір'ї к-пу «13-річчя Жовтня» та в центрі села. Працював радіомонтером – Артем. В районній газеті від 13 червня 1948 року читаємо: «...до кінця червня має бути радіо в Тур'ї. До села поставлено дерев'яні стовпи для радіо дротів»

Районна газета від 4 липня 1948 року «... Радіо в селі Тур'я. Перші радіоточки колгоспникам. На центральній вулиці, на підвір'ї бригади колгоспу «13-річчя Жовтня», встановлено гучномовець».

Після війни начальником відділення зв'язку з 1947 року працював Лашенко Павло Петрович. У маленькому приміщенні пошти був комутатор зв'язку ще з 1924 р. цілодобово діяв до 1965 р. Чергували оператори: в 1949 – 1954 рр. – Тищенко (Ілленко) Ганна Семенівна, Пушкар Ольга Васил., Тулуп Ніна Василівна, 1961 – 1962рр. - Мороз (Вовдзій) Марія М., Замай (Соболь) Ольга Іванівна. У 1965 році було телефоново сільську раду, колгосп, пошту. Всі телефонні станції району переведені на автоматичне обслуговування. 1966р. – 1974р. Паренчук Галина Василівна після закінчення Київського політехнічного технікуму працювала оператором поштового зв'язку. Начальник поштового відділення і оператор за сумісництвом вели і ощадкасу. З 1974 по 2002 рік завідуючою ощадної каси була Пушкар Світлана (Потій). Поштову кореспонденцію з районного центру зв'язку довгі роки возили кінно-гужовим транспортом: Желєзняк Дмитро в повоєнні роки, Кондратовський Іван Іванович (1950-1952р. **ЩДА. – ФР. Спр. Оп.1. Арх..**), Захарченко Сергій Федорович 1953 – 1955рр. (**ЩДА-ФР. Спр. Оп.1. Арх.. 80**). У 1964 році встановлена централізована доставка поштових матеріалів автотранспортом.

Основну роль вісників інформації виконували і виконують листоноші. Вони були і є жаданими в кожній оселі. Це їм приходить першими принести радісну чи, на жаль, сумну звістку в сім'ю. Війна... 970 тур'янців боролися з коричневою чумою – німецько-фашистськими загарбниками в різних куточках Радянського Союзу та інших країнах світу. На звістку з фронтів чекали матері, дружини, сестри, діти чи кохані. Трикутник – лист без конверта і марки – це довгоочікувана вісточка від рідної

людини. Листи відразу відкривали з тремтінням в душі, з надією, що він живий. А які слова розради, співчуття треба було знайти, доставивши в сім'ю казенний конверт з військкомату... Що в ньому, яка звістка повідомлення про нагороду чи, може, не доведи Боже, «загинув безвісти», «загинув смертю хоробрих, захищаючи рідну землю»... Снігові замети, тріскучі морози, непролазна багнюка ці перепони щоденно долають листоноші. Для людей похилого віку листоноші вважаються не тільки працівниками поштового зв'язку, а й соціальними помічниками. І пенсію вчасно принесуть, і товарами повсякденного вжитку забезпечать, і передплату на періодичні видання оформлять, порадять, яке з видань для них буде цікавим і корисним. Адже листоноші добре близько знають своїх односельчан та їх смаки і вподобання.

В 1962 році відділення поштового зв'язку перевели в новозбудоване приміщення. З 1974 року начальником відділення працювала Паренчук Галина Василівна. Відповідальна і вимоглива до себе і підлеглих, та разом з тим, проста, добра, людяна. За ці риси і поважали її односельці. 1975 – 1990рр були найбільш багатими на передплату періодичної преси населенням села, підприємствами, організаціями. За один тільки місяць надходило 30 – 32 тис. екземплярів газет та журналів. Більше 700 жителям листоноші доставляли пенсію. Із важелезними сумками йдуть листоноші до кожної садиби. Орієнтовно в 1990 році їм видали велосипеди але... Де асфальт, то ще нічого, а далі бездоріжжя. Звернув з траси - велосипед у руках тягне. Гумові чобітки незамінне взуття листоноші і в старі, і в наші часи. Усік (Железняк) Олександра Андріївна листоношею працювала з довоєнних років по 1991 рік. Підготувала собі гідну зміну, невістку Усік Ніну, яка працювала з 1991 по 2008 рік.

Архівні документи свідчать, що в 50 - ті роки листонош призначали на правління колгоспу. **ФР.42 Оп.1 Арк. 5.** Листоноші: Кирієнко Ганна Антонівна (1952); Польовик Наталія Наумівна (1952); Лузан Єгор Павлович (бр.7) (1953) ; Лашенко Григорій Федорович, Кримська Катерина Дмитрівна. (бр.1-2) (1953р.); Тулуп Ніна Василівна (1954); Криволап Ольга Афанасіївна. (бр. 8); (Ніколаєва) Мельник Євгенія Петрівна; Тулуп (Терещенко) Надія Максимівна. (з 1971 по 1991 рік).

В останні роки листоношами працювали: Мягка Ганна Олексіївна; Вовчок Єфросинія Миколаївна, Железняк Олександр Пилипович, Ілленко Ганна Семенівна, Голодок Раїса Олексіївна, Кирийок Марія Пилипівна Климченко Параска Олексіївна

За даними сільської ради на початок 2011 року в селі було 226 радіоточок, телефонних абонентів 140. На даний період по селу відключено дротове радіомовлення. Жителі села користуються радіоприймачами.

Посаду начальника поштового відділення з 2002 по 2012 рік займала Мартиненко Валентина Миколаївна. Було три листоноші – Терещенко Наталія Андріївна, Булденко Галина Іванівна, Коваль Наталія Василівна.

В 2011 році передплата на періодичну пресу складала всього 900 екз. у т.ч. районна газета 172 екз., «Гарт» 152, «Чернігівський вісник» 75 екз. В селі на цей період 434 жилих двори, виходить на кожен двір трохи більше 2 екз. преси. Така ж кількість періодичної преси надходить жителям села і у 2016 році. Начальником

поштового відділення є Кушнір Ірина Олексіївна. Вона також виконує обов'язки листоноші. Постійно працюють листоношами Коваль Наталія Василівна та Пушкар Наталія Михайлівна.

У якому б напрямку не змінювалися соціально-економічні умови в державі, а поштове відділення назавжди залишиться важливим стратегічним об'єктом села з незамінною головною діючою особою – листоношею.

Р.11. Влада села

Історична довідка

Ф. 42.Оп. 1. Спр.1. Арк.1. (Спр. За 1941 – 1944 рр.)

Виконком Тур'янської сільської ради організовано у 1919 році. У різні роки очолювали сільську раду голови: Тищенко Василь, Захарченко Степан Васильович, Корольов Анатолій, Шумський Михайло Маркович, Приходько Григорій Митрофанович, Пильник Василь Васильович, Клименко Василь Данилович, Желєзняк Василь Ілліч, Биховець Яків Михайлович, Кримський Дмитро Прокопович, Клименко Андрій Якович, Мороз Михайло Іванович, Мороз Іван Фролович, Назаренко Петро Якович, Желєзняк Анатолій Федотович, Шумська Ніна Юхимівна, Лашенко Леонід Павлович, Запорожець, Мороз Олександр Хомович, Колодій Михайло Федорович, Лукашевич Надія Іванівна, Чепурко Валентин Іванович.

У різних умовах очолювали сільську раду названі голови. Уважно розглядалися питання різнопланового характеру життя села. За їх рішеннями стоять люди і про це пам'ятали всі і завжди. **Виконком сільської ради організовано в 1919 році**

Обрано головою сільської ради **Пильника Олександра Васильовича**
Протокол №1 від 28 жовтня 1943 року. Голова с/р Шумський Михайло Марков.
Секретар с/р Маслюк Проня Ів.

...прискорити роботу по поверненню колгоспної робочої худоби (коні, воли, волики) з приватних господарств в колгоспи до 7 листопада 1943 р.

...до 4.12. 1943 р. організувати направлення 30 чоловік на роботу в Донбас.

Протокол від 22 серпня 1943 року. Голова с/р Шумський Михайло Марк.
Секретар с/р Маслюк Проня Ів. Секретар комсомольської організації Пушкар Євгенія Ігн....звести все колгоспне майно з дворів колгоспників до 7 листопада 1943 року.

Протокол № від 5 лютого 1946 року. Голова с/р Приходько М.Г. Секретар с/р Маслюк П.І....Мобілізувати всі сили колгоспів села для термінового очищення снігу на шляху по напрямку Щорс - Єліно; виділити 2 пари биків під снігоочисник; ширина дороги 3м, щоб могла проїхати машина з лісоматеріалом.

Протокол № 2. Засідання виконкому сільської ради. від 6 березня 1946 року
...відкрити медпункт на території к-пу ім. Чапаєва хут Мишино.

Протокол № 3. Засідання виконкому сільської ради від 19 березня 1946 року
Голова с/р Приходько М.Г. Голова сільпо Кримська Марія Єф.

...на основі вказівки облторгвідділу для задовільного забезпечення населення хлібом, своєчасно, до 25 числа кожного місяця, представляти списки на одержання хлібних карток.

Протокол № 5.Засідання виконкому сільської ради від 4 червня 1946 року
...про проведення організованого набору робочої сили в 2 кварталі 1946 року для підприємств «Сталінметалургбуд». Колгоспам села виділити чоловік працездатних не зв'язаних з сім'єю.

Протокол № 6. Засідання виконкому сільської ради від 26 червня 1946 року
...Виділити людей на роботу по відбудові м. Чернігів.

Протокол №11 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 25.11. 1947р.
...на навчання до Щорської МТС на 5-ти місячні курси направити:
Пильник Федора Як.

...відпустити Низківського К.Ф. на навчання в швейну майстерню до 1.04. 1948р.

Протокол №5. Засідання виконкому сільської ради від 5 березня 1947 року
Голова с/р Мороз Михайло Ів. Секретар с/р Низковський Зав.медпунктом Новикова Є.Ф....Розпочати ведення Книги пам'яті загиблих в період Великої Вітчизняної війни і зберігати її на видному місці при виконкомі с/р....Індивідуальні могили похованих воїнів Радянської Армії, що знаходяться на території села, перенести до 1 травня 1947 року в одну братську могилу в центрі села. Від Кушніра Олексія Григ. дві могили похованих партизанів, від Свириденка Миколи Лук. – могила, від Ващенко Степана Сав. – одиночна могила, а також всі могили, які не є на обліку. 3 могили на бригаді 3 біля Коптієнко. На хут. Бір одиночна могила біля Назаренко Івана Кондр. та на кладовищі 2 могили.

Комісія для організації перепоховання одиночних могил в братську в центр села:

1. Приходько Митрофан Григорович.	«13-річчя Жовтня»
2. Гунько	«Ч. Бір»
3. Тищенко	«1-а весна 2-ї п'ятирічки»
4. Шумський	«Червоне селище»

3 червня 1994 року по жовтень 2014 року головою сільської ради був **Чепурко Валентин Іванович**, до речі, на той час наймолодший голова сільської ради в Щорському районі. Пізнавав роботу. Вирішував проблеми життя громадян села. Сприяв підтриманню належного громадського порядку в селі. Порівняно належним чином виконував свої обов'язки.

Людмила Михайлівна Горова майже 30 років працювала секретарем сільської ради. На перших порах (зі слів Людмили Михайлівни) було не просто, іноді навіть важко проходити становлення спеціаліста, входити в контакт з людьми, пізнавати звичаї місцевих жителів. Сім'я, дитина, господарство і робота. Життєвого і практичного досвіду обмаль. Але вона пізнавала ази спеціальності, вливалася у трудовий колектив. Тепер у селі знають Людмилу Михайлівну як активну ділову жінку. Про таких як вона кажуть: жінка, яка зробила себе сама.На посаді секретаря співпрацювала з головами сільської ради Колодієм М.Ф., Лашенко Л.П., Лукашевич Н.І., Чепурко В.І. Робота секретаря сільської ради багатопланова. У її характері розумно поєдналися такі риси: твердість характеру і доброзичливість, компетентність і відповідальність, увага і вимогливість та основне, почуття справедливості і поваги до людей.

Існує прислів'я: «Не місце красить людину, а людина красить місце». Безпосередньо це можна віднести на адресу **Ольги Петрівни Лашенко**, яка з 1972 року по 2015 рік незмінний головний бухгалтер при сільській раді. У 1969 році закінчила 10 класів Тур'янської середньої школи. Мала схильність до точних наук, підкреслено хороші математичні здібності, аналітичне мислення. Вона вдало обрала спеціальність бухгалтера, яку набула навчаючись спочатку у Тиницькій рахівничо-бухгалтерській школі, пізніше заочно у Одеському фінансовому технікумі. Здобувши освіту не прагнула залишити своє рідне село. За словами односельців Ольга Петрівна уміла і відповідальна, компетентна і тактовна у спілкуванні з людьми. Із жовтня 2014 року головою сільської ради є **Мартиненко Тамара Миколаївна**, яка з перших днів роботи на цій посаді показала на що здатна жінка. Ділові якості цієї скромної тендітної жінки переоцінити аж ніяк не можна. Керівник, організатор, порадник, так характеризують Тамару Миколаївну тур'янці.

Данче Олена Леонідівна секретарем сільської ради з квітня 2015 року впевнено освоює ази секретарства. Уміла і перспективна. До кожної людини уважна та з розумінням відноситься до проблем та запитів тур'янців. Разом з виконкомом сільської ради депутати вирішують актуальні питання життя територіальної громади села. При сільській раді працюють постійні комісії: 1. З питань бюджету, комунальної власності та соціально-економічного розвитку; 2. З питань соціального захисту населення; 3. З питань законності, депутатської діяльності і етики. Очолюють комісії Шаповал Ольга Анатоліївна, Чекиш Наталія Миколаївна та Данильченко Ганна Миколаївна. Приємно констатувати, що жителі села мають більші статки, більш забезпечені незважаючи на складності сучасного політико-економічного стану. Станом на 1 січня 2016 року жителі села мали: телевізорів 500, легкових автомобілів 25, мотоциклів 32, тракторів 13, мінітракторів 21, комбайнів 2, вантажних автомобілів 3. Потихеньку будуються та ремонтуються будинки селян.

На їх садибах порівняно збільшилась кількість худоби та птиці.

	1995 рік	2001 рік	2003 рік	2011 рік	2015 рік
ВРХ в т.ч.	517	245	443	512	234
корови	432	231	405	442	164
свині	299	236	199	237	141
кози	27	9	20	26	10
коні	19	15	25	33	5
птиця	4213	3869	3367	4259	3063
кролі					350
бджолосім'ї					44
вівці					15

Р. 12. Україна у другій світовій війні

За час свого існування людство пережило 14513 війн, у яких загинуло 3 млрд. 640 млн. чоловік. Якби знищені під час воєн матеріальні цінності перетворити в золото, його вистачило б, щоб оперезати земну кулю по екватору стрічкою товщиною

10 метрів і шириною в 8 кілометрів! Але справа в тім, що навіть для такого «дорогого» порівняння золота не вистачить. Його світові запаси обчислюються сьогодні кубом, сторони якого дорівнюють усього 19 метрів.

Чорне крило воєн не обминуло і наших односельців. Так в російсько-японській війні 1904-1905 р.р. брав участь житель села Мороз Петро Тарасович, який повернувся з війни пораненим. 1914- 1918рр – перша світова війна забрала мільйони людських життів. З села на фронт було мобілізовано десятки молодих людей, на превеликий жаль, багатьом із них не судилося повернутись додому.

Учасниками громадянської війни 1918-1922рр. були Пушкар Василь Андрійович, Кушнір Терентій Олексійович, Залізник Іван Євдокимович, Пушкар Яків Васильович та інші. Війна 1938 р. з Японією біля озера Хасан, 1939 року – знову війна з Японією на річці Халхін – Гол, 1940 рік – війна з Фінляндією. Учасником бойових дій цих воєн був Голота Дмитро Як. 1912 р.н. Але з усіх воєн, що коли-небудь вело людство, друга світова була найбільш кровопролитною, найбільш руйнівною. Вона втягнула у свою орбіту 61 державу з населенням 1.7 млрд. чоловік (80% населення земної кулі) і продовжувалася 6 років та один день. Смерч війни пронісся над усіма континентами, крім Америки, захопив Атлантичний і Тихий океан, досяг Австралії.

60 млн. людських жертв. А яким золотом виміряти ці непоправні витрати! Тільки для одного перерахування імен загиблих необхідно було б видати 3000 томів книг. А як вмістити в цю похмуру жалобну бібліотеку материнські й вдовині сльози, загублене дитинство і юність? Перемога у другій світовій війні оплачена більше 20 мільйонами життів радянських людей. Мільйони життів українців, росіян, білорусів... Якщо б ушанувати пам'ять тільки кожного з українців, що загинули на війні, хвилиною мовчання, то потрібно було б мовчати 7 років.

22 червня 1941 року о 3 год.30 хв. війська Третього Рейху перетнули кордон Радянського Союзу. На Україну була націлена група армій «Південь» під командуванням фельдмаршала Рундштедта. Тут було використано цвіт нацистської армії – ударні есесівські танкові з'єднання: 1-й танковий корпус СС, дивізії і бригади «Рейх», «Велика Німеччина», «Лейб штандарт Адольф Гітлер», «Вавілонія», «Вікінг», «Мертва голова». Їх стратегічним завданням було знищення радянських військ на Правобережній Україні, вихід на р. Дніпро, захоплення плацдарму в районі Києва та підготовка переправи для подальшого наступу на схід. Напад сухопутних фашистських військ відрізнявся широким використанням ударних груп, бойових моторизованих дозорів, танкових клинів та важкої артилерії. На противагу їм було утворено Південно-Західний та Південний фронти під командуванням генералів М.П. Кирпоноса та І.В. Тюленева. Але, як відзначав начальник генштабу сухопутних військ Німеччини Ф. Гальдер, «наступ наших військ напевно став для супротивника на всьому фронті повною тактичною несподіванкою».

«Новейшая история Отечества XX век»: В 2хт. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. т.2 – СІЗО. Про плани онімечення території, а не населення України, говорять документи – «План Ост» та директива №21 (план «Барбаросса». Німці територію України розглядали як «німецький життєвий простір». Передбачалось розчленування та освоєння українських земель. Сам генеральний план був

розрахований на 30 років. Однак згодом строк завершення колонізації територій було скорочено спочатку до 20, а потім навіть до 10 років. Знищенню підлягало 65% населення України, а на «звільнених» територіях планувалось поселити 10 млн. німців. (Украинская государственность в XX веке: Историко-психологический анализ (Генеральный план «Ост.» - К., 1999. – С241) «Родюча та багата Україна повинна стати Німецькою колонією, територією, заселеною німецькими селянами західної Німеччини та Саксонії».(Коваль М. Друга Світова війна: Український аспект/ Віче. – 2000. - №4 (97). – с.81.) 1418 днів і ночей ішла Велика Вітчизняна війна. В історичному вимірі – це невеликий відрізок часу, але за масштабом подій, за величиною завершеного і трагізмом пережитого – ціла епоха. Війна була великою не тільки за своєю назвою. Адже вона пройшла залізним плугом через кожне серце, кожную долю і кожне життя.

Жахливу чорну звістку «війна» за свідченнями старожилів села повідомляли молоді люди галопом на конях, об'їжджаючи всі кутки, вулиці і хутори. Адже радіо на той час в селі не було. Буквально на наступний день чоловіків до сорокарічного віку було мобілізовано на фронт. Згодом надходили повістки тур'янням різного віку. 970 чоловіків взяли в руки зброю, щоб захищати свою Батьківщину від навали ворога. Слід підкреслити, більшість цих селян трударів, крім плуга, коси та вил, не тримали в своїх мозолистих руках зброї. **Згадує Тетяна Євдокимівна Лащенко (Голота).** Страшну звістку про початок війни до хати приніс батько, якому посилення сільської ради про це повідомила. Мати, як стояла біля печі, так ніби закам'яніла. Тільки крупні сльози котилися з очей. Тихо зронила: що ж воно буде, Євдокиме? Наступного дня батька мобілізували на війну, як і багатьох тур'янців. Туга і розпач, невтішні сльози і безпорадність, тяжка розлука з чоловіками, братами, синами. Не знала матінка, що пройде зовсім небагато часу і вона буде прощатися зі мною, проводжаючи у чужу Німеччину. Не знала, що її чоловік Євдоким 19 січня 1944 року помре від ран. Прийме його на вічний покій білоруська земля, яку він боронив від коричневої чуми, від фашистів. Також не могла мати знати, що розлука з донькою розтягнеться не на дні, місяці, а більш як на три з половиною роки.

У Тур'ї німці з'явилися 27 серпня на велосипедах, мотоциклах. Це була німецька розвідка. Наші війська швидко відступали. Артилерія десь з-під Чепельова обстрілювала Тур'ю. А під ранок все стихло. Наші війська відступили далі. Село німецькі літаки бомбардували 30-31 серпня 1941 року. Загибло 7 чоловік, поранено 5 чоловік, убито 11 голів великої рогатої худоби і спалено три двори.

970 жителів села воювали на фронтах, 401 (а за іншими даними 431) з них навічно залишилися спочивати на полі бою. Багато наших земляків загинули в тяжких боях на рідній українській землі в Чернігівській, Запорізькій, Волинській, Дніпропетровській, Полтавській, Луганській, Харківській, Донецькій, Львівській, Хмельницькій областях; у Гомельській та Вітебській областях Білорусії; у Орловській, Ростовській, Брянській, Московській, Волгоградській, Калінінградській, Калузькій, Новгородській, Тверській, Воронежській, Ленінградській, Курській, Краснодарському краї та Карелії Російської Федерації, Литві, Латвії, Естонії, Угорщині, Австрії і Польщі .

Україна була визволена від коричневої чуми 29 жовтня 1944 року, після 22 - місячної боротьби. Ця перемога не була такою блискавичною, як атака фашистів у 1941 році, але зупинити натиск радянських військ німці не змогли. Гітлер своїм військам дав наказ: « Не можна допустити, щоб при відступі з України ми залишили після себе хоч одну людину, хоч одну голову худоби чи мірку зерна...! Ворогові повинна дістатися цілковито спалена й винищена земля». Відступаючи, фашисти озвіріло нищили все – мости, залізниці, водонапірні башти, заводи, фабрики і всі будівлі. Жорстоко вбивали цивільне населення. За кожний клаптик рідної землі мужньо боролися і наші земляки – рядові, сержанти, офіцери, майори, полковники, генерали. На превеликий жаль, чимало фронтовиків , загубилися у вирі кровопролитної війни. Вони віддали себе сповна за свою Україну, за свою малу батьківщину, за свій народ, за своїх рідних, дружин, дітей і коханих. Це були воїни повні сил і життєвої енергії. Кожен з них любив життя, прагнув вижити і жити, але не судилося... Україна вільна, але війна продовжувала збирати кровавий страшний урожай. Українські фронти визволяли від німців польські землі, разом з Білоруськими фронтами провели Празьку операцію, у ході якої завершили розгром нацистської Німеччини, штурмували Берлін, взяли участь у звільненні від окупантів Румунії, Угорщини, Болгарії, Югославії, Австрії, Чехословаччини. Війська другого Українського фронту брали участь у розгромі Квантунської армії Японії на Далекому Сході.

Згадує Тригуб Олександр Павлович, 1925 року народження: «Після визволення Тур'ї мене забрали в армію і потрапив я на Далекий Схід, де служив у 500-му стрілецькому полку. Нас готували до війни з Японією, бойові дії розпочалися в 1945 році за визволення Маньчжурії. Після війни полонених японців переправляли через кордон. Наші солдати, серед яких був і я, охороняли поїзди, в яких перевозили полонених у спецтабори на Далекий Схід. До 1950 року я жив у Приморському краї Росії і служив у військах Міністерства внутрішніх справ».

Із спогадів Шумського Володимира Захаровича, 1921 року народження: «Після звільнення Тур'ї від німців я був мобілізований на фронт і потрапив на другий Білоруський фронт, де безпосередньо брав участь у форсуванні річки Дніпро. Отримав тяжке поранення і був відправлений у Сибір до госпіталю. Комісований як інвалід війни, і в 1944 році повернувся додому».

Багато юнаків перед початком війни проходили строкову військову службу, де і застала їх війна. Так, **Пушкар Микола Якович**, 1919 року народження, проходив строкову службу у Литві. Рідні отримали від нього єдиного листа в якому він повідомляв про жахи перших днів війни. Наголошував, що не потрібно боятися, німця скоро поженуть назад. Отже, вірив у силу нашої армії і народу. Був сапером. Лист зберегла рідна сестра Пушкар Ольга Яківна. Його передано до архіву музею М. О. Щорса у місті Щорс. У кожного своя життєва і військова доля. Ось хоч в декількох словах про добру порядну людину, зразкового сім'янина і цінного працівника, в якій би не був галузі виробництва – **Назаренко Івана Петровича**, 1920 року народження. З 1940 р. Іван Петрович проходив строкову військову службу на Одеській військово-морській базі Чорноморського флоту: 53 зенітна артилерійська дивізія 73 полку. В

1941 році був направлений на фронт в якості водія бронемашини. В селі Дальник Одеської області був поранений, лікувався в госпіталі м. Одеса.

Всю війну по фронтових дорогах на автомашині шофером. Брав участь у бойових діях за визволення Маньчжурії. Дякуючи Богові, Іван Петрович повернувся живим додому, але чорний «подарунок» війни в скроні нагадував про себе все життя і нарешті виконав злий намір. У 1938 році до лав Радянської Армії був мобілізований

Клименко Василь Якович (1916 року народження). Війна розтягла на вісім років строк його військової служби. В листопаді 1942 року став комуністом. Пройшов всю війну. Був тричі поранений, мав контузію. Війну закінчив у Кенігсберзі. Має численні нагороди за бойові дії. Після війни не шукав легких шляхів, теплої містечка, був на різних ділянках колгоспного виробництва. Нагороджений орденом «Знак Пошани». Доречним буде розповідь про людину гідну поваги **Пушкаря Андрія Дмитровича**. У серпні 1941 року, коли фашисти увірвалися на землі Чернігівщини, Андрій Дмитрович добровольцем пішов на фронт. Приймав участь в обороні Москви, Сталінграду, а потім у складі різних фронтів звільняв Крим, Україну, Білорусь, Прибалтику, Польщу. Закінчив війну в Німеччині. Мав поранення. Нагороджений багатьма урядовими нагородами. Приймав участь у параді перемоги на Червоній площі у 1945 році. Андрій Дмитрович творча людина. Він працював старшим викладачем Пермського політехнічного інституту, був змінним редактором багатотиражної газети «Ленінець». У його творчому доробку вірші, нариси, оповідання. Ним написана повість «Последний бой». Спогади «От Перекопа до Севастополя». Оповідання «Крепость над Бугом», «Танк вернулся домой», «Двое в танке», «Вера Волошина», «Залп над Днепром», «Портрет на скале» та інші. Після переїзду до Києва Андрій Дмитрович працював старшим інженером міністерства. Написав книгу «Охрана труда в мелиоративном строительстве», а також ряд репортажів про поїздки у країни Європи, Азії, Африки. Андрій Дмитрович провів значну роботу по відтворенню історії села Тур,ї. (Матеріали зберігаються у сільській бібліотеці). (Авт.)101 тур'янець нагороджений бойовими орденами і медалями.

ДАЧО Ф. 1376. Оп. 4 Спр. 163. Арк.. 59.Старший лейтенант **Усик Іван Павлович**, 1918 р. н. відзначився в битві з румунськими військами в Молдавії. Війська 2-го Українського фронту, в складі яких знаходився командир танкового взводу ст. лейтенант Усик І.П., форсуючи річку Дністер, з боями просувалися на Кишинів, румунське місто Ясси, в районі якого були великі сили противників. Танковий взвод (Т-34) на чолі з Усиком І.П. прорвався в глибокий тил ворога і забезпечив наступальний прорив радянських військ. За цей подвиг Усик І.П. був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

ДАЧО ФР.1376. Оп. 4. Спр.2, Арк..53.**Лашенко Петро Миколайович**, 1910 р.н. воєначальник, генерал армії (1968), Герой Радянського Союзу (1943). В Радянській Армії з 1930 року. Закінчив Військову академію ім. Фрунзе М.В. (1940) і Військову академію Генштабу (1951).1959-64рр. 1-й заступник командуючого військами Київського і Прикарпатського військових округів, з липня 1964 р. командуючий військ Прикарпатського військового округу. Із грудня 1968 р. 1-й заступник головнокомандуючого сухопутними військами Депутат Верховної Ради СРСР 7 – 8

скликання.Нагороджений : 4 орденами Леніна, 3 орденами Червоного Прапора, орденами Суворова і Б. Хмельницького, Червоної Зірки, Трудового Червоного Прапора і медалями.

Мороз Микола Кирилович, старшина повний кавалер 3-х орденів Слави. Микола Кирилович пройшов славний шлях від Сталінграду до Кенігсбергу, приймав участь в Курській битві, під Полтавою та Східній Пруссії.

Першу нагороду – Орден Слави 111 Ступеня Мороз М.К. отримав за битву під Вітебськом в 1944 році. Орден Слави 11 Ступеня одержав за бойові дії в Східній Пруссії. Орден Слави 1 Ступеня одержав навесні 1943 року в битві за Сталінград.и.

Навічно в історії пам'яті народу. Вічна слава всім, хто поліг смертю хоробрих за рідну землю, за наше майбутнє. Ми не маємо права забути їх подвиги. Для нас і наступних поколінь вічний подвиг захисників Вітчизни залишається невичерпним джерелом патріотизму, вірного служіння своєму народу. При визволенні села Тур'ї загинули : 1.Рядовий Сергій Семенович Котельников, помер від ран 26 вересня 1943 року (воїн в/ч 226, відділення сан батальйону).Уродженець Кіровської області Урумського району с. Тарасівка. 2.Рядовий Полєсков Микола Кузьмич, помер від ран 26 вересня 1943 року (воїн в/ч п/п 20658). Уродженець с. Вздружне Новленського району Брянської області.3.Рядовий Смолянинов Іван Єгорович, помер від ран 27 вересня 1943 року (воїн в/ч 226, МСТБ 149 стрілкова дивізія) Уродженець с. Огнівка Лебединського району Липецької області.4.Рядовий, Устинов Анатолій Михайлович, воїн в/ч п/п 24501 (ш). Загинув 21 вересня 1943 року. Уродженець с. Самохвалівка Куркіпського району Тульської області. 5.Ст. сержант Соломаха Микола Іванович, воїн в/ч п/п 24501 (м), за.гинув 21 вересня 1943 року. Уродженець вул. Шолома -Алейхема м. Харків.

Пам'ять роду та народу

Загинули у Великій Вітчизняній.війні жителі с. Тур'я:

- 1.Акуленко Василь Гаврилович. 1902 р.н., с. Тур'я, українець, рядовий.
- 2.Аніщенко Мефодій Якович 1910 р.н., українець, рядовий.
- 3.Аніщенко Микола Якович 1910 р.н., українець, рядовий.
- 4.Биховець Петро Микитович. 1902 р.н., ст. лейтенант. Проходив службу в 328 сд. Помер 17.03.44р. Похований у хут. Понисловка Волинська. обл.
- 5.Биховець Степан Якович, 1898 р.н., українець, рядовий.
- 6.Биховець Федір Микитович, 1918 р.н., українець, рядовий.
- 7.Васько Василь Іванович, 1912 р.н., українець.
- 8.Віловатий Олексій Петрович, 1908 р.н. рядовий. Проходив службу в 43 сп 106 сд.Загинув 28.10.43. Похований д. Дубровка Лоевський р-н Гомельська обл. Беларусь.
- 9.Віловатий Олексій Федорович 1905 р.н., українець, рядовий. Прох. Службу в 43 сп. 106 сд. Загинув 28.10.1943. Похований. Д. Липняки Лоевський р-н Гомельська обл. Білорусія.
- 10.Віловатий Іван Федорович. 1914 р.н., українець, рядовий. Прох. Службу в 4 гв. Кп 2гв. Кд. Загинув 27.02.45. Похований. в Польщі.
- 11.Віловатий Михайло Петрович 1905 р.н., українець,рядовий. Політрук.

- 12.Виловатий Петро Аврамович. Українець, рядовий.
- 13.Власенко Мойсей Євгенійович, 1903 р.н., українець, рядовий.
- 14.Вовчок Микола Ілліч 1918 р.н., українець, рядовий. Проходив. службу в 2 остр. Проходив. Лікув. В 489 хппг. Помер 04.11.43. Похований. с. Вир Чернігівської обл. Ріпкінський р-н
- 15.Галинський Іван Іванович. 1891 р.н., українець, рядовий.
- 16.Говорецький Іван Сергійович. 1913 р.н., українець, рядовий.
- 17.Голодок Василь Єфремович. 1914 р.н., українець, рядовий.
- 18.Голодок Іван Володимирович. 1890 р.н. українець, рядовий.
- 19.Голодок Іван Іванович. 1916 р.н. українець, рядовий.
- 20.Голодок Степан Іванович. 1898 р.н. українець, рядовий.
- 21.Голота Олександр Іванович. 1922 р.н. українець, рядовий.
- 22.Голота Євдоким Іванович. 1902 р.н. українець, рядовий. Проходив лікуванн. у 4244 пг Помер 19.01.44 Похований. с. Пересвяте Речицький р-н Гомельська обл., Білорусь.
- 23.Голота Іван Іванович. Українець, рядовий.
- 24.Дорошенко Борис Прохорович. 1924 р.н., українець, рядовий.
- 25.Дорошенко Павло Прохорович. 1918 .р н., українець, рядовий.
- 26.Желєзняк Олексій Дмитрович. 1921 р.н. с. Мишине українець, рядовий, проходив службу в,897 аи Загинув в Мені 1943 в полоні, Батхорн-Емеланд, Німеччина.
27. Желєзняк Василь Івананович, українець, рядовий. Проходив службу в 580 зенап. Загинув 27.12.42р. Похований. Р-п «Світоч» Малютинський р-н, Ростовська обл., Російська Федерація.
- 28.Желєзняк Василь Тимофійович. 1919 .р.н, українець, рядовий.
- 29.Желєзняк Олексій Васильович. 1918 .р.н., українець, рядовий.
- 30.Желєзняк Афанасій Євменович. 1909 .р.н.,українець, рядовий.
- 31.Желєзняк Данило Євдокимович. 1894 .р.н.,українець, рядовий.
- 32.Желєзняк Євменій Андрійович. 1893 р.н., українець, рядовий.
- 33.Желєзняк Юхим Анатолійович. 1898 р.н., українець. Мол. сержант Проходив службу в 956 сп 299 сд. загинув 01.09.41 Похований с. Красное Брянський р-н Брянська обл. Російська Федерація.
- 34.Желєзняк Іван Васильович. 1919 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 1 від. Гаудської прикордон. Комендатури. Похований в Таджикистані.
- 35.Желєзняк Іван Євменович. 1925 р.н., українець, рядовий. Загинув 27.02.44 в полоні в Німеччині.
- 36.Желєзняк Іван Тимофійович. 1925 р.н. українець, рядовий. Мол. сержант. Проходив службу в 367 сп 71 сд. Загинув 22.03.45 Похований у Польщі.
- 37.Желєзняк Максим Петрович. 1908 р.н., українець, рядовий.
- 38.Желєзняк Максим Степанович. Українець, рядовий.
- 39.Желєзняк Михайло Іванович. 1912 р.н., українець, рядовий.
- 40.Желєзняк Михайло Семенович. 1923 р.н., українець, рядовий.
- 41.Желєзняк Михайло Пилипович. 1900 р.н., українець, рядовий.
- 42.Желєзняк Михайло Якович. 1914 р.н., українець, рядовий. Загинув 26.08.42 в полоні в Німеччині.

43. Желєзняк Микола Агеєвич. 1915 р.н., українець, рядовий.
44. Желєзняк Микола Андрійович. 1910 р.н., українець, рядовий. Загинув. 12.05.42.
45. Желєзняк Микола Антонович 1926 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 78 гв. Сп 25 гв. Сд. Загинув 14.04.45 Похований в Австрії.
46. Желєзняк Микола Іванович. 1921 р.н., українець, рядовий.
47. Желєзняк Микола Якович. 1921 р.н., українець, рядовий. Загинув 26.09.42. Похований Московська обл.. Російська Федерація.
48. Желєзняк Павло Васильович. 1908 р.н., українець, рядовий.
49. Желєзняк Петро Пилипович 1893 р.н. українець, рядовий.
50. Желєзняк Сергій Максимович. 1912р.н., українець, рядовий, проходив службу в 871 особ 140 сд прох. лік. В 4391 шпіталь. Помер 24.04.45 Похованийс м. Рибник Польща.
51. Желєзняк Степан Іванович. 1906 р.н.,українець, рядовий.
52. Желєзняк Степан Максимович, українець, рядовий. Загинув 09.01.44 р. Похований сел.. Новомиколаївка Верхньодніпровського р-ну Дніпропетровська обл..
53. Желєзняк Тимофій Андрійович 1902 р.н.,українець, рядовий. Проходив службу в 1281 сп 60 сд. Загинув 02.11.43 похований с. Уборок Лоевський р-н. Гомельська обл. Білорусь.
54. Желєзняк Тимофій Семенович 1894 р.н., українець, рядовий.
55. Желєзняк Федір Артемович 1907 р.н., українець, рядовий.
56. Жовнер Гаврило Петрович 1907 р.н., українець, рядовий.
57. Замай Олексій Іванович 1913 р.н.,українець, рядовий.
58. Замай Лазар Якович 1896 р.н.,українець, рядовий.
59. Замай Федір Михайлович 1905 р.н., українець, рядовий.
60. Захарченко Олександр Якович. 1906 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 266 сп 93 сд. Загинув 1.09.43 Похований с. Романовка Зеньківський р-н Полтавська обл.
61. Захарченко Андрій Васильович 1916 р.н., українець, рядовий. Загинув в липні 1944.
62. Захарченко Андрій Якович 1907 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 2 гв. Мк. Загинув 02.01. 43 Похований Волгоградська обл., Російська Федерація.
63. Захарченко Антон Васильович 1902 р.н., українець, рядовий.
64. Захарченко Микола Антонович. 1923 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 138 гв. Сп. 48 гв. Сд. Проходив лікув.в 54 гв. Омсб. Помер 28.10.44. Похований п. Ясная Поляна Нестерівський р-н.Калінінградська обл. Російська Федерація.
65. Захарченко Микола Якович. 1911р.н., українець, рядовий.
66. Захарченко Петро Якович. 1909 р.н., українець, рядовий.
67. Захарченко Федір Іванович. 1898 р.н.,українець, рядовий.
68. Заяц Петро Свиридович. 1904 р.н.,українець, рядовий.
69. Кадиш Кіндрат Єфремович. 1903 р.н., українець, рядовий.
70. Калоша Олексій Ілліч 1923р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 1203 сп. 34 сд. Загинув 14.08.44. Похований в Польщі.

- 71.Калоша Василь Трохимович. – 1923 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 303 сп. 69 сд. Проходив лікув. В 476 ппг. Помер 23.10.43 Похований с. Грабов Ріпкінський р-н Чернігівська обл.
- 72.Калоша Єфим Гнатович. 1896 р.н., українець, рядовий.
- 73.Калоша Степан Васильович. 1909 р.н., українець, рядовий.
- 74.Калоша Трохим Миколайович. 1900 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. В 60 сд.
- 75.Калоша Яков Ант. 1901 р.н., українець, рядовий. Проходив сл. в 193 сд. Проходив лікув. В 476 ппг. Помер 29.10.43 Похований с. Грабов Ріпкінський р-н Чернігівська область.
- 76.Кирійок Микола Савович. 1915 р.н., Ількуча. Українець, рядовий.
- 77.Кирієнко Андрій Ілліч. 1922 р.н., українець, рядовий.
- 78.Кирієнко Антон Потапович. 1901 р.н., українець, рядовий.
- 79.Кирієнко Віктор Мойсейович. 1923 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 60 сд.
- 80.Кирієнко Іван Олександрович. 1918 р.н., українець, рядовий.
- 81.Кирієнко Іван Мойсейович. 1923 р.н., українець, рядовий.
- 82.Кирієнко Іван Степанович. 1905 р.н., українець, рядовий.
- 83.Кирієнко Микола Ілліч 1903 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 60 сд.
- 84.Кирієнко Степан Васильович. 1915 р.н., українець, рядовий.
- 85.Кирієнко Федір Степанович. 1900 р.н., українець, рядовий.
- 86.Кирієнко Пилип Антонович. 1900 р.н., українець, рядовий Заг. 27.10. 42 в полоні в Німеччині.
- 87.Клименко Олександр Іванович. 1911 р.н., українець, рядовий.
- 88.Клименко Олександр Ілліч 1905 р.н., українець, рядовий.
- 89.Клименко Олександр Трохимович. Українець, рядовий.
- 90.Клименко Олексій Антонович. Українець, рядовий.
- 91.Клименко Олексій Петрович. 1900 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 941 сп. 265 сд.
- 92.Клименко Григорій Максимович. Українець, рядовий.
- 93.Клименко Григорій Мойсейович. 1900 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 883 сп. 193 сд. Лікув. В 3573 ппг. Помер 15.12.43 Похований с. Переволока Речицький р-н Гомельська обл. Білорусь
- 94.Клименко Євгеній Степанович. 1918 р.н., українець, рядовий.
- 95.Клименко Іван Демидович. 1893 р.н., українець, рядовий. Загинув 09.03.44. Похований ГРЕС, Краснолучский п/с, Луганської обл.
- 96.Клименко Іван Кирилович. 1916 р.н., українець, рядовий.
- 97.Клименко Іван Микитович. 1917 р.н., українець, рядовий.
- 98.Клименко Іван Петрович. 1926 р.н., українець, рядовий.
- 99.Клименко Іван Трохимович. 1924 р.н., українець, рядовий. Загинув 01.02.43 Похований хут. Красноармійська Тимошівський р-н Краснодарський край Російська Федорович.
- 100.Клименко Іван Федорович. 1905 р.н., українець, рядовий.

- 101.Клименко Михало Петрович. 1913 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 474 зенап 7 зенад. Загинув 12.03.44. Похований п.Симимяе, Кохтларвеский р-н Естонія.
- 102.Клименко Микола Данилович. 1923 р.н., українець, рядовий.
- 103.Клименко Микола Микитович. 1918 р.н., українець. Ст.лейтенант, проходив сл. В 160 гв. Орб. 5 гв. Сд. Загинув 24.12.41 Похований д. Роща, Таруський р-н, Калужська обл. Російська Федорович.
- 104.Клименко Микола Федорович. 1913 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 685 сп 193 сд. Загинув 10.11.43 Похований с. Прокисель Речицький р-н Гомель. Обл. Білорусь.
- 105.Клименко Павло Васильович. 1918 р.н.,українець. Лейтенант Проходив службу в 1290 тбр. Загинув 10.07.42. Похований с. Дубровка Ливенський р-н Орловська обл. Російська Федорович.
- 106.Клименко Микола Миколайович. Українець, рядовий.
- 107.Клименко Петро Антонович. 1900 р.н., українець, рядовий.
- 108.Клименко Петро Трохимович. 1920 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 78 сбр Загинув 123.12.41. Похований с. Михайлівка, Луганська обл.
- 109.Клименко Трохим Григорович. 1900 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 263 оср 60 с.д. Загинув 20.10.43. Похований с. Бивальки Лоевський р-н Гомельська обл..
- 110.Клименко Яків Єфремович. 1898 р.н., українець, рядовий.
- 111.Кобеньяк Іван Степанович. 1913 р.н.,українець, рядовий.
- 112.Коваль Степан Іванович. 1904 р.н., українець, рядовий.
- 113.Колодій Василь Єфремович. 1918 р.н., українець, рядовий.
- 114.Колодій Михайло Єфремович. 1912 р.н., українець, рядовий.
- 115.Колодій Михайло Федорович. 1907 р.н., українець, рядовий.
- 116.Комісаренко Володимир Іванович. 1923 р.н.,. українець, рядовий.
- 117.Кондратенко Іван Данилович. 1921 р.н.,українець, рядовий.
- 118.Кондратовський Іван Андрійович 1907 р.н., українець, рядовий.
- 119.Кондратенко Данило Васильович. 1895 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 43 сп. 106 сд загинув 28.10.43. Похований с. Липняки Лоевський р-н Гомельська обл.
- 120.Кононенко Іван Петрович. 1921 р.н., українець, рядовий.
- 121.Коптієнко Григорій Дмитрович. 1917 р.н., українець, рядовий.
- 122.Коптієнко Іван Андрійович. 1907р.н., українець, рядовий.
- 123.Корецький Олександр Демидович. 1925 р.н., українець, рядовий.
- 124.Корецький Іван Омелянович 1915 р.н., українець, рядовий.
- 125.Корецький Михайло Андрійович. 1923 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 52 перес. Пункт лікув.в 175 ппг
Помер 13.07.454 в Німеччині
- 126.Корецький Микола Іванович. 1919 р.н., українець, рядовий.
- 127.Кравченко Савелій Іванович. 1909 р.н.,українець, рядовий. Проходив службу в 604 сп. 195 сд. Загинув 03.09.43. Похований у Харківській обл.
- 128.Криволап Олександр Іванович. 1913 р.н., українець, рядовий.

- 129.Криволап Олександр Пантелейович. 1898 р.н., Ількуча, українець, рядовий.
- 130.Криволап Василь Григорович. 1906 р.н., Ількуча українець, рядовий.
- 131.Криволап Іван Пантелейович. Українець, рядовий.
- 132.Криволап Іван Федорович. 1907 р.н., українець, рядовий. Прох. Сл. В 188 гв. Сп 63 гв. Сд. Лікув в 70 гв. Осіб. Помер 2.07. 44 Похований с. Луйкюла Карелія Російська Федерація.
- 133.Криволап Гнат Гордійович. 1901 р.н., українець, рядовий.
- 134.Криволап Микола Олександрович. 1914 р.н., українець. Старшина проходив сл. В 1266 сп 385 сд. Загинув 4.03.43 Похований с. Запруд не Людиновський р-н Калужська обл. Російська Федерація.
- 135.Криволап Микола Андрійович. Українець, рядовий.
- 136.Криволап Микола Іванович. 1909 р.н., українець, рядовий. Проходив Сл. В 275 гв. Сп 91 гв. Сд. Загинув 26.04.44
- 137.Криволап Микола Савович. 1915 р.н., українець, рядовий.
- 138.Криволап Степан Григорович. 1908 р.н., українець, рядовий. Прох.службу в 115 осбр. Загинув. 23.10.43. Похований с. Козероги Лоєвський р-н Гомельська обл.
- 139.Криволап Федір Федорович. 1915 р.н., українець, рядовий.
- 140.Кримський Василь Іванович. Українець, рядовий.
- 141.Кухаренко Василь Порфирівич. 1926 р.н., українець. Мол. сержант проходив службу в 126 сп 71 су. Загинув 21.03.45 Похований в Польщі
- 142.Кушнір Олександр Макарович. 1916 р.н., українець, рядовий, Вітебська обл.
- 143.Кушнір Олександр Никифорович. 1909 р.н., українець, рядовий.
- 144.Кушнір Василь Гнатович. 1918 р.н.,українець, рядовий.
- 145.Кушнір Василь Никифорович. 1905 р.н., українець, рядовий.
- 146.Кушнір Юхим Іванович. 1908 р.н., українець, рядовий.
- 147.Кушнір Іван Олексійович. Українець, рядовий.
- 148.Кушнір Іван Григорович 1902 р.н., українець, рядовий.
- 149.Кушнір Іван Максимович. 1901 р.н., українець, рядовий.
- 150.Кушнір Іван Федотович. 1926 р.н.,українець, рядовий. Проходив службу в 389 сп 342 сд. Загин.07.02.43 Похований в Польщі.
- 151.Кушнір Микола Олексійович, українець, рядовий. Проходив. сл. В 558 сп 159 сд. Загин. 30.11.43 Похований с. Боброво Дубровинський р-н Вітебська обл.
- 152.Кушнір. Павло Григорович 1908 р.н., українець, рядовий.
- 153.Кушнір Федір Григорович. 1908 р.н., українець, рядовий.
- 154.Кушнір Федір Лукич. 1926 р.н., українець, рядовий.Проходив сл. в 200 гв сп. 68 гв. Сд. Лікув.в 4323 хппг Помер 27.01.45 Похований м. Сольнок Угорщина.
- 155.Кушнір Федір Максимович. 1909 р.н., українець, рядовий.
- 156.Кушнір Феодосій Олексійович. 1896 р.н., українець, рядовий.
- 157.Лашенко Олександр Пилипович. 1918 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. в 125 сд.
- 158.Лашенко Василь Васильович. Українець, рядовий.
- 159.Лашенко Василь Пилипович. 1912 р.н., українець, рядовий.
- 160.Лашенко Григорій Васильович. 1917 р.н., українець, рядовий.

- 161.Лашенко Григорій Федорович. 1922 р.н., українець. Ст. сержант прох. службу в 3 гв.тп. Загин. 02.12.42 Похований. с. Стрелица Валдайський р-н Новгородська обл. Російська Федерація.
- 162.Лашенко Дмитро Нестерович 1896 р.н., українець, рядовий.
- 163.Лашенко Іван Андрійович. 1910 р.н., українець, рядовий.
- 164.Лашенко Іван Антонович. Українець, рядовий. Проходив сл. В 43 сп 106 сд. Заг. 15.10.43. Похований п. Лосєв Гомельська обл., Білорусь.
- 165.Лашенко Михайло Андрійович. 1900 р.н., українець, рядовий.
- 166.Лашенко Михайло Борисович. 1924 р.н., українець, рядовий.
- 167.Лашенко Петро Федорович. 1910 р.н., українець, рядовий.
- 168.Лашенко Серафим Петрович. 1914 р.н., українець, рядовий.
- 169.Лашенко Хома Андрійович 1898 р.н., українець, рядовий.
170. Лейкин Володимир Григорович 1909 р.н., єврей Прох. службу в 1341 зенап. 22 зенад.Загинув 11.08.43. Похований хут. Студенок Краснолиманський р-н Дніпропетровська обл.
- 171.Лейкин Яків Файлейович, 1909 р.н., єврей, рядовий.
- 172.Лиман Микола Федорович. 1924 р.н., українець. Ст. сержант. Прох. служ. у 1087 сп 322 сд. Загин 24.07.44 Похований Кам'янсько-Бугський р-н Львівська обл.
- 173.Линкевич Михало Карлович. 1901 р.н., українець, рядовий.
- 174.Литвиненко Афанасій Сергійович. 1903 р.н., українець, рядовий.
- 175.Литвиненко Семен Васильович. Українець, рядовий.
- 176.Литвиненко Семен Юхимович. 1902 р.н., українець, рядовий.
- 177.Лузан Василь Павлович. 1908 р.н., українець, рядовий.
- 178.Лузан Володимир Павлович. 1919 р.н., українець. Сержант. Проходив службу в 558 сп. 159 сд. Загин.05.08.44 Похований у Литві.
- 179.Лузан Іван Олексійович. Українець, рядовий.
- 180.Лузан Іван Павлович. 1917 р.н., українець. Мол. лейтенант. Прох. службу в 508 сп НК сд. Загин. 01.01.42. Похований с. Коптево Старицький р-н Тверська обл. Російська Федерація.
- 181.Лузан Петро Ілліч. 1909 р.н., українець, рядовий.
- 182.Луценко Максим Андрійович. 1892 р.н., українець, рядовий.
- 183.Луценко Микола Максимович. 1922 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 1 осп. 120 сп. 69 сд. Загин. 16.10.43. Похований с. Радуль Ріпкінський р-н Чернігівська обл..
- 184.Максименко Архип Григорович. 1905 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 883 сп. 193 сд. Загин. 25.03.45. Похований м. Гданськ Польща.
- 185.Максименко Іван Максимович. 1907 р.н., українець. Ст. лейтенант. Прох. службу в 957 сп 309 сд. Загин. 20.01.43. Похований. с. Полубянка, Острогожського р-н, Воронежської обл. Російська Федерація.
- 186.Максименко Микола Григорович. 1900 р.н., українець, рядовий.
- 187.Макуха Іван Єфремович. 1912 р.н., українець, рядовий.
- 188.Малолетній Павло Степанович. 1905 р.н., українець, рядовий.
- 189.Малолетній Петро Федорович. Українець, рядовий.

- 190.Малолетній Петро Степанович. 1915 р.н. ,українець, рядовий.
- 191.Мелешко Володимир Федорович. 1916 р.н., українєць, ряддовий.
- 192.Мелешко Федір Гавр. 1912 р.н., українєць, рядовий.
- 193.Мироненко Григорій Мойсейович. 1922 р.н., українєць, рядовий.
- 194.Міщенко Іван Антонович 1903 р.н., українєць, рядовий.
- 195.Міщенко Павло Антонович 1917 р.н., українєць, рядовий.
- 196.Мороз Феодосій Петрович. 1904 р.н., українєць, рядовий.
- 197.Мороз Олександр Іванович. 1922 р.н., українєць, рядовий. Проходив службу в 141 сн 85 сд . Заг. 29.11.42. Похований. с. Старая Павловка Ленінградська обл. Російська Федерація.
- 198.Мороз Олександр Степанович. 1918 р.н., українєць, рядовий.
- 199.Мороз Олексій Микитович. 1912 р.н., українєць, рядовий.
- 200.Мороз Андрій Данилович 1917 р.н., українєць, рядовий.
- 201.Мороз Андрій Іванович. 1907 р.н., українєць. Сержант загинув 16.02.42. Похований у Санкт- Петербурзі Російська Федерація.
- 202.Мороз Андрій Пилипович. 1903 р.н., українєць, рядовий.
- 203.Мороз Василь Іванович 1905 р.н., українєць, рядовий.
- 204.Мороз Василь Іванович. 1918 р.н., українєць. Сержант
- 205.Мороз Василь Кирилович 1925 р.н., українєць, рядовий. Загин. 10.08. 44.
- 206.Мороз Василь Максимович. 1913 р.н., українєць,рядовий. Загин. 01.03.42. Похований Кіровський р-н Ленінградська обл. Російська Федерацій.
- 207.Мороз Василь Федорович. 1922 р.н., українєць. Сержант прох. службу в 714 сп 395 сд. Загин 14.03.44. Похований с. Головчинці Летичівський р-н Хмельницька обл.
- 208.Мороз Григорій Анісімович. 1909 р.н., українєць, рядовий. Прох. службу в 356 ст 343 сд. Лікув. В 132 кпг. Помер 12.02. 45 Похований с. Ротфлисс Калінінградська обл. Російська Федерація.
- 209.Мороз Григорій Григорович. 1902 р.н., українєць, рядовий.
- 210.Мороз Данило Андрійович. 1904 р.н., українєць, рядовий.
- 211.Мороз Дмитро Іванович. 1920 р.н., українєць. Мол лейтенант. Проходив службу в 79 осбр 28 А.
- 212.Мороз Іван Олексійович. 1907 р.н., українєць, рядовий.
- 213.Мороз Іван Іванович. 1919 р.н., українєць, рядовий.
- 214.Мороз Іван Кирилович. 1923 р.н., українєць, рядовий.
- 215.Мороз Іван Кузьмович. 1903 р.н., українєць, рядовий.
- 216.Мороз Іван Семенович 1918 р.н., українєць, рядовий.
- 217.Мороз Іван Федорович. 1920 р.н., українєць, рядовий. Прох. службу в 1281 сп 60 сд Лікув. В 2199 хппг Помер 21.11.43. Похований с. Радуль Ріпкінський р-н Чернігівська обл.
- 218.Мороз Йосип Петрович. 1920 р.н., українєць, рядовий.
- 219.Мороз Йосип Петрович. 1910 р.н., українєць, рядовий. Лікув. В 198 меп. Помер 04.06.44 Похований м. Новозибків Брянська обл. Російська Федорович.
- 220.Мороз Микола Григорович. 1918 р.н., українєць, рядовий.

- 221.Мороз Микола Федорович. 1923 р.н., українець. Лейтенант Прох. службу в 1439 сан.
- 222.Мороз Петро Данилович. 1915 р.н., українець, рядовий.
- 223.Мороз Феодосій Петрович. 1905 р.н., українець, рядовий.
- 224.Мохня Кузьма Ілліч, 1897 р.н., українець, рядовий.
- 225.Назаренко Яків Якимович. Українець, рядовий.
- 226.Назаренко Євгеній Кузьмович. 1919 р.н., українець, рядовий.
- 227.Назаренко Михайло Іванович. 1925 р.н., українець, рядовий. Прох. службу в 274 сп 24 сд Загин.08.02.44 . Похов. с. Волинець Козятинський р-н Вінницька обл.
- 228.Назаренко Яків Гнатович. 1915 р.н., . Мишино українець, лейтенант. Прох. Службу в 339 гв.сп. 120 гв. Сд. Загин. 14.10.44. Похований у Польщі.
- 229.Низківський Василь Васильович. 1900 р.н., українець, рядовий.
- 230.Низківський Іван Васильович. 1923 р.н., українець, ст. лейтенант. Прох. Служ. В 47 сп 15 сд Загинув 10.02.43 Пох. Д. Никольское Понировский р- Курська обл. Російська Федерація.
- 231.Низківський Іван Петрович. 1898 р.н., українець, рядовий.
- 232.Низківський Іван Савелійович. 1925 р.н., українець. Мол. сержант. Прох службу в 128 особ Загин.06.01.45 Похований у Польщі.
- 233.Низківський Максим Васильович. 1908 р.н., українець, рядовий. Прох. службу в 293 сп ВВ.
- 234.Низківський Микола Іванович. 1923 р.н., українець, рядовий. Прох. службу в 303 сп 69 сд. Загин. 10.01.44 Похований с. Давидовка Світлогорський р-н Гомельська обл. Білорусь.
- 235.Осьмаковський Устим Митрофанович. 1895 р.н., українець, рядовий.
- 236.Павленко Антон Логвинович. 1901 р.н., українець, рядовий. Прох. служ. В 60 с.д.
- 237.Павленко Федір Савелійович. 1895 р.н., українець, рядовий.
- 238.Палажченко Олександр Олександрович. 1923 р.н., українець, рядовий.
- 239.Палажченко Василь Олександрович. 1925 р.н., українець, рядовий.
- 240.Палажченко Микола Вас. 1918 р.н., укр. Мол. сержант.
- 241.Петрук Василь Ілліч 1908 р.н., українець, рядовий.
- 242.Петрук Григорій Антонович. 1892 р.н., українець. Сержант помер 10.01.44 Похований м. Кременчуг Полтавська обл.
- 243.Пильник Віктор Васильович. 1911 р.н., українець, рядовий.
- 244.Пильник Дмитро Якович. 1921 р.н., українець, рядовий. Проходив службу в 115 Осбр. Загин. 10.11.43 р.н. Похований с. Липняки Лоевський р-н Гомельська обл.
- 245.Пильник Іван Кирилович. Українець, рядовий.
- 246.Пильник Іван Якович. 1909 р.н.,українець, рядовий. Прох. службу в 41 сп 84 сд Заг.15.01.42 Похований м. Старая Русса. Новгородська обл. Російська Федерація.
- 247.Пильник Микола Миколайович. 1922 р.н., українець. Сержант. Прох. сл. В 196 тбр. Загин. 30.08.42 Похований с. Кокошилово Іжевський р-н Тверська обл. Російська Федерація.
- 248.Пильник Павло Максимович 1893 р.н., українець, рядовий.

249.Пильник Яків Максимович 1897 р.н., українець, рядовий. Прох. службу в 233 сп 97 сд Загин.17.01.45. Похований с. Большаково Славський р-н Калінінградська обл. Російська Федерація.

250.Плигунов Прокіп Фадейович 1918 р.н., росіянин, рядовий.

251.Повознюк Петро Йосипович 1915 р.н., українець, рядовий. Прох. сл-бу в 145 ап.

252.Польовик Василь Наумович. 1923 р.н., українець, рядовий.

253.Польовик Наум Романович 1900 р.н., українець, рядовий.

254.Потапенко Іван Степанович. 1911 р.н., українець, рядовий. Заг. 22.09.43.

255.Прохоренко Степан Тихонович. 1921 р.н., українець, рядовий.

256.Прохоренко Тихін Михайлович. 1897 р.н., українець, рядовий.

257.Пулеко Пантелій Іванович. 1907 р.н., українець, рядовий. Прох. службу в 188 сп 106 сд. Заг. 11.11.43 похований с. Михалевка Лоєвський р-н Гомельська обл. Білорусь.

258.Пушкар Олексій Васильович. 1910 р.н., українець, рядовий. Прох. служ. В 35 гв. Сп 10 гв сд. Заг. 31.03.45 Похований у Польщі.

259.Пушкар Федір Васильович. 1917 р.н., українець, рядовий.

260.Пушкар Андрій Васильович. 1921 р.н., українець, рядовий.

261.Пушкар Андрій Петрович. 1911 р.н., українець, рядовий.

262.Пушкар Василь Андрійович. Українець, рядовий.

263.Пушкар Василь Афанасійович. 1900 р.н., українець, рядовий.

264.Пушкар Григорій Дмитрович. 1912 українець. Моряк.

265.Пушкар Дмитро Іванович. 1900 українець, рядовий. Прох. службу. В 1 остр. Помер 21.04.43 Похований м. Москва Російська Федерація.

266.Пушкар Євгеній Григорович. 1919 українець, рядовий.

267.Пушкар Іван Іванович. 1924 р.н.,українець, рядовий. Прох. сл. В 341 зенап Лікув. В 2232 ппг. Помер 21.04.45. Похований м. Колобжеч Польща.

268.Пушкар Іван Якович. 1903 р.н., українець, рядовий.

269.Пушкар Микола Якович. 1919. р.н.,українець, рядовий. Саперна рота. Литва

270.Пушкар Петро Васильович. 1901 українець,рядовий.

271.Пушкар Федір Іванович. 1912 українець, рядовий. Помер 09.1943. Похований м. Владимир. Російська Федерація.

272.Пушкар Федір Кирилович. 1903.р.н., українець, сержант. Помер 10.12.42.

273.Роговенко Олексій Васильович. 1906 р.н., українець, рядовий.

274.Роговенко Антон Семенович. 1897 р.н., українець, рядовий.

275.Роговенко Григорій Трохимович. 1920 р.н., українець, рядовий.

276.Роговенко Гнат Антонович. 1905 р.н., українець, рядовий.

277.Роговенко Микола Васильович. 1905 р.н.,українець, рядовий.

278.Роговенко Семен Антонович. 1898 р.н., українець, рядовий.

279.Свириденко Іван Степанович. 1911 р.н.,українець, рядовий.

280.Свириденко Іван Миколайович, українець, рядовий.

281.Свириденко Микола Іванович. 1915 р.н., українець, рядовий. Заг. 23.12.42. у полоні у Німеччині.

- 282.Семко Володимир Пилипович. 1912 р.н., українець. Мол. лейтенант
- 283.Синівський Ілля Дмитрович. 1901 р.н., українець, рядовий.
- 284.Сницар Андрій Васильович. 1905 р.н.,українець, рядовий.
Заг. 09.06.42 в полоні м. Ярослав Польща.
- 285.Сницар Андрій Іванович. 1921 р.н., українець, рядовий.
- 286.Сницар Іван Васильович. 1899 р.н., українець, рядовий.
- 287.Терещенко Микола Кирилович. 1923 р.н., українець, рядовий.
- 288.Терещенко Ілля Олександрович. 1900 р.н., українець, рядовий.
- 289.Терещенко Кирило Михайлович. 1903 р.н., українець, рядовий.
- 290.Терещенко Петро Михайлович. 1912 р.н.,українець, рядовий.
- 291.Тищенко Олексій Омелянович. 1915 р.н., рядовий, українець.
- 292.Тищенко Василь Іванович. 1915 р.н., Сержант.
- 293.Тищенко Григорій Сергійович. 1918 р.н., українець, рядовий.
- 294.Тищенко Дем'ян Васильович. 1898 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. в 43 сп 106 сд Загин. 10.11.43 Похований с. Михалевка Лоевський р-н Гомельська обл. Білорусія
- 295.Тищенко Єгор Петрович. 1910 р.н., українець, рядовий. Заг. 05.03.42 Похований у Санкт-Петербурзі Російська Федерація.
- 296.Тищенко Іван Васильович. 1896 р.н., українець, рядовий.
- 297.Тищенко Іван Григорович 1915 р.н., українець, рядовий.
- 299.Тищенко Іван Данилович, українець, рядовий.
- 300.Тищенко Іван Демидович. 1910 р.н. українець, рядовий.
- 301.Тищенко Іван Іванович. 1906 р.н., українець, рядовий. Прох.сл. в 1281 сп 60 сд. Загин.02.11.43 похований с. Яструбка Лоевський р-н Гомельська обл. Білорусія
- 302.Тищенко Іван Трохимович. 1912 р.н., українець, рядовий.
- 303.Тищенко Ілля Устимович, українець, рядовий.
- 304.Тищенко Михайло Сергійович, українець, рядовий.
- 305.Тищенко Наум Васильович. 1898 р.н., українець, рядовий.
- 306.Тищенко Микола Миколайович. 1912 р.н., українець, рядовий.
- 307.Тищенко Степан Демидович. 1918 р.н., українець, рядовий.
Прох. сл. В 8 овждб
- 308.Тищенко Харитон Пилипович 1887 р.н., українець, рядовий.
- 309.Тригуб Антон Миколайович.1904 р.н., українець, рядовий.
- 310.Трус Микола Іванович. 1912 р.н., українець. Лейтенант.
- 311.Трус Григорій Семенович, українець, рядовий.
- 312.Трус Іван Ілларіонович. 1920 р.н., українець, рядовий.
- 313.Трус Іван Павлович, українець, рядовий.
- 314.Трус Михайло Семенович. 1918 р.н., українець, рядовий.
- 315.Тулуп Олексій Павлович. 1911 р.н., українець, рядовий.
- 316.Тулуп Андрій Кузьмович. 1906 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. В 678 сп 411 сд Лікув. В 1420 ег Помер 03.03. 44 Похований м. Тбілісі Грузія.
- 317.Тулуп Іван Ілларіонович. 1910 р.н., українець, рядовий. Помер 03.02.44.
- 318.Тулуп Микола Якович. 1915 р.н., українець, сержант.

- 319.Усик Олександр Васильович. 1925р.н., українець, рядовий.
- 320.Усик Олександр Дмитрович. 1914 р.н., українець, рядовий.
- 321.Усик Олександр Никонович 1914 р.н., українець, рядовий. Прох. службу в 231 гв сп 75 гв сд Заг.10.04.44 Похований с. Язвин
Светлогорский р-н Гомельська обл. Білорусія
- 322.Усик Олексій Оксентійович. 1926 р.н., українець, рядовий.
- 323.Усик Олексій Афанасійович. 1912 р.н., українець, рядовий.
- 324.Усик Олексій Максимович. 1914 р.н., українець, ст. лейтенант, проходив сл. в 905 сп 248 сд заг.01.10. 44 Похований с. Данило-Іванівка Мелітопольський р-н Запорізька обл.
- 325.Усик Олексій Сергійович. 1921 р.н., українець, рядовий.
- 326.Усик Антон Трохимович. 1903 р.н., українець, рядовий.
- 327.Усик Василь Васильович. 1918 р.н., українець, рядовий.
- 328.Усик Василь Никифорович. 1920 р.н., українець, рядовий.
- 329.Усик Василь Павлович. 1896 р.н., українець, рядовий.
- 330.Усик Василь Савелійович. 1910 р.н., українець, рядовий.
- 331.Усик Дмитро Никифорович. 1910 р.н., українець, рядовий.
- 332.Усик Дмитро Сергійович. 1896 р.н., українець, рядовий.
- 333.Усик Єгор Йосипович. 1900 р.н., українець, рядовий.
- 334.Усик Іван Гаврилович. 1915 р.н., українець, рядовий.
- 335.Усик Іван Никифорович. 1911 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. в 43 сп 106 сд Заг. 03.12. 43 Похований. с. Паричі Светлогорський р-н
Гомельська обл.. Білорусь
- 336.Усик Іван Миколайович, українець, рядовий.
- 337.Усик Іван Никонович 1910 р.н., українець, рядовий.
- 338.Усик Йосип Гаврилович, українець, рядовий.
- 339.Усик Михайло Григорович 1900 р.н., українець, рядовий.
- 340.Усик Михайло Максимович. 1923 р.н., українець, рядовий.
- 341.Усик Михайло Микитович. 1924 р.н., українець, рядовий.
Прох.сл. в 1285 сп 60 сд Заг. 14.08.44 Пох. у Польщі
- 342.Усик Михайло Миколайович, українець, рядовий.
- 343.Усик Микола Єгорович. 1924 р.н., українець, рядовий.
- 344.Усик Микола Степанович. 1922 р.н., українець, рядовий.
Прох. Сл. В 159 сд загинув 10.06.44 Похований с. Погостила
Ліозненский р-н Вітебська обл.. Білорусь
- 345.Усик Федір Кирилович. 1912 р.н., українець, рядовий.
- 346.Усик Яків Гаврилович. 1925 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. В 43 сп 106 сд загн. 15.10.43 Похований с. Лосєв Гомельська обл. Білорусія
- 347.Усик Яків Іллч. 1902 р.н., українець, рядовий.
- 348.Фурсов Трохим Сергійович 1910 р.н., українець, рядовий.
- 349.Хворосток Денис Степанович. 1916 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. в 131 осбр заг. 11.07.42. Похований с. Нестерово Бельський р-н Тверская обл.. Російська Федерація.

- 350.Хворосток Іван Степанович. 1906 р.н., українець, рядовий.
- 351.Холодняк Федір Григорович. 1890 р.н., українець, рядовий.
- 352.Холявко Андрій Іванович. 1917 р.н., українець, сержант.
- 353.Холявко Петро Іванович. 1905 р.н., українець, ст. сержант.
- 354.Шумський Олександр Михайлович. 1897 р.н., українець, рядовий.
- 355.Шумський Олександр Сергійович 1900 р.н., українець, рядовий.
- 356.Шумський Андрій Миколайович. 1901 р.н., українець, рядовий.
- 357.Шумський Андрій Прокопович. 1924 р.н., українець, рядовий.
- 358.Шумський Василь Олексійович. 1907 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. в 20А заг. 04.08.42 Похований с. Голохово Тверська обл. Російська Федерація.
- 359.Шумський Василь Антонович. 1922 р.н., українець, ст. лейтенант Прох.сл. в 129 отобр. Загин. 05.07.43 Похований с. Язиково Курської обл.
- 360.Шумський Василь Артемович. 1921 р.н., українець, рядовий.
- 361.Шумський Василь Степанович. 1921 р.н., українець, рядовий.
- 362.Шумський Дмитро Михайлович 1896 р.н., українець, рядовий.
- 363.Шумський Дмитро Степанович. 1907 р.н., українець, рядовий.
- 364.Шумський Єлисей Іванович. 1894 р.н., українець, рядовий.
- 365.Шумський Іван Андрійович. 1907 р.н., українець, рядовий.
- 366.Шумський Іван Артемович, українець, рядовий.
- 367.Шумський Іван Давидович. 1922 р.н., українець. Мол. сержант. Прох. сл. В 303 сп 69 сд Загин. 10.03.45. Похований у Польщі.
- 368.Шумський Іван Єлисеєвич. 1926 р.н., українець. Мол. сержант. Прох сл. В 367 сп 71 сд Заг. 31.10.44 Похований у Польщі.
- 369.Шумський Іван Іванович. 1907 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. у 188 сп 106 сд Заг.11.11.43 Похований с. Бартоломеевка Ветковський р-н Гомельська обл. Білорусія.
- 370.Шумський Іван Никифорович. 1910 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. у 303 сп 69 сд заг. 21.07.44 Похований у Польщі.
- 371.Шумський Іван Миколайович. 1910р.н., українець, ряд. Прох. сл. В 89 б сп 193 сд.
- 372.Шумський Іван Семенович. 1913 р.н., українець, рядовий.
- 373.Шумський Іван Сергійович 1914 р.н., українець, рядовий.
- 374.Шумський Іван Степанович. 1895 р.н., українець, рядовий.
- 375.Шумський Іван Степанович 1907 р.н., українець, капітан прох сл. в 25 отд. Арм. Роте ВНОС Заг. 16.03.45 Похований в Угорщині.
- 376.Шумський Костянтин Степанович. 1902 р.н., українець, рядовий.
- 377.Шумський Леонід Максимович. 1921 р.н., українець, рядовий.
- 378.Шумський Максим Іванович. 1890 р.н., українець, рядовий.
- 379.Шумський Михайло Олександрович. 1902 р.н., українець, сержант, прох. сл. В 1287 зенап Заг.18.08.44 похований у Польщі.
- 380.Шумський Микола Олександрович. 1919 р.н., українець, мол. сержант прох. сл. В 224 сп 162 сд лік. В 60 ппг Помер 21.07.43 Похований с. Касимово Фатежський р-н Курська обл. Російська Федерація.

- 381.Шумський Микола Антонович. 1918 р.н., українець, лейтенант прох. сл. в 591 отд. Радіобатальйоні особливого призначення.
- 382.Шумський Микола Іванович. 1909 р.н., українець, рядовий.
- 383.Шумський Микола Миколайович. 1915 р.н., українець, мол. лейтенант прох. сл. в 6 сп 4 сд
- 384.Шумський Павло Архипович. 1923 р.н., українець, рядовий. Прох.сл. в 367 сп 69 сд Заг. 03. 1943 похований с. Липово Калинковський р-н Гомельська обл. Білорусь
- 385.Шумський Павло Сергійович 1900 р.н., українець, рядовий.
- 386.Шумський Пантелій Степанович. 1913 р.н., українець, рядовий.
- 387.Шумський Савелій Миколайович. 1904 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. в 895 сп 193 сд.
- 388.Шумський Семен Іванович. 1903 р.н., українець, рядовий. Прох. сл. вс 115 особр. Заг. 29.10.43 Похований с. Липняки Лоевський р-н Гомельська обл. Білорусь.
- 389.Шумський Семен Іванович. 1890 р.н., українець, рядовий.
- 390.Шумський Сергій Іванович, українець, майор Заг. 11.06.45 Похований в м. Паневежис, Литва.
- 391.Шумський Степан Іванович. 1902 р.н., українець, рядовий.
- 392.Шумський Федір Давидович. 1919 р.н., українець, ст. сержант. Прох. сл. в 813 орс. Заг. 18.10.44. Похований м. Добеле, Латвія.
- 393.Шумський Федір Єгорович. 1911 р.н., українець, рядовий.
- 394.Шумський Яків Дмитрович. 1901 р.н., українець, рядовий. Прох.сл. в 1281 сп 60 сд. Лік. В 3574 хппг Помер 04.11.43 Похований с. Грибова Рудня Ріпкінський р-н Чернігівська обл.
- («Книга Памяти Украины» Черниговская область. В 10 т. Т. 9. – К.; 2002 – Щорский район С, 671 – 1006.).

З початком війни налагоджений ритм селянського життя було порушено. Мобілізовані молоді та середнього віку чоловіки на фронт. В селі залишились жінки, чоловіки похилого віку, підлітки й діти. На їхні плечі ліг тягар селянського господарювання. Техніки практично не було. Всі сільськогосподарські роботи виконувались вручну та з використанням волів, коней, корів. Декілька місяців колгоспи ще трималися. По суті до вересня 1941 року, коли була окупована територія Щорського району. Тур'янців залучали до роботи по підготовці оборонних рубежів.

Із спогадів **Шумської Марії Яківни**, 1923 р.н. «В серпні 1941 року при наближенні ворога, готувались до оборони. Возили колгоспників в сторону Ріпок копати протитанкові траншеї шириною 5 метрів і глибиною 2 метри. Викопували глибокі доти. Ми брали з собою продукти харчування, в польових умовах готували їжу. Жили в березовому гайку. Копали траншеї на відкритій великій території. Протитанкові траншеї тягнулися в декілька кілометрів.»

Своїми спогадами поділилася **Желєзняк Антоніна Павлівна**. « В 1939 році моя рідна сестра, Желєзняк Надія Павлівна, 1920 р.н., закінчила курси по підготовці шоферів у м. Прилуки. До початку війни працювала шофером в к-пі «13-річчя Жовтня» на машині ГАЗ - 1,5. До речі, **Надя була першою жінкою- шофером села**. У 1941 році на цій машині вивозила документи Щорського райвійськкомату до м.

Харків. Потім її направили до м. Пензи, а після звільнення Чернігівщини від німців Надя працювала у військовому госпіталі в м. Чернігів і знову ж таки на машині шофером. Майже все життя її пов'язане з шоферуванням».

У вересні 1941 року Чернігівська область була окупована нацистами. Період окупації області тривав 750 діб. Німці запроваджували новий територіальний поділ і адміністративний устрій. У місті Щорс був центр розташування угорських військ: батальйону гарнізонної служби під командуванням майора Киммері. Районна комендатура, жандармерія, бургомістр, староста села, поліцаї. Тільки згадка про це наганяла жах у жителів села. Допомогали німцям їх «помічники» староста і поліцаї. Не назвемо їх поіменно « - Хай судить їх Бог, а життя їх покарало».

Пушкар Ольга Максимівна згадує: « Старостою в селі був Желєзняк Г. По завданню він переписав на список усю молодь Тур'ї, але не включив до нього своїх дітей. Начальник жандармерії (яка була в приміщенні Тур'янської школи) Бовдзій С. І., прочитавши цей список, сказав старості, щоб він вписав до нього і своїх дітей, а тільки потім він список підпише. Звичайно ж староста не дописав своїх дітей і молодь була врятована. Житель села Луценко М.М. служив у поліції. А також, як вважають деякі тур'янці, про всі плани німців доповідав партизанам. Він був свідком одного жахливого злочину. Радянські воїни, чоловік з десяти, відстали від своєї частини. Голодні, ослаблені, вони переховувалися у болотах. Поліцаї їх там виявили і доби́ли прикладами гвинтівок. Добитих солдатів, а може серед них був ще хтось і живий, склали на кінні підводи, вивезли і закопали (поховали) у районі теперішньої свиноферми. Луценко М.М. бачив, як знущалися над воїнами, як їх закопували. Було страшно на це дивитися. Про цей злочин він розповів своїм родичам.»

У селі замість колгоспів були створені десятихатки. А за свідченнями старожилів, на окремих кутках трихатки. На них була поділена колгоспна земля, по одному коню, волу, корові і звичайно, сільськогосподарський реманент. Разом обробляли землю, вирощували врожай, який по осені розподіляли порівну.

Левову частку врожаю забирала «нова» влада – зерно, картоплю, м'ясо, молоко, яйця і т.д. Відомо, що при окупації оподаткування складало з кожного двору: від однієї корови 440 літрів молока на рік, 90 яєць з курки. Крім того, за час перебування німців на території Щорсівщини з нашого села вивезено практично всю худобу коней, волів, воликів. Введена німцями загальна трудова повинність поширювалась на людей віком від 14 до 65 років. Але хто там питав про ті роки, працювали всі, навіть діти 10-річного віку. Рейхскомісар Е. Кох заявляв: « Я витисну з цієї країни все до останньої краплини... місцеве населення мусить працювати, працювати і ще раз працювати». Кожен солдат-гітлерівець мав офіційну пам'ятку з таким змістом: ніякої вільної України нема і не може бути. Мета нашої роботи полягає в тому, що українці повинні працювати на Німеччину, що ми тут не для того, щоб ошчасливити цей народ... Знищи у собі жалість і співчуття. Знищи усякого російського, радянського. Не зупиняйся, коли перед тобою. стоїть чоловік чи жінка, дівчина чи дитина! Ти – німець! Знищи усе живе, що чинить опір на твоєму шляху...

Слід підкреслити, що з початком війни частина жителів села відправилась на схід, а хто залишився дома, вели боротьбу з ворогом. Тур'янці втікали в ліси, вступали

в партизанські загони. В партизанському з'єднанні Федорова знаходилась Кримська Марія Юхимівна. Коли розпочалася війна, Кримська (Желєзняк Марія Юхимівна (1918 р.н.) евакуювалась з Білорусії в село Тур'я до рідних. Чоловік, офіцер Радянської армії, пішов на фронт. Марія Юхимівна її рідні за доносом поліції потрапили до числа «неблагонадійних». До них декілька разів приходили робити обшуки. Одного разу староста знайшов учнівські зошити і забрав їх.. Він сказав: «Навіщо тобі ці зошити? Партизанам донесення будеш писати?» Поліція забрала корову, курей. Марія Юхимівна зрозуміла, що в неї один вихід – йти в партизани, бо у селі її, як «неблагонадійну», у спокої уже не залишили б. Два роки вона була у партизанському з'єднанні Федорова. Залізник Євдокія Іванівна була у загоні Попудренка, яка загинула в березні 1943 року у ворожому оточенні, коли проти з'єднання Попудренка німці протиставили чотири дивізії. У з'єднанні Пожарського був Пушкар Василь Григорович. Ковтун Олена Степанівна (х. Лука) розповсюджувала партизанські листівки серед населення села Тур'я. Активними помічниками партизанів були Лащенко Федір Н., Мороз Федір А. (х. Мишино). Лащенко Федора Н. було залишено для підпільної роботи. Коли німці приїхали в село, Лащенко Ф.Н. і Мороза Ф.А. виказали поліцаї і їх німці забрали та повезли в Щорс на допит. Їх там дуже били, а потім повезли в Чернігів і стратили. Населення села і всіх хуторів чим тільки і як могли допомагали партизанам: одягом, продуктами харчування. **Хутір Червоний Бір** був розташований близько лісу. Щоб люди не підтримували зв'язок з партизанами, біля 60 дворів на хуторі було спалено.

У період війни село Ількуча було партизанським селом. Всі жителі підтримували зв'язок з партизанським загonom. За допомогу партизанам 18 квітня 1943 року угорці обстріляли снарядами Ількучу. Після цього німці і козаки прийшли і повністю спалили село. Забрали і повели худобу, вивезли домашнє майно і продукти харчування. Протягом п'яти днів німці вбили 25 чоловік мирних жителів, крім того, обстрілювали ліс.

ДАЧО. Ф.Р. 3031. Оп.1.Спр. 96. Арк.. 30

Акт – список

25.05.1944 р. Ми, що нижче підписалися: голова комісії – голова колгоспу Биховець Микита Петр., члени комісії Криволап Іван Горд, Дубовик Олександра Ігнатівна склали даний акт в тім, що при окупації німецько-фашистськими загарбниками вбиті та жорстоко по-звірячому закатовані на с. Ількуча, Загребельно-Слобідської с/р Щорського району Чернігівської області громадяни СРСР:

1. Мороз Михайло Степ. 1909 р.н.
2. Мороз Уляна Семен. 1908 р.н.
3. Мороз Любов Мих. 1935 р.н.
4. Мороз Ніна Мих. 1941 р.н.
5. Мороз Стефан Мих. 1937 р.н.
6. Мороз Василь Мих. 1935 р.н.
7. Форосток Хима Мих. 1894 р.н.
8. Форосток Надія Ів. 1930 р.н.

9. Форосток Іван Ів. 1930 р.н.
10. Синявська Тетяна Макс. 1904 р.н.
11. Синівська Євгенія Іллін. 1926 р.н.
12. Синівський Григорій Ілліч 1932 р.н.
13. Криволап Євдокія Гр.. 1894 р.н.
14. Криволап Ганна Андр., 1925 р.н.
15. Вилвата Агафія Федот. 1908 р.н.
16. Вилвата Раїса Пант. 1940 р.н.
17. Вилвата Ніна Пант. 1941 р.н.
18. Щербак Варвара Фед., 1916 р.н.
19. Щербак Анатолій Серг., 1939 р.н.
20. Криволап Уляна Ів. 1877 р.н.
21. Форосток Пелагея Ст. 1916 р.н.
22. Форосток Ніна Ів. 1942 р.н.
23. Криволап Ганна Сав. 1876 р.н.
24. Криволап Михайло Григр. 1912 р.н.
25. Завадська Анися Мих. 1916 р.н.

Підписи комісії: Биховець, Криволап, Дубовик

Підписи свідків: Криволап, Лизогуб, Щербак, Криволап Мих. Щербак Любов

У січні 1942 року відбувся великий бій партизанів з угорцями біля х. Лука, участь в якому приймали і жителі х. Лука.

Із спогадів Пушкар Ольги Максимівни, 1926 р.н.: «Через Тур'ю німці супроводили військовополонених радянських солдатів. Люди кидали полоненим хліб, щоб не бачили німці. Полонені були голодні, виснажені, змучені. Їх направляли в сторону м. Гомель. Тур'янці їздили в Гомель визволяти з полону своїх родичів. Змогли забрати декілька чоловік, але повернувшись до села більшість з них довго не прожили, бо були хворі і виснажені. В 1943 році 11 чоловік тур'янців повели в Щорс і помістили в тюрму. Там всі стіни були розписані кров'ю, кого і коли розстріляли». **Тулуп Надія Максимівна, 1930 року народження, згадує:** Моя мати померла ще до війни, залишивши троє дітей. До речі, самій меншенькій сестричці було всього дев'ять днів. Від другого шлюбу батька народився хлопчик, було йому півроку, як батько пішов на війну. Мені було десять років, а я уміла братика пеленати і годувати. На материні плечі навалилася і жіноча і чоловіча робота. Отже, з перших днів війни мого батька, Тулуп Максима Павловича, мобілізували на фронт, як і багатьох тур'янців. Потрапив у полон в одному з боїв біля м. Гомель. Закрили їх в тюрму. Били, морили голодом. Багато людей померли там. Батька визволила мамина сестра. Привела додому ледь живого. Перехворів, але вижив. Після звільнення від німців батька направили на будівництво Брусиловського мосту. Додому він не приїжджав, бо це ж не близько. Після війни мій батько продовжував будувати дерев'яні мости, бо все кругом було розбите, розгромлене»

В Державному архіві області (Ф.Р. 3031.Оп.1. Спр.96. Арк. 5) зберігся такий документ:

Акт-список

23 травня 1944 року, ми що нижче підписалися, голова комісії Железняк Олександр Ів., члени комісії: Пильник Аксентій Ів., Кирієнко Степан Кир., Колоша Ніна Сем., Низковський Федот Вас., склали даний акт в тім, що при вторгненні і в період окупації німецько-фашистськими окупантами вбито та жорстоко по-звірячому замучено по с. Тур'я Тур'янської с/р Щорського району Чернігівської області громадян СРСР:

№ п/п	П.І.Б	Рік нар.	Місце, час і спосіб злодіянь
1	Усик Дмитро Свиридович	1894	Вбитий в 03.1943 в м. Щорс
2.	Усик Сидір Якович.	1894	Вивезений в 09.1943 в м. Чернігів
3.	Биховець Віра Іванівна.	1917	Розстріляли в 03.1942 м. Щорс
4	Биховець Анатолій Андрійович.	1939	Розстр. В 03.1942 м. Щорс
5	Биховець Валерій Андрійович.	1941	Розстр.в 03.1942 м. Щорс
6.	Лашенко Надія Семенівна.	1923	Вбита в 04.1942 с. Тур'я
7	Тулуп Яків Каленкович.	1889	Вбит в 04.1942 с. Тур'я
8.	Захарченко Борис Семенович	1923	Вбит в 03.1942 х. Лука
9. .	Мороз Федот Андрійович.	1893	Забрали в 03.1942 м. Щорс
10.	Лашенко Федір Нестерович.	1898	Забрали в 03.1942 м. Щорс
11.	Виловатий Петро Трохимович.	1872	Забрали жандарм. Розстр.в м.Щорс
12.	Виловатий Афанасій Петрович.	1899	Забрали жандарм. В Чернігів
13.	Шумський Іван Іванович.	1906	Забрали в жандарм. Розстр. в м. Щорс
14.	Мороз Пилип Васильович.	1905	11.941. Розстр. М Щорс
15.	Железняк Федот Іванович.	1901	11.941. Розстр. М Щорс
16.	Пушкар Михайло Михайлович.	1902	02.1943 Розстр. М Щорс
17.	Клименко Дмитро Григорович.	1915	02.1943 Розстр. М Щорс
18.	Железняк Катерина Артемівна.	1913	02.1943 Розстр. М Щорс
19.	Клименко Єсип Павлович.	1897	02.1943 Розстр. М Щорс
20.	Тищенко Харитон Пилипович.	1887	02.1943 Розстр. М Щорс
21.	Галинський Іван Іванович.	1913	02.1943 Розстр. М Щорс
22.	Шумська Олена Борисівна.	1917	02.1943 Розстр. М Щорс
23.	Шумська Людмила Олександрівна.	1941	02.1943 Розстр. М Щорс
24.	Ващенко Петро Савович.	1901	02.1943 Розстр. М. Чернігів
25.	Шумська Параска Максимівна.	1917	02.1943 Розстр. М. Чернігів
26.	Шумська Ніна Марківна	1909	02.1943 Розстр. М. Чернігів
27.	Низковський Савелій Васильович.	1897	02.1943 Розстр. М. Щорс
28.	Пильник Микола Арсентійович.	1907	02.1943 Розстр. М. Щорс

29.	Шумський Максим Іванович.	1895	02.1943 Розстр. М. Чернігів
30.	Полевик Наум Васильович.	1900	02.1943 Розстр. М. Чернігів
31.	Шумський Олексій Гнатович.	1908	02.1942 Розстр. М. Чернігів
32.	Мороз Микола Сергійович.	1902	02.1942 Розстр. М. Чернігів
33.	Желєзняк Микола Гаврилович.	1906	02.1943 Розстр. М. Щорс
34.	Желєзняк Микита Сергійович.	1906	02.1943 Розстр. М. Щорс
35.	Замай Михайло Львович.	1917	02.1943 Розстр. М. Чернігів

Підписи свідків: Назаренко, Кирієнко

Підписи комісії: Желєзняк, Пильник, Кирієнко, Колоша, Низковський

Виконавчий комітет Щорського райвиконкому депутатів трудящих даний акт завіряє. Голова виконкому Артеменко. Секретар виконкому Кабанова

Акт зареєстрований в книзі актів по обліку втрат за № 246 від 1944 року.

Секретар виконкому Кабанова

По всіх селах району, області, України фашисти чинили страшні злочини. Холоднокрівно знищували громадян незалежно від віку- вони виконували план піддати геноциду населення нашої Батьківщини.

Ось ще один документ з Державного обласного архіву Ф.Р. 3031. Оп.1.

Спр. 96. □т.□.1

1944 рік липень 3-го дня. Ми, що нижче підписалися: Щорська районна комісія по встановленню і розслідуванню злочинів німецьких фашистських загарбників по Щорському району Чернігівської області: голова Міщенко Єсип Міфод., 1-й секретар райкому партії, член комісії Артеменко Пилип Як. – голова виконкому райради депутатів трудящих, Семенов Іван Мих. – голова районної планової комісії, Єгорова Ніна Олександр. – рай інспектор ЦСУ, Белік Соломія Яків. – агроном райземуправління склали даний акт в тім, що в період окупації Щорського району Чернігівської області німецькі окупанти та їх спільники вбили і жорстоко по-звірячому замучили радянських громадян, поіменованих в додаткових до цього актах-списах по 20 сільських радах Щорського району Чернігівської області в кількості 841 чол., в т.: Чоловіків - 387, Жінок - 303, Дітей - 201. Винувниками злочинів є: німецьке командування, а також начальник жандармерії Пузач, начальник сторожевої поліції Ничипоренко, німецький комендант Гарольд, начальник біржі Петер, бургомістр району Хоперсков. Бомбардування мирного населення проводилось за розпорядженням німецького командування.

Голова комісії: Міщенко. Члени комісії: Артеменко, Семенов, Єгорова, Белік Виконавчий комітет Щорської районної Ради депутатів трудящих даний акт завіряє.

Голова виконкому Райради – Артеменко Печатка Депутатів трудящих. За секретаря виконкому Райради депутатів трудящих Ярошевич

Для довідки читачеві представимо ще один документ ДАЧО Ф.ОР.

3031.Оп.1. Спр.96. аркуш 2.

Реєстр

Актив на вбитих і жорстоко закатованих німецькими окупантами та їх спільниками радянських громадян по Щорському району Чернігівської області.

Реєстр складений Щорською районною комісією для пред'явлення в Чернігівську обласну комісію

№ п/п	Назва с/р	Дата склад. актив	Разом	Чоловік	Жінок	Дітей
1.	Н. Боровицька	25.05.44	17	9	8	-
2.	□т... Боровицька	18.05.44	27	17	8	2
3.	Тур'янська	23.05.44	35	25	7	3
4.	Чепелівська	18.05.44	10	9	1	-
5.	Бречська	21.05.44	23	17	2	4
6.	В. Щимельська	19.05.44	25	11	8	6
7.	Кучинівська	18.05.44	28	16	6	6
8.	Радвинська	25.05.44	15	12	3	-
9.	Низківська	23.05.44	19	18	1	-
10.	Займищанська	22.05.44	4	4	-	-
11.	Н. Млинська	21.05.44	8	7	1	-
12.	Рогозинська	24.05.44	20	18	2	-
13.	М. Дирчинська	20.05.44	5	4	1	-
14.	Гвоздиківська	18.05.44	17	13	3	1
15.	Грязненська	23.05.44	6	6	-	-
16.	Єлінська	28.05.44	296	33	157	106
17.	Л.Слобідська	24.05.44	3	3	-	-
18.	Безуглівська	18.05.44	12	6	4	2
19.	З. Слобідська	23.05.44	105	16	39	50
20.	По м. Щорс	5.06.44	167	93	53	1
			841			

Голова виконкому: Артеменко. Секретар виконкому: Кабанова

Грудень 1941- січень 1942 року. А несподіваний розгром німецьких військ в битві під Москвою призвів до зриву плану «блискавичної війни». Ось в цей період набули масового характеру дії фашистів з вивезення осіб віком 15-55 років з України. **ДАЧО. Ф.Р. 1429. Оп.1 Спр. 18 Арк. 178.** Спочатку розповсюджували листівки, плакати з пропагандою «райського» життя у Німеччині. Слід підкреслити, що окремі люди повелися на цю приманку і добровільно виїжджали в пошуках багатого і щасливого життя на чужині. Згодом дуже шкодували про необміркований вчинок. **Остарбайтери означало – робітники зі Сходу.** Важким випробуванням було розставання з рідними. Крають серце спогади наших односельців, яких примусом вивезли в чужу невідому Німеччину.

Рідний дім залишається в серці, як далеко від нього не йди.

Згадує Лашенко (Желєзняк) Ганна Семенівна, 1925 року народження :

Квітень 1943 року. Мені 18 років. Йшла війна, але ми вірили у перемогу над фашистами. Мріяли про майбутнє. У страшних кошмарних снах не могла уявити, що вимушена буду покинути рідну домівку більш як на три роки. У народі кажуть: Не зви біди, вона тебе сама знайде. І біда нагрянула -силоміць забрали мене і ще 10 дівчат з Тур'ї у неволю, чужу, далеку Німеччину. Декілька днів везли нас у товарних вагонах.

Плач і відчай у очах від безпорадності та безпомічності. Голодних і холодних привезли нас в Німеччину 1 травня 1943 року. Місто Остербург село Роннебек. Працювали у бауера на польових роботах, доїли корів, розкидали добрива та ін. Був наглядач з нагайкою. Платили мізерну плату марками, але купити за них не можна було нічого, бо все відпускалось за картками, крім фотокарток. Працювали від сходу до заходу сонця. Їли суп з брукви, спаржі, буряків, жирів не було. Постійно хотілося їсти. Жили в підвалі. Звільнили нас американці 12 квітня 1945 року». **Із спогадів Лашенко (Голота) Тетяни Євдокимівни, 1929 року народження.** Обірвала нашу юність війна. Словами важко висловити чи описати. Скільки страху ми пережили та яких принижень зазнали. Перевіряли нас на різних комісіях, оцінювали фізичний стан, силу. Відчуття було – ми невільники, раби. Завантажили в товарняк, а ми припадаємо до щілинок у вагоні, ридаємо і прощалися назавжди з Батьківщиною. У бауера виснажлива робота від світанку до ночі. Наглядач з нагайкою. Тільки розігнеш спину, відразу чуєш «Шнель, шнель». Нас тримала тільки надія на повернення додому. Після звільнення нас американцями 12 квітня 1945 року, ми ще працювали до 1 травня, але без наглядача 8 годин на день. Переправились через р. Ельба. Далі пішки та підвозили військові машини. У Польщі нас завербували на пересувний танковий завод, а з ним переїхали до Маньчжурії, де була війна з Японією. Додому повернулися взимку 1946 року.» **Кондратенко Лідія Данилівна, 1924 р.н. , розповідає:** « Німець з поліцаєм підійшли до нашої садиби. Німець на мене подивився і загелготів «кляйн, кляйн» і махнув рукою. Поліцай каже, що це вона від роду мала, а по роках стара. Я тікати, то він наздогнав і силоміць притягнув до підводи. Ми з мамою кинулися в обійми одна до одної, плакали, плакали. Нас силоміць розтягнули. . Везли нас в товарних вагонах до Німеччини. У кутку стояла каністра з водою, а їсти не давали нічого. Хто з дівчат зберіг якийсь кусочок хліба, що дали з дому, то ділилися з усіма. По приїзду на місце призначення, які ми всі пережили приниження! Нас виставили в один ряд. Замовники робочої сили, бауери, розглядали кожну з нас та оцінювали, як циган коня купуючи. Навіть зуби перевіряли. Вибирали більш фізично здорових дівчат. В результаті з групи дівчат я залишилась одна. Ніхто мене не захотів узяти, адже з роду я дуже маленького зросту, дрібненька. Ну яка ж з мене робітниця. А потім приїхав німець на велосипеді. Нікого вже не було з невільниць і він вимушений був забрати мене. Їде на велосипеді, а я біжу за ним слідком за сльозами дороги не бачу. Озирнеться – відстала. Почекає і знов поїхав. В Німеччині працювала в бауера. Корови, кури, свині, велике поле – всьому давали лад такі як я, остарбайтери. Робота була виснажлива, тяжка, а харчування – бруква, буряки, спаржа іноді ні крихти хліба.» **Кондратенко Валентина Павлівна, 1925 року народження розповідала,** що її забрали разом з **Клименко Марією Федорівною** на військовий завод. «Жили в бараці з такими ж бідолахами, як сама. Робота була важка і виснажлива, по 14 годин на добу. Годували баландою з брукви. Всі остербайтери були марковані. Не мали права вийти за ворота заводу, вільно пересуватися навіть по близьких вулицях. Одяг видавався один раз на рік – спецівка з етикеткою «Остербайтер». Це дуже гнітило, принижувало. Було свідоме відчуття , що ми раби, підневільні. Повірте, це страшно. Німці дозволяли користуватися душем, розташованим біля бараків. Виділяли мило, але воно було дуже

тверде і аромат якийсь специфічний. Ходили чутки серед невідьниць, що це мило з людського жиру. Дуже хотілося додому, ні про що інше й думати не могла. Звільнили американці в квітні 1945 року. Агенти пропонували їхати в Америку, або іншу країну, але ми вирішили – тільки додому». З села примусово забирали людей в Німеччину декількома наборами.

ДАЧО Ф.Р. 3031. Оп. 1 Спр. 96. Арк. 38, 39, 40, 41.

Акт-список

23 травня 1944 року ми, що нижче підписалися, голова комісії: Желєзняк Олександр Іванович, члени комісії: Колоша Ніна Сем., Кирієнко Степан Кир., Пильник Аксентій Іван., склали даний акт-список про те, що в період окупації німецько-фашистськими загарбниками примусово вивезені в німецьке рабство по с. Тур'я Тур'янської с/р Щорського району Чернігівської області громадяни СРСР.

№ п/п	П. І. Б.	Рік народження	№ п/п	П. І. Б.	Рік народження
1.	Назаренко Любов Мих.	1922	26	Усик Ганна Кир.	1924
2	Назаренко Ніна Мих.	1924	27.	Усик Антоніна Макс.	1921
3.	Виловата Марія Петр.	1922	28.	Назаренко Любов Яківна	1921
4.	Виловата Катерина Петр.	1924	29.	Назаренко Ніна Петр.	1925
5.	Виловата Катерина Ів.	1930	30.	Желєзняк Євдокія Агеєв.	1918
6.	Шумська Олександра Федор.	1919	31.	Шумський Іван Олександр.	1925
7.	Шумська Ганна Федор.	1922	32.	Корецький Степан Ів.	1925
8.	Павленко Тетяна Степ.	1919	33.	Шумська Марія Ів.	1922
9.	Шумський Іван Харлам.	1925	34.	Пушкар Ірина Дм.	1923
10.	Лук'яненко Олексій Петр.	1910	35.	Клименко Євдокія Олекс.	1918
11.	Лук'яненко Параска Фед.	1920	36.	Максименко Євгенія Ів.	1918
12.	Желєзняк Марія Вас.	1912	37.	Максименко Віктор Ів.	1924
13.	Желєзняк Петро Пилип.	1922	38.	Ващенко Ліда Бор.	1923
14.	Желєзняк Василь Іван.	1922	39.	Мороз Луша Кар.	1919
15.	Желєзняк Любов Яків.	1919	40.	Лащенко Василь Ів.	1900
16.	Усик Михало Фом.	1925	41.	Лащенко Євдокія Горд.	1921
17.	Клименко Ганна Євдоким.	1921	42	Лащенко Євдокія Денис.	1928
18.	Мороз Марія Кир.	1923	43.	Шумський Олексій Мак.	1926
19.	Лапенко Марія Никиф.	1924	44.	Пильник Олексій Макс.	1924
20.	Роговенко Катерина	1921	45.	Усик Олексій Дм.	1928

	Єсип.				
21.	Лашенко Василь Матв.	1923	46	Усик Марія Гавр.	1922
22.	Клименко Євдокія Мик.	1923	47.	Усик Антоніна Макс.	1924
23.	Замай Павел Ів.	1918	48	Шумська Ганна Прох.	1922
24.	Фориш Марія Ів.	1922	49.	Шумська Олександра Ст..	1920
25.	Усик Уляна Кир.	1922	50.	Шумський Михайло Ст..	1923
			51.	Лашенко Феня Семен.	1926

Підписи комісії:

ДАЧО. Ф.Р. 3031. Оп. 1 Спр. 96. Арк. 40- 41.

Акт-список

31 травня 1944 року ми, що нижче підписалися, голова комісії Низковський Федот Вас., члени комісії: Замай Євгеній Сем., Мороз Федот Аніс., Спускан Катерина Петр., Коптієнко Уляна Ів., склали даний акт-список в тому, що в період окупації німецько-фашистськими загарбниками вивезено в Німецьке рабство по колгоспу «13-річчя Жовтня» с. Тур'я Щорського району Чернігівської області громадян СРСР.

№ П/ П	П.І.Б.	Рік наро джен ня.	№ П/ П	П.І.Б.	Рік народження.
1.	Шумський Іван Серг.	1928	27.	Тищенко Григорій Сем.	1924
2.	Замай Уляна Мих.	1916	28	Мороз Катерина Ів.	1924
3.	Назаренко Іван Мик.	1925	29.	Желєзняк Софія Анд.	1922
4.	Сентябрьова Марія Пет.	1925	30.	Пулеко Катерина Серг	1926
5.	Клименко Іван Вас.	1924	31.	Кушнір Федір Ігн.	1923
6.	Колоша Дмитро Матв.	1926	32	Желєзняк Марія Ів.	1910
7.	Шумська Марія Анд.	1921	33.	Биховець Василь Мик.	1914
8.	Пильник Павло Никиф.	1924	34.	Биховець Федір Мик.	1920
9.	Корецький Микола Анд.	1923	35.	Грищенко Марія Дм.	1924
10	Петрук Іван Сем.	1923	36.	Лашенко Євдокія Макс.	1925
11	Кушнір Вася Макс.	1893	37.	Литвиненко Ольга Оп.	1926
12	Назаренко Марія Вас.	1917	38	Палажченко Апалад Ол	1916
13.	Тулуп Микола Пилип.	1924	39	Палажченко Василь Ол.	1926
14.	Назаренко Тетяна Вас.	1923	40.	Луценко Надія Макс.	1924
15.	Клименко Наталія Прох.	1924	41.	Клименко Параска Оле	1925
16.	Анищенко Вася Яків.	1914	42	Кирійок Надія Пилип.	1926
17.	Мороз Надія Митр.	1918	43.	Лашенко Софія Демид.	1922
18.	Ильєнко Олександра Ів.	1928	44	Мохня Марія Микит.	1923
19.	Пушкар Євгеній Гр..	1919	45	Мороз Анастасія Петр.	1900
20	Тищенко Василь Ів.	1920	46.	Мохня Галина Микит.	1919
21	Пушкар Ганна Єсип.	1927	47.	Мохня Анастасія Кузьм	1925
22	Роговенко Марія Мик.	1925	48	Виловата Галина Макс.	1925

23	Клименко Тетяна Ан.	1920	49.	Виловата Марія Макс.	1924
24	Пулеко Андрій Вас.	1926	50.	Максименко Катерина Мик.	1924
25.	Мороз Марія Анд.	1923	51.	Мороз Тихон Вас.	1900
26	Тищенко Степан Ів.	1890	52.	Соболь Василь Ів.	1927

Підписи комісії: **ДАЧО Ф.Р. 3031. Оп. 1 Спр. 96. Арк. 42**

Акт-список

31 травня 1944 року ми, що нижче підписалися, голова комісії Низковський Федот Вас., члени комісії: Замай Євгеній Сем., Мороз Федот Аніс., Спускан Катерина Петр., Коптієнко Уляна Ів., склали даний акт-список в тому, що в період окупації німецько-фашистськими загарбниками вивезено в німецьке рабство по колгоспу «13-річчя Жовтня» с. Тур'я Щорського району Чернігівської області громадян СРСР.

№ П/ П	П.І.Б.	Рік Наро джен ня.	№ П/ П	П.І.Б.	Рік Народження.
1.	Семак Марія Афанас.	1928	18.	Колодій Надія Фед.	1916
2.	Пушкар Ольга Макс.	1925	19	Залізняк Віктор Гр.	1924
3	Пушкар Олексій Ів.	1926	20.	Залізняк Варвара Антон	1923
4	Тригуб Іван Павл.	1923	21	Залізняк Антон Антон	1900
5	Лапицька Надія Анд.	1920	22	Коптієнко Любов Ів.	1925
6	Лапицька Марія Анд.	1924	23	Клименко Феня Степ.	1923
7	Пушкар Проня Анд.	1926	24	Клименко Олексій Ів.	1916
8.	Лашенко Василь Анд.	1925	25.	Мелешко Наталія Гавр	1916
9	Мороз Марія Ів.	1920	26.	Коптієнко Уляна Гр.	1922
10.	Голота Тетяна Євд.	1929	27	Савостенко Галина Гр.	1923
11	Пушкар Григорій Петр.	1926	28	Клименко Марія Фед.	1923
12.	Ступич Любов Конд.	1926	29.	Залізняк Валентина Пав	1925
13.	Косимцов Дмитро Аф.	1914	30	Клименко Маша Ант.	1920
14.	Пушкар Альоша Вас.	1911	31	Клименко Іван Ант.	1924
15	Артеменко Олександр Ів.	1916	32	Клименко Галина Як.	1924
16	Лашенко Григорій Никиф.	1923	33	Залізняк Галина Сем.	1925
17	Клименко Віктор Ів.	1926	34	Кондратенко Ліда Дан.	1924

Голова комісії Низковський. Члени комісії Мороз Спускан Коптієнко Замай

Всього чоловіків 13 Жінок 21

Виконавчий комітет Щорського району Ради депутатів трудящих даний акт завіряє (затверджує) Печатка Голова виконко Секретар виконкому

Акт зареєстрований в Книзі актів по обліку втрат за №187 від 24.08.1944р.

ДАЧО Ф.Р. 3031. Оп. 1. Спр. 96. Арк. 39

Акт-список

1944 рік ми, що нижче підписалися, голова комісії Низковський Федот Вас., члени комісії: Замай Євгеній Сем., Мороз Федір Анисим., Спускан Катерина Терент.,

Коптієнко Уляна Ів., склали даний акт-список в тому, що в період окупації німецько-фашистськими загарбниками вивезено в німецьке рабство по колгоспу «13-річчя Жовтня» с. Тур'я Щорського району Чернігівської області громадян СРСР.

№ П/ П	П.І.Б.	Рік наро джен ня.	№ П/ П	П.І.Б.	Рік народження.
1.	Шумський Іван Як.	1925	21.	Ващенко Надія Петр.	1923
2.	Шумська Євгенія Макс.	1923	22.	Заєць Уляна Петр.	1918
3.	Шумський Микола Макс.	1920	23.	Тищенко Надія Лук.	1918
4.	Шумський Марко Марков	1913	24.	Тищенко Марія Дем'ян	1920
5.	Ващенко Микола Лаз.	1923	25.	Тищенко Галина Луков	1901
6.	Сентябрьов Іван Гр..	1919	26.	Шумська Марія Зах.	1928
7.	Сентябрьов Ніна Вас.	1922	27.	Усик Марія Ворсан.	1924
8.	Захарченко Тетяна Вас.	1918	28.	Тригуб Марія Сем.	1914
9.	Захарченко Єфросинія Ігн	1910	29.	Тригуб Серафима Прок	1908
10.	Пильник Галина Як.	1920	30.	Ващенко Ніна Петр.	1920
11.	Лукашевич Анастасія Ан.	1918	31.	Прохоренко Катерина Т.	1928
12.	Лукашевич Іван Антон.	1925	32.	Мороз Надія Вас.	1928
13.	Соболь Катерина Григ.	1924	33.	Свириденко Галина Вас	1929
14.	Пильник Надія Єгор.	1920	34.	Пильник Євгенія Павл.	1925
15.	Шумський Василь Павл.	1928	35.	Усик Анастасія Вол.	1915
16.	Свириденко Федір Омел.	1926	36.	Терещенко Ніна Іллівна	1923
17.	Сницар Дмитро Ів.	1926	37.	Кушнір Надія Федосіїв.	1923
18.	Свириденко Василь Ст..	1925	38.	Кузьменко Петро Петр.	1926
19.	Шумський Леонід Іван.	1924	39.	Тищенко Іван Сем.	1928
20.	Кушнір Раїса Луківна	1924	40.	Петрук Олена Гр..	1924

Підписи: Голова комісії .Низковський. Члени комісії: Замай Мороз Спускан Коптієнко
Всього: чол. 13, жінок 27. Виконавчий комітет Щорського району Ради депутатів
трудящих даний акт – список затверджує. Голова виконкому Артеменко Секретар
Кабанова. Акт зареєстрований ... в книзі актів по обліку втрат за № 187 від 24.08.1944
року. Секретар виконкому Кabanова.

Реєстр

Актив на примусово угнаних в німецьке рабство німецькими окупантами та їх
спільниками радянських громадян Щорського району Чернігівської області.

Реєстр складено Щорською районною комісією для представлення в
Чернігівську обласну комісію

№ п/п	Назва с/ради	К-сть Лис тів	Дата скла- Дання актів	Кільк. Всього очол.	Чоло вік	Жінок
1.	Н. Боровицька	2	25.05.44	137	44	93
2.	Ст.. Боровицька	1	18.05.44	88	52	36

3.	Тур'янська	4	23.-31.05.44	177	59	118
4.	Чепелівська	1	18.05.44	59	24	35
5	Носівська	4	20-22.05.44	155	62	93
6.	Бречська	1	24.05.44	44	15	29
7	В. Щимельська	1	19.05.44	54	19	35
8	Кучинівська	5	18-21.05.44	168	50	118
9.	Радвинська	5	25.05.44	99	24	75
10.	Низківська	2	23-25.05.44	46	24	22
11.	Займищанська	2	20-22.05.44	85	28	57
12.	Н. Млинська	2	21.05.44	76	33	43
13.	Рогозинська	1	24.05.44	23	8	15
14.	М. Дирчинська	2	24.05.44	116	31	85
15.	Гвоздиківська	1	20.05.44	9	4	5
16.	Грязненська	1	18.05.44	38	11	27
17.	Єлінська	1	20.05.44	49	13	36
18.	Л.Слобідська	1	28.05.44	66	45	21
19.	Безуглівська	1	18.05.44	25	3	22
20.	З. Слобідська	2	23.05.44	59	17	42
21	По м. Щорс	1	25.06.44	86	38	48

Голова виконкому: Артеменко Печать Секретар виконкому: Кабанова

Для довідки: За період окупації німецько-фашистськими загарбниками з території України, області, району і села примусово вивезені в німецьке рабство: З України - більше 2 млн. чоловіків і жінок; Області - 41578 чол.
Району - 1659 чол. У т.ч. чоловіків 604, жінок 1055. **Села Тур'я - 177 чол.**
У т.ч. чоловіків 59, жінок 118

І мить доби, і крок історії

Нарешті визволення села від осоружних німецько-фашистських загарбників.
ДАЧО Ф.Р. 1376. Оп. 3 Спр. 27. Арк. 3031 Оперативна довідка № 207 штабу 2 ГШАД 20.00 20.09.43 р. Карта 100 чотири ІЛ-2 ведучий першої пари гвардії капітан Бондар, другої пари гвардії лейтенант Філіпов під прикриттям шести ЯК -1 в період 8.10 – 8.36 Н-1200 □150 м, здійснили розвідку військ противника, його бойової техніки та автотранспорту в районі: Седнів, Щорс, Дубровне, Городня, Тупичев, Ріпки, Чернігів. Одночасно атакували до 20 підвід з вантажем в русі по дорозі з Іванівки на Тур'ю, до 10 критих автомашин в с. Іванівка, до 20 підвід з вантажем в русі по дорозі із Андроника на Чепелів, суцільну колону автомашин (чисельність не встановлена) по дорозі Смичин, Буровка. Здійснено 12 атак. Знищено і пошкоджено 6 автомашин, до 30 солдатів і офіцерів.

За всіма історичними даними Чернігівщина була звільнена від німецького іга 21 вересня 1943 року. Хронометрический справочник о временной оккупации нем.-фашист. захватчиками населенных пунктов Черниговской области и освобождение их Красной Армией 1941-1943 гг. **Чернігів, друкарня ім. Кірова, 1947 р. 323 стор.**
Автори хрон.справ. Дніпровський П.В., Малкієль С.В., Левенко, Малишев А.А., Рейзіна

Б.А., Грейфер Т.М. 1.Всього по Чернігів. обл. розстріляно і замучено 120782 чоловіки, у т.ч. по Щорському району 6205 чол. 2.Всього по Черніг. обл. вигнано в нім.рабство 60765 чол., у т.ч. по Щорському р-ну 3420 чол. 3.Кількість спалених дворів нім.-фаш. окупантами по Щорському р-ну 1032 двори і повністю спалено с. Єліно.

Ст.303. 21.09. об 11-й год. ранку 1943 року місто Щорс було визволене доблесними частинами Червоної Армії. Фашистська нечисть була відкинута за річку Снов після нічного бою. Відступаючи, німці спалили 265 будинків.

Тур'я окупована 20 вересня 1941 року о 10 год. У нім. рабство вигнано 180 чол. знищено нім.-фаш. загарбн. 43 чол., спалено 68 дворів. **Визволене част. Черв. Арм. 21 вересня 1943 р. о 5-й год.** Єліно окуповане 1 вересня 1941 р. о 18 год. Визвол. Част. Черв. Арм. 22 вересня 1943 р. о 9-й год. Чепелів – окуп. 4 вересня 1941 р., визвол. 20.09.43. Ількуча окупована 1.09. 41 р., визв. 24.09. 43 р. В. Щимель окуп. 2.09.41р., визв. 22.09.43 р. Безуглівка окуп. 29 серпня 1941 р., визвол. 22.09.43 р. Щорс окупований 3 вересня 1941 р., визвол. 21 вересня 1943 р. Бреч окупов. 2.09.41 р., визв. 22.09.43 р. Гвоздиківка окп. 3.09.41 р.о 7 год., визв. 22.09.43 р. Грезна окуп. 27.08.41 р., визв.21.09. 43 р. Загреб. Слобода окуп. 1.09.41р., визв. 24.09.43 р. Займище окуп.2.09.41 р., визв. 21.09.43 р. Кучинівка окп. 2.09.41 р., визв.21.09.43 р. Лозівка окуп.4.09.41 р., визв. 20.09.43 р. Низківка окуп. 5.09.41 р.о 14 год., визв. 19.09.43 р. о 18 год. Нові Боровичі окуп. 28.08. 41 р., визв. 23.09.43 р.. Нові Млини окуп. 13.09.41 р., визв. 18.09.43 р.Носовка окуп.4.09.41 р., визв. 21.09.43 р. Рогізки окуп. 3.09.41 р., визв. 19.09.43 р.Рудня окуп. 1.09.41 р., визв. 12.09.43 р. Старі Боровичі окуп 27.08.41 р., визв. 24.09.43 р. о 4-й год. 21.09.1943р. під командуванням маршала Рокосовського полки і дивізії Центрального фронту вигнали з Чернігова ненависних фашистів, а 22.09.43 р. німецькі. окупанти були вигнані за межі Чернігівської області. Іванівка окуп. 27.08.41 р., визв. 22.09.43 р. Софіївка окуп. 2.09.41 р., визв. 21.09.43 р. Тихоновичі окуп. 2.09.41 р., визв. 20.09.43 р. Турець окуп.4.09.41 р., визв. 21.09.43 р. Охромієвичі окуп. 3.09.41 р., визв. 19.09.43 р. Наумівка окуп. 4.09.41 р., визв.20.09.43 р. Гута Студенецька. Окуп. 23.09.41 р., визв. 20.09.43 р. Корюківка окуп.5.09.41 р., визв. 19.09.43 р.

Закінчилася і відійшла в історію Друга світова війна. Але на долю молодого покоління наших співвітчизників випало не одне випробування пройти через страшні гарячі точки збройних конфліктів орієнтовно у двох десятках країн світу. Проте, майже десятилітня війна у Афганістані залишила по собі найбільш тяжкі наслідки. Афганістан, або ще «Чорний тюльпан», як його називали учасники цієї війни, забрав життя і зламав долі тисяч наших співвітчизників-українців. Інтернаціональний обов'язок виконували також наші односельці: Колоша Віталій Анатолійович. Виставний Володимир Володимирович та брати Соболев Василь та Сергій Васильовичі. **В газеті «За комуністичну працю» від 28 листопада 1989 року, №10 читаємо:« Вручено нагороду»** Нещодавно відбулася ХХХ районна звітно-виборча комсомольська конференція, делегатом якої був і Сергій Соболев, секретар комсомольської організації колгоспу «13-річчя Жовтня». Для нього ця конференція залишиться пам'ятною ще й тому, що йому його товаришам за виконання інтернаціонального обов'язку в Демократичній Республіці Афганістан було вручено Почесну грамоту Президії

Верховної Ради СРСР. Грамоти вручив перший секретар Щорського райкому Компартії України Петро Дмитрович Шаповал. Делегати конференції щиро поздоровили воїнів-інтернаціоналістів з високою нагородою.

Серйозні випробування лягли на плечі тур'янців після Чорнобильської катастрофи. Минає 30-й рік після аварії на Чорнобильській АЕС. Це найтяжча трагедія в історії українського народу. На день прийняття (1991 рік) Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» статус дано: Морозу Володимирі Григоровичу; Железняку Володимирі Григоровичу; Морозу Миколі Григоровичу; Литвиненку Івану Івановичу; Железняку Олексію Васильовичу; Бублику Івану Тихоновичу . (Помер 4.01. 2002 року); Пушкарю Михайлу Олексійовичу (Помер 2011 року).

Железняк Володимир Григорович згадує: « 3 6 серпня по 25 листопада 1986 року я брав участь в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. На той час я мав права водія. Разом з іншими водіями на машинах возили бетонні плити, якими вкривали заражену землю біля атомної станції. Бувало, що знаходились біля атомної станції по дві –три години, чекаючи на розвантаження. Після кожного рейсу проводився дозиметричний контроль, машини мились. Харчування було дуже добре, висококалорійне. Часто дивилися фільми після роботи, приїжджали з концертами відомі артисти, навіть Алла Пугачова. Незвичним було відсутність жителів і порожні будинки у місті Прип'ять та навколишніх селах. Головні болі переслідували і переслідують тепер постійно. Доза опромінення, яку я отримав 15,36 ренген. Зараз я ліквідатор другої категорії. Завдання по забезпеченню безпеки людей ми з товаришами виконували чесно, навіть не думаючи про власне життя і здоров'я».

За нашу Советскую Родину!

Товарищу Железняку Владимиру Григорьевичу .Выполняя задание Советского правительства в необычно сложной обстановке, Вы уверенно прошли испытание на мужество и стойкость, проявили высокие морально-политические и психологические качества. Глубокое понимание личной ответственности за порученное дело помогло Вам внести достойный вклад в дело ликвидации последствий аварии на Чернобыльской атомной электростанции. Выражаем Вам сердечную благодарность за образцовое выполнение патриотического долга перед Родиной. Командир войсковой части 34102. Майор Андрушко. Заместитель командира по политической части. Подполковник Орлов. 1 октября 1986 года
Подписи и печать.

Подібні подяки отримали ліквідатори – тур'янці за неоціненний вклад по боротьбі з наслідками аварії на ЧАЕС. (Авт.) Навіть, кому випало залишитись у живих, мають серйозні проблеми зі здоров'ям. Схилюмо голови у шані до цих людей. У мирні дні їх вчинок є подвигом рівним подвигу воїнів-визволителів.

Події у нашій державі періоду Другої світової війни 1939-1945 рр., а також останнього десятиріччя складні і багатогранні. Тоді наша Батьківщина виступала як жертва гітлерівської окупації. До нинішніх подій на Сході України безпосередньо причетне керівництво Росії в особі її президента Володимира Путіна. Саме він призвів до того, що у 2014 році через сто років після початку Першої світової війни

Росію охопила воєнна істерія. 24 серпня 1991 року – Україна стала незалежною соборною державою. Та на 23 році незалежності, незважаючи на новий світовий порядок, участь у всіх міжнародних організаціях і гарантії безпеки з боку провідних держав, у тому числі Росії, Україна стала об'єктом відвертої агресії з боку цієї країни – однієї із учасниць антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни. З початку російське керівництво підло анексувало Крим, потім стимулювало сепаратистські настрої на Сході України, заохочуючи терористів і постачаючи їм зброю, і нарешті ввело свої регулярні війська на Донбас, правда, заперечуючи цей абсолютно достовірний факт. 7 квітня 2014 року в Україні оголошено про проведення військової операції проти сепаратистів. До травня 2014 року бойовики взяли під контроль третину території Донбасу і оголосили про створення Донецької і Луганської народних республік. Військові дії. Гинуть люди. Зруйновано села, міста (житлові будинки, системи енерго-, водо-, теплопостачання, промислові об'єкти. Люди залишилися без роботи та засобів проживання. Біженці. Переселенці. Волонтери. Становище на Сході України дуже впливає на рівень життя усіх громадян України. І це загальнодержавне лихо не обминуло нашої Тур'ї. На захист незалежної України з села мобілізовано біля 20 молодих повних сил чоловіків (дані с/р 2016 рік).

Р.14. Чим жило село в повоєнні роки?

Повоєнні роки 1943-1953 – це важкі і складні роки заліковування фізичних, душевних ран. Йшла війна. Надходили похоронки. Поверталися в село з фронтів інваліди, а зовсім нещодавно це були люди повні сил та енергії. Їм би жити, радіти та приносити радість своїм рідним, але ж війна... Вона їх не тільки покалічила, а й забрала молодість, силу і радість життя.

На 1.01.1944 року на території села Тур'я було 6 колгоспів. За період окупації колгоспи занепали, було розтягнуто реманент, будівлі, майже всю худобу вивезли німці. Зібраний урожай практично весь конфісковувався для Третього Рейху. В Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО) збереглися дані про колгоспи нашого села. **ДАЧО Ф.Р. 526. Оп.5. Спр.592 Арк.48.** На 1.01. 1944 р. к-п «Червоне Селище» 23 сім'ї, 23 двори, 89 чол., в т.ч. чоловіків 16-60 років – 3; Жінок 16-55 років – 31; Підлітки 12-16 років – 9.

ВРХ – 15, в т.ч. корів 1, волів 1, телят, народжених 1943 р. 13, коней – 15.

Плуги – 4, борони зиг-заг – 3, культиваторів – 1, віялки – 1, сани – 3, зброя – 3 комплекти. Голова колгоспу Колоша Ніна Сем.; Рахівник к-пу Назаренко Григорій Мих. ;Голова ревізійної комісії Шумський Михайло Зін. **ДАЧО Ф.Р. 526. Оп.5.**

Спр.592 Арк.96. К-п «Єдина правда» с. Ількуча На 1.01.1944р. всього дворів – 63, населення 198. Працевдатних: чоловіків 16 - 60 р. – 2; Жінок 16 – 55 - 54;

Підлітків 12 – 16 - 19. В промисловості в м. Щорс – 3; ВРХ – 6 Корів нема; Волів робочих – 6 Коней - 4. Голова к-пу Криволап Іван Гордійович. **ДАЧО Ф.Р. 526. Оп.5. Спр.592 Арк.200.**

К-п «13-річчя Жовтня» На 1.01. 1944 р. Дворів – 407.

Населення -1618 чоловік, в т.ч. Працевдатних: чоловіків 16 – 60 р. – 82. Жінок 16- 55 р. – 415. Підлітків 12 – 16 р. – 116. Працюють на транспорті в промисловості м. Щорс

– 35; Сад – 15 га; ВРХ – 26 гол. Волів роб.- 23.Телят – 61. Коні – 92, у т.ч. робочих – 74. 2 вітряні млини ,1 цегельний завод; 1 кузня ; 55 плугів, 33 борони, 3 культиватори, 3 віялки, 66 возів, 40 саней. Голова к-пу Низковський Федот Вас. Рахівник Желізняк Денис Дм. **ДАЧО Ф.Р. 526. Оп.5. Спр.592 Арк.212.** К-п «1 весна 2-ї п'ятирічки» На 1.01.1944 - 60 дворів.Населення 130 чол. Працевдатні: чоловіків 16 – 60 р. – 7. Жінок 16- 55 р. – 61. Підлітків 12 – 16 р. - 25. Працюють м. Щорс – 7 ВРХ – 15 гол. У т.ч. Волів .- 7, Телят – 8, Коней- 21, Вітряний млин 1. Плугів 5, возів – 5, саней – 10.Голова к-пу: Пильник Аксентій Ів. Рахівник к-пу: Виловата Євгенія Пет. Голова ревізійної коміс: Шумський Іван Ларіон. **ДАЧО Ф.Р. 526. Оп.5. Спр.592 Арк.219.** Колгосп «Червоний Бір» На 1.01. 1944р. 13 дворів – 230 жителів. Працевдатних: чоловіків 16 – 60 р. 5. Жінок 16- 55 р. – 61. Підлітків 12 – 16 р. - 18. Працюють в м. Щорс – 6 ВРХ – 13 гол., у т.ч. волів – 8, коней – 10; 13 плугів, 3 борони, 2 віялки, 15 возів, 14 саней, 1 вітряний млин. Голова к-пу: Кирієнко Степан Кирил. Рахівник Кирієнко Марія Михайл. **ДАЧО Ф.Р. 526. Оп.5. Спр.592 Арк.226.** Колгосп ім. Чапаєва. На 1.01. 1944р. дворів – 48, 153 чол. Працевдатних: чоловіків 16 – 60 р. – 9.Жінок 16- 55 р. –42, Підлітків 12 – 16 р. – 14. Площа суніці 1га. ВРХ –21 гол., у т.ч. волів – 9, коней – 14. Плугів 10, возів – 13, саней – 10. Голова к-пу: Желізняк Олександр Ів. Рахівник: Короденко Катерина Трох.

Протокол засідання виконкому с/р. Від 11 січня 1951 року Голова с/р Кримський. Секретар с/р Пильник О.П.

« Про об'єднання хутора Ількуча Загребельно-Слобідської с/р і хутора Лука , населення Єлінської с/р до складу Тур'янської с/р в зв'язку з об'єднанням колгоспів села в один колгосп. На х. Лука колгосп «Червоний хутір».

На село покладався переважний тягар відбудови народного господарства, забезпечення продовольством діючу армію. Отже, в ці роки більшість населення особливо гостро відчувала потребу в соціальному захисті з боку держави. Але тривалий час сільські жителі не мали належної системи соціального забезпечення. Колгоспники не одержували державної пенсії по старості аж до 1966 року. Пенсія виплачувалась інвалідам Великої Вітчизняної війни – 60 крб., громадянської війни – 37.5 крб., а за інвалідність, набуту в таборах – 10 крб. Зважаючи на величезні демографічні втрати внаслідок війни, 8 липня 1944 року Верховною Радою СРСР було видано постанову «Про збільшення допомоги вагітним жінкам, багатодітним та одиноким матерям, посилення охорони материнства і дитинства».

(Центральний державний архів громадських об'єднань України) (ЦДА ГОУ) Ф.1. Оп.23. Спр.776. Арк. 2. Відпустка за вагітністю та після народження дитини була: 35 днів до пологів та 42 після. Якщо пологи проходили з ускладненнями, то післяпологова відпустка збільшувалась до 56 календарних днів. До речі, дана постанова діяла до початку 80-х років.

Починаючи з четвертого місяця вагітності, вагітні не могли бути залучені на позаурочні роботи, а з шостого місяця і по четвертий місяць після пологів включно було передбачено видачу додаткового продуктового пайка – 800 гр. тваринного масла, 600 г цукру, 1,2 кг крупів, 12 літрів молока на місяць.

Після фашистської окупації сільськогосподарське колгоспне виробництво перебувало в занепаді, але вимоги здачі продукції державі були поставлені жорстоко. Відбувався процес відновлення матеріально-технічної бази сільського господарства – це освоєння площ, відтворення поголів'я худоби, відбудова тваринницьких приміщень і тотальні хлібозаготовки. Вироблене колгоспниками державою не закуповувалось, а фактично вилучалось методом продрозкладки.

(Історія України, нове бачення... с 332).

Окрім регулярних планових зборів продукції, в цей час практикувались також позапланові. Щоб не допустити вільного продажу хліба, постановою від 4 вересня 1944 року заборонялось колгоспам, колгоспникам та одноосібникам продаж та обмін зерна, борошна, пічного хліба до виконання планів здачі хліба державі загалом по області. На колгоспників та одноосібників, які порушували постанову, вперше накладався штраф у розмірі 300 крб., а далі вони підлягали суду.

(Г. «Колгоспна праця», 1944, 8 вересня, № 17). По здачі зерна до хлібного фонду Червоної Армії по Чернігівській області з 1 гектара площі – зерна 90 кг, картоплі – 8 ц, овочів – 18 ц, сіна -0 5 кг з 1 га ріллі, 20 кг з гектара суходільних, 40 кг із заплавних луків. Районам була дана вказівка нараховувати здачу державі продукції колгоспникам на 10% і одноосібникам на 30% вище норм встановлених для колгоспів. Таким чином, план здачі лише до фонду Червоної Армії становив: зерна 4 млн. пудів, картоплі – 83 тис.тонн, овочів – 9 тис. тонн, сіна – 13 тис.тонн.

(ЦДА ГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.747. Арк. 6). Практика додаткового планування була продовжена і в наступні роки. У 1944 році, окрім обов'язкових поставок державі, для Чернігівської області був розроблений окремий план збору картоплі для Донбасу, але його виконання через завищені показники був нереальним.

(ЦДА ГО України Ф.1. Оп.23. Спр.1333. Арк.248). У 1945 році розроблений «Закон про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства на 1946 – 50 роки» поставив завдання: досягти на кінець п'ятирічки зростання продукції по всьому сільському господарству на 27% у порівнянні з 1940 роком.

(ЦДА ГО України Ф.1. Оп.23. Спр.1510. Арк. 278). Тягар забезпечення покладался, як завжди, на українське село. Задля реалізації відбудовчого Закону, тільки у 1946 році колгоспи здали близько 52% врожаю зерна – більше, ніж у роки війни, коли необхідно було постачати хлібом діючу армію.

(Советское крестьянство: Краткий очерк истории 1971 – 1969, М. 1970. – С 260). Працюючи навіть на межі людських сил, колгоспники не могли виконати кабальні державні плани. Заходами впливу на боржників були попередження, безперечні вилучення, передача суду. Неповне виконання завдання по м'ясопоставці, тягнуло за собою безумовне вилучення живності з господарства селянина. Інколи для виконання завдання по м'ясопоставці безкорівним селянам доводилось купувати м'ясо на базарі чи в інших людей, щоб таким чином розрахуватися з державою. Які тільки види податків не практикувалися: за кожен кущ ягідних культур, плодове дерево, здача шкіри забитої тварини, певна кількість яєць, молока, м'яса, бездітні та малосімейні (холостяцькі) та ін. Грошової оплати праці не було, а був трудовень, на який в кінці року нараховувалась натуроплата (зерно, буряки, овочі). **Трудовень** – це міра затрат

праці колгоспників у громадському господарстві та їх дольова участь у розподілі прибутків. Кількістю вироблених трудовнів визначалась трудова участь кожного колгоспника. Протягом дня колгоспник міг виконати роботу, яка оцінювалась від 0.5 до 4 і більше трудовнів. З 1954-1955 років у колгоспах введено щомісячне (щоквартальне) авансування трудовня. Тільки з 1966 року перейшли на щомісячну грошову гарантовану оплату праці без застосування трудовня. Щоб активізувати збір курячих яєць з колгоспних дворів, організовувались групи «корзиночників», які систематично обходили всі вулиці, хутори і «закуповували» яйця. Встановлено мінімум вихододнів на роботу для чоловіків 250, а для жінок 200. За невиконання мінімуму могли віддати під суд; навіть виключити з колгоспу, виселити з села та ін.

Ф.43 Спр. 1 Оп. 1 Арк. 6. Документ дано в оригіналі.

Приговор

Именем Украинской Советской Социалистической Республики. 1946 г., августа месяца 6 дня. Нарсуд Щорского района в составе: Нарсудья Коврыгин, н.заседателей Клименко, Крымский, секретарь Дубовко. В открытом судебном заседании рассмотрев уголовное дело по обвинению Назаренко Арины Петровны 1900 года рождения урож. С. Турья Щорского района Черниговской области, украинка, малограмотная, б/п, замужняя, ранее не судима, колхозница обвиняется в преступлении в нарушении Указа от 15 апреля 42 года. Материалами и судебным следствием установлено, что Назаренко Арина Петровна состоит в колхозе «Червоный Бор» с. Турья. За первый период 1946 года не выработала минимум трудовней за что и передана суду, а поэтому на основании изложенного и руководствуясь ст. 296 и 297 УПК УССР.

Приговорил. Назаренко Арину Петровну на основании Указа от 15 апреля 1942 года подвергнуть принудительным работам сроком на 3 месяца по месту работы с вычетом 25% из минимума трудовней. Приговор суда может быть обжалован в областном суде в течении 5 дней. Нарсудья. Подпись. Печать.

Ф.43 Спр. 1 Оп. 1 Арк. 8 Приговор. Именем Украинской Советской Социалистической Республики. 1946 г., августа месяца 6 дня. Нарсуд Щорского района в составе: Нарсудья Коврыгин, н.заседателей Клименко, Крымский, секретарь Дубовко. В открытом судебном заседании рассмотрев уголовное дело по обвинению Лузан Марии Васильевны 1905 года рождения урож. С. Турья Щорского района Черниговской области, украинка, малограмотная, б/п, замужняя, ранее не судима, колхозница обвиняется в преступлении в нарушении Указа от 15 апреля 42 года. Материалами и судебным следствием установлено, что Лузан Мария Васильевна состоит в колхозе «Червоный Бор» с. Турья. За первый период 1946 года выработала всего 15 трудовней, тем самым нарушила Указ от 15 апреля 42 года. Поэтому на основании изложенного и руководствуясь ст. 296 и 297 УПК УССР

Приговорил. Лузан Марию Васильевну на основании Указа от 15 апреля 1942 года подвергнуть принудительным работам сроком на 3 месяца по месту работы с вычетом 25% трудовней. Приговор суда может быть обжалован в областном суде в течении 5 дней. Нарсудья. Подпись. Печать.

Важкий період. Складні умови життя. Ніхто не цікавився і не приймав до уваги причин невиконання мінімуму вихододнів на роботу. Покарання були суворими і не

завжди об'єктивними. Що ж були такі часи. На весняно-літньо-осінній період розпорядок робочого дня затверджували на засіданні правління колгоспу: з 8 до 20 години, обідня перерва з 12 до 14 годин, тобто 10-годинний робочий день. Даний графік порушувався тільки в бік збільшення робочого часу іноді до 14 – 16 годин.

Матеріали Державного архіву Щорського району дають можливість відтворити «картину» повоєнних років з життя наших односельців. Слід віддати належне активістам села того часу. Адже від їхніх організаторських здібностей, компетентності в сільськогосподарському виробництві, самовіддачі, самодисципліни, нарешті, людяності залежала результативність усього колгоспного виробництва. Правління колгоспів, виконком сільської ради на своїх засіданнях розглядали різні питання життя села, окреслювали плани і намагалися їх реалізувати. Нижче подані дані Щорського державного районного архіву – виписки з протоколів засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня».

ФР.43. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1. Протокол № 1 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня». Від 29.08. 1943 р. Голова правління Низьківський Федот Васильович. Рахівник колгоспу Клименко А.І.

Слухали: Про повернення колгоспного майна взятого населенням села в період окупації німецько-фашистськими загарбниками.

Постановили: Всім жителям села повернути взятє колгоспне майно у колгосп. Хліви повертати по мірі потреби колгоспу від громадян:

Мороза Федора Тарасовича – 6 стін 600 карбованців. Лузана Василя Ільковича – 2 стіни 100 карбованців. Виловатого Василя Федоровича – 3 стіни 250 карбованців. Железняка Василя Никифоровича – 3 стіни 300 карбованців. Железняка Олександрі Федорівни – 3 стіни 300 карбованців.

Железняк Марфи Семенівни – 3 стіни 300 карбованців. Лузана Івана Ільковича – 1 стіна 100 карбованців. Клименка Макара Якимовича – 3 стіни 300 карбованців. Лузан Оксани Луківни – 2 стіни 150 карбованців.

Протокол № 2. Загальних зборів колгоспників к-пу «13-річчя Жовтня»

Від 30 вересня 1943 р. Присутні 115 чол. Голова колгоспу Низковський Ф.В.

Слухали: ...3. Про відновлення тваринницьких ферм колгоспу. 4. Про стан забезпечення тягловою силою в господарстві.

Постановили: 3. З кожного двора здати теля в колгосп. 4. Всіх корів, що є у колгоспників, до 10 березня «обучить ходить в ярме и подготовит их к весенней посевной». **Свідчить Шумська (Пильник) Марія Яків., 1923 р.н.**

« В січні 1944 року від Тур'янської с/р нас направили в Донбас на шахти. Зі мною були: Шумська (Корецька) Ніна Іванівна, Шумська Феня Макс., Усик Аня Іванівна, Железняк Галя Данил., Клименко Наталія, Низківська Любов Вас. На шахті «32 – 33 біс» нас не прийняли, бо вона на поверхні була підірвана і не працювала. На шахті «Красная звезда» нас розквартирували, але харчування було дуже поганим: сивий суп та 2 ложки кукурудзяної каші. Холод і голод нас примусив покинути роботу і ми пішки без харчів і грошей повернулися додому. За це над нами був суд – дано 5 років умовно. У цьому випадку вбачаю не нашу слабкість чи несвідомість, а хиби в роботі організаторів доброї справи, недоліки в роботі влади».

ФР. 43. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 5. Протокол № 7. Засідання правління колгоспу К-п «13-річчя Жовтня». Від 01.02. 1944 р.

Слухали: Про забезпечення інвентарем та допоміжними матеріалами на період весняних польових робіт.

Ухвалили: «... з кожного двора для виготовлення вірьовок здати по 8 кг волокна льону, конопель». Вірьовки (віжки) виготовляли з волокна конопель на примітивному кустарному спеціальному обладнанні, розміщеному у колгоспних дворах, а частіше у садибах колгоспників. По цій справі у кожній бригаді були свої майстри. (Авт.)

Протокол № 10. Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

Від 14.06. 1944 р.

Слухали: Про ефективне використання земель та дотримання відведених земельних ділянок в межах норм Шнурової книги.

Ухвалили: «...обмір садиб закінчити до 20.06. 1944 р. Не залишати жодного гектара незасіяних земель».

Протокол № 11 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

Від 04.07. 1944 р.

Слухали: Про норми виробітку на збиранні зернових та заготівлі сіна.

Ухвалили: «...затвердити норми виробітку – на 1 чоловіка скосяти вручну зернових 3 га, 15 гектарів сінокошу».

Протокол № 18. Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

Від 05.09. 1944 р.

Слухали: Про контракцію худоби та птиці.

Ухвалили: «...по колгоспу контракція 150 телят, 2800 штук курей. За 1 кг живої ваги – 1 кг зерна».

Протокол № 19. Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

Від 26.09. 1944 р.

Слухали: Про підготовку спеціалістів.

Ухвалили: «...про виділення на курси садоводів і рільників. Терещенко Марію Ів., Тищенко Наталію Конст.».

Протокол № 1 «К-п 13-річчя Жовтня» Від 03.01. 1945 р. «...Про нічні зміни організації роботи біля молотарок.» «...Взяти дітей по колгоспу на патронаж.

Шумський Володимир Григорович. Шумський Борис Григорович.

Шумська Олена Григорович. Пильник Василь Іванович. Кушнір Дмитро Іванович.

Захарченко Інна. Голован Тетяна

Протокол № 3. Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

від 10.03. 1944 р. «... збір коштів на створення танкової колони.

Мороз Іван Фрол. вніс готівкою 500 крб. Пушкар Федір Андрійович – 2000 крб. «... створити комісію по збору коштів: Пушкар Федір Андрійович.

Клименко Стекла Антонівна. Мороз Марія Юхимівна.»

Протокол № 3. Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

від 13.02. 1945 р. Голова колгоспу Низковський Ф.В. Агроном Митрофанова

«...створити комсомольсько-молодіжну бригаду по сінозаготівлі. Виділити знаючих людей для навчання молоді»; «...зобов'язати всіх комсомольців встановити ділове

шефство над тваринницькими фермами»; «...створити ланку дівчат по збиранню врожаю зернових вручну. Правлінню колгоспу забезпечити їх серпами. Доросліших включити в бригади по молотьбі».

Протокол № 10 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 30.06. 1946 р. «... закінчити збір коштів на 4-ту державну позику; «...з кожного колгоспника зняти по 5 трудовнів на допомогу сиротам»; «...здати цілодобовий надій молока від корови з кожного двора безкоштовно».

Арк. 23 . Протокол № 2 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 11.06. 1945 р. «... постановили відкрити дитячі ясла і затвердити кухаркою Биховець Проню Іванівну.»

Протокол № 10 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 12.12. 1946 р. **Арк.26**...організувати агро- і зоонавчання. Проводити заняття один раз на тиждень в приміщенні контори колгоспу....**до 20.03.47 р. підготувати 200 корів колгоспників для використання їх на весняно-польових роботах. Кожний колгоспник зобов'язаний виробити на корові 15-20 днів.** ...в 1947 році побудувати свинарник, сушарку, баню та закінчити будівництво цегельного заводу до 1 липня, почати виробництво цегли 15 серпня».

Протокол № 11 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» «...в 1946 році вирощено врожай ц/га: зернових 3, картоплі 45, овочів 57, льон 2,5, коноплі 4. На 1 трудовдень колгоспники одержали по 110 грамів зерна. ...з 532 працездатних колгоспників не виробили мінімум вихододнів 131 чол. – 24,7%....в 1947 році почати перехід до освоєння сівозмін.

Протокол № 4 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 7.02.1947 р. «...довести завдання до кожної бригади, ланки та колгоспника по збору насіннєвого матеріалу для колгоспу: **верхівки картоплі 2 ц, насіння гарбузів 100 гр, огірків, цибулі, помідорів, ст.буряків, кукурудзи 0.5 кг, проса 2 кг, квасолі – 1кг, льону – 2кг, соняшнику 0,5 кг....кожний господарський двір повинен здати в колгоспі: 18 возів гною, 1 цнт попелу; 0,5 ц пташиного посліду.**

Протокол № 15 Засідання правління колгоспу « 1 весна другої п'ятирічки» Від 1.09.1946р. Голова колгоспу Міщенко Степан Ант. «...необхідно виконати додатковий план закупки хліба державі» .

Председателю к-за «13 лет Октября». Крымскому Дмитрию Прокофьевичу. Для полного обеспечения кадрами трактористов на тракторах Щорской МТС в 1948 году, при Щорской МТС организованы 5-тимесячные курсы трактористов с 6.11.47. А поэтому на основании утвержденной рознарядки исполкома депутатов трудящихся по набору курсантов с вашего колхоза надо командировать 2 человек. Они должны быть не моложе 17 лет, образование не ниже 4-х классов с числа физически здоровых колхозников и желательно из числа работавших на прицепных машинах МТС. Командированные курсанты должны быть обеспечены продуктами питания за сет к-за с расчета: 500 гр. хлеба, 50 гр. жиров, 2 кг картофеля, 200 гр. мяса, 100 гр. круп. Курсантам будут предоставлены квартиры без постельной принадлежности. На занятия прибыть 25 ноября 1947 года. Директор МТС Подпись.

З колгоспу були командировані на курси трактористів Пушкар Андрій Макс., Луценко А.М. Виділено для роботи на шахтах «Артемвугіль» 20 листопада 1947 року: Шумська Ірина Данилівна. Тищенко Аня Семенівна. Клименко Анатолій Іванович. Клименко Василь Кузьмович. На будівництво Брусиловського мосту: Мохня Іван Кузьмович. Желєзняк Павло Іванович. Тулуп Максим Павлович.

Протокол № 10 засідання правління колгоспу «Червоний Бір» від 12.12.1946 р. «...соцзобов'язання на 1947 рік. Добитися врожаю з 1 га цнт: пшениці 10, жита 9, ячменю 10, вівса 8, проса 7,5, картоплі 150, льону-насіння 4, льону-волокна – 4, овочеві культури 150.

Протокол № 1 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 4 січня 1947 року «...Розвести пасіку 10 бджолосімей. Пасічник Низківський Федір Вас.»

Протокол № 3 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 10 березня 1947 року. Голова колгоспу Приходько Митрофан Григорович Слухали: Заяви Тищенко Миколи Васильовича, Пушкар Ганни Василівни, Желєзняк Павла Івановича, Кушнір Агафії Прохорівни про надання допомоги продуктами харчування. Постановили: Видати по 16 кг ячмінних відходів.

Протокол №4. Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 14 квітня 1947 року. Голова правління Приходько Митрофан Григорович Голова ревізійної комісії Желєзняк Іван Гаврилович. ...згідно плану заплановано побудувати 8 житлових будинків колгоспникам.

Вирішили: Побудувати будинки: Желєзняк Є.П., Шумська Д.І., Тригуб Г.Я., Могильний О.Ф., Тищенко Н., Кушнір А.П., Лашенко Г., Сницар Г.М.

Терещенко (Тулуп) Надія Максимівна згадує. Була у нас велика дружна родина. Пройшли роки, старші відійшли на вічний покій і мало родичів залишилось у живих. Тепер тільки спливають у думках спогади, а особливо 1947 рік. Був великий голод. Хто жив на низу того затопила вода, якраз у той період, коли прополювали городи. Пам'ятаю ми о другій годині ночі виходили з дому по чорниці до лісу, то не було ніякої води на Борцах. А коли з лісу поверталися, то ледь орієнтувалися, щоб не зійти у канаву, бо можна було втопитися. Вода аж ревля із Смертки. Затопила село. Вийшла з берегів і річка Турчанка. Залишились городи тільки на буграх і підвищеннях, городина вся пропала. Перезимували бо у запасі була бочка проса. Батько ловив рибу. Навесні пішла кропива, щавель, снітка, конюшина. Варили юшку з різного коріння, бруньок і не гіркої трави, додаючи дрібочку пшона. Спасала від голоду ще й корова. З Божою поміччю вижили, в сім'ї ніхто не помер.

Протокол №9 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 2 вересня 1947 року. «... для прискорення досушування зерна після обмолоту зобов'язати заст.голови к-пу Кримського організувати обладнання сушарки в колгоспній хаті, де проживає Тищенко Євдокія, для чого виготовити 6 металевих (груб) обігрівачів. Обладнати приміщення колгоспників Мороз І.П. і Мороз Є.В., а також горища у конторі колгоспу.

Повоєнні роки: відбудова, голод, але село боролось за виживання. Поряд з спорудженням колгоспних будівель надавалася допомога колгоспникам в будівництві власного житла.

Протокол № 5 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

від 5 травня 1947 року Голова колгоспу Приходько М.Г.

Слухали: Заяви колгоспників Голоти Василя Івановича, Кушнір Агафії Прохорівни, Петрук Наталії Петрівни, Пушкар Анисі Василівни, Желєзняк Дениса Дмитровича про надання допомоги продуктами харчування.

Постановили: Видати по 16 кілограмів ячмінних відходів.

В-71. Протокол №21 загальних зборів жителів села Тур'я від 11.12.47р.

... Слухали доповідь техника-будівельника Щорського райсільгоспземвідділу т.

Панчішного Михайла Андрійовича **про будівництво гідроелектростанції в с. Тур'я**, відповідно до плану, затвердженого облвиконкомом і обкомом КП(б)У від 30.08. 1947 за № 1867.

Постановили: 1. Просити облвиконком, обком КП(б)У та Верховну Раду УРСР дати дозвіл на будівництво гідроелектростанції в с. Тур'я.

2.Направити для укладення угоди про будівництво гідроелектростанції в управління електростанції Чернігівської області тов. Ващенко Миколу Лазаровича.

Протокол № 6 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

від 1 червня 1949 року. Голова колгоспу Кримський Дмитро Прокопович

Слухали: Колгоспники, які не приймають участі в роботі господарства та службовці випасають своїх корів на пасовищі.

Постановили: Колгоспників, які не приймають участі у роботі колгоспу зобов'язати сплачувати за випас однієї корови 250 карбованців, а в кого дві корови 500 карбованців. Такі ж суми повинні сплачувати і службовці.

Арк. 41 Протокол №3 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

від 12.03.1950 р. Голова колгоспу Назаренко Петро Якович. Слухали: Заяву Лащенко Параски Дмитрівни видати у аванс хліба і картоплі.

Постановили: Видати жита 20 кг, картоплі 50 кг.

Протокол №5 зборів колгоспників « 13- річчя Жовтня» від 13.09.1950 р.

«...організувати на косовицю старої трави і отави всіх чоловіків та жінок.

...про Постанову Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У про організацію добровільного спортивного товариства «Колгоспник» ...обрати орг.комітет, де: Ващенко Микола Лазарович.- голова. Шумський Василь Семенович.

Пильник Іван Павлович. Лащенко Федір Васильович. Лащенко Григорій Тимофійович.

Протокол №1 Загальних зборів колгоспників від 9 грудня 1950 року

Присутніх 1082 чол. «...Об'єднати к-п «13-річчя Жовтня», «Червоний Бір», «Червоне селище», ім. Чапаєва, «1-а весна 2-ї п'ятирічки», «Єдина правда», ім. Кагановича в одне господарство та іменувати його к-п «13-річчя Жовтня».... Обрано членів правління к-пу: Назаренко Петро Якович – голова к-пу Шумський Євген Маркович – заст.голови к-пу. Клименко Василь Ілліч.

Мороз Катерина Григорович. Виловатий Пантелій Федорович. Виловатий Василь Федорович. Лащенко Григорій Тимофійович. Кримський Макар Юхимович. Кобеньк Степан Степанович. До складу ревізійної комісії увійшли: Пильник Леонід Васильович. – голова .Бруштейн Леонід Якович. Замай Павло Іванович. Бойко Марія Семенівна.

Пильник Яків Якович....Бухгалтер колгоспу Шумський Михайло Сергійович. представив до затвердження Статуту колгоспу «13-річчя Жовтня».

Протокол №1 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня»

від 9.01.1952р. «...Державний акт на вічне користування землею об'єднаного колгоспу «13-річчя Жовтня» вручити голові колгоспу Назаренко П.Я.

Протокол №2 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від лютого 1952 року

...затвердити завідуючими дитячими яслами Усик Онися Петрівна. Бригада 6:

Сентябрьова Катерина Павлівна. Бригада 5 Захарченко Марія Павлівна. Бригада

2, Мороз Поліна Данилівна. Бригада 3 Железняк Марія Федорівна. Бригада 4

...направити завідуючих дитячими яслами на 10-ти денний семінар м. Щорс.

Забезпечити продуктами харчування і грошми....відкрити дитячі ясла в бригаді 1-2 – майстерня, бригаді 5 - 6 клуб....лісовода Лашенко Григорія Федоровича командувати до м. Щорс на 10-ти денний семінар.

Протокол №3 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 14 березня 1952

року Голова к-пу Назаренко П.Я....Переселення в Приморський край....Рішення РККП(б)У і Райвиконкому про заготівлю насіннєвої картоплі для Сталінської області.

Протокол № 4 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 10 квітня 1952

року Голова колгоспу Назаренко П.Я.

Слухали: Доповідну від завфермою Ілленко Івана в тому, що доярка Гунько Марія П. заховала молока дві літри.

Постановили: Щоб не віддавати до суду, звільнити з роботи доярку Гунько М.П....

Слухали: Заяву Усик Михайла Максимовича прийняти в колгосп та виділити земельну ділянку під будівництво хати.

Постановили: Прийняти Усик М. М. в колгосп та виділити земельну ділянку 0.25 га.

Протокол №6 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 20 серпня 1952

року Голова колгоспу Назаренко П.Я.

Слухали: Про затвердження цін на реалізацію цегли колгоспникам.

Постановили: За одну тисячу штук цеглин встановити ціну: Палена цегла 1 сорту – 60 крб. Палена цегла 2 сорту – 50 крб. Палена цегла 3 сорту – 40 крб. Бита цегла – 25 крб.

Сирець – 15 крб.

Протокол №10 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 6 жовтня 1952

року«...розпочати роботи по підготовці посадки саду 10 га».

Протокол №11 засідання правління колгоспу «13-ти річчя Жовтня»

від 3.12. 1952 р....Направити на навчання в МТС на курси механізаторів:

Криволап Анатолій Степанович. Криволап Михайло Гнатович. Мороз Василь

Іванович. Усик Михайло Якович. Пушкар Григорій Іванович.

Протокол №12 засідання правління колгоспу «13-ти річчя Жовтня» від 6 грудня

1952 року ... скласти проект позахисної смуги від бригади №6 (х.Бір) до хут.

Мишино.

Протокол №2 засідання правління колгоспу «13-ти річчя Жовтня»

від 19 лютого 1953 року ...прийняти на патронаж круглу сироту Фурсову Валентину

Троф., 1942 р.н., затвердити опікуном Биховець Ганну Степанівну.

...Заява зав. Тур'янською лікувальною дільницею т. Шулежко відпустити 25 кубометрів лісоматеріалу для будівництва лікарні.

Протокол №3 засідання правління колгоспу «13-ти річчя Жовтня» від 3 березня 1953 року. Голова к-пу Дудник Олексій Пил. Агроном Сафонов

...виділити для обслуговування тракторної бригади МТС причіпників:

Сентябров Микола Григорович. Свириденко Іван Дмитрович. Кондратенко Микола Данилович. Сентябров Микола Петрович. Шумський Іван Іванович.

Мохня Іван Кузьмович. Мороз Андрій Григорович. Криволап Михайло Гнатович.

Бовдзей Володимир Семенович. Желєзняк Василь Антонович.

Пізніше ці молоді колгоспники стали досвідченими механізаторами-трактористами, комбайнерами. (Авт.)...за доставку пошти з м. Щорс нараховувати 1 трудовень за робочий день Кондратовському Івану Іван...направити на курси бригадирів Клименко Тетяну Трох. з оплатою 25 трудовнів в місяць.

Арк. 5 Протокол № 11 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 25 листопада 1953 р....Шумський Василь Євг. закінчив школу лісоводів.

Призначити його техніком-лісоводом к-пу з оплатою 30 трудовнів за місяць. Колгосп уклав угоду з МТС на виконання сільськогосподарських робіт – оранка, копання картоплі, збір льону-довгунця, посадка картоплі – трактор «Фор – Мола», «НАТІ». Є цікавий документ – засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 18 березня 1950 року....Заява директора Щорського райпромкомбінату т. Падуна, щоб виділили 135 га землі для будівництва цегельного заводу і для добування торфу 7 га (р-н хут. Мишино). На жаль, відсутні дані про результати поданої заяви. (Авт.)

Протокол №5 засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» від 6 травня 1947 року...**Організувати масове вивезення гною коровами колгоспників для удобрення площі під картоплю.**

Протокол від 6 квітня 1951 року ...організувати посадку дерев обабіч дороги Тур'я – Щорс учнями школи. Відповідальний директор школи Рябчун.

Протокол від 5 березня 1953 року 9 год 50 хв. – помер Й. В. Сталін. Траурні збори громадян села. В школі відмінили заняття. До нашого села зі Щорса долинали протяжні сирени гудків паровозів. Всі люди були приголомшені звісткою.

Протокол № 19 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» Від 2.09.1954 року Голова правління Шумський Євген Маркович

Секретар правління Назаренко Ганна Петрівна

Слухали: Про перегляд схем сівозмін по колгоспу. (Доповідач агроном МТС Бадризов).

Постановили: 1. Затвердити структуру посівних площ по колгоспу:

Всього в обробітку – 2209 га – 100%. Всього зернових культур – 1390 га – 63%.

Озимих – 706 га – 32%. Овочевих культур і картоплі – 205 га - 9%

Технічні культури – 189 га – 10%. Кормові культури 125 га – 9%. Парів – 240 га – 9%

2. Затвердити схеми 12-ти сівозмін по колгоспу, у тому числі 10 польових восьмипільних, одна прифермська п'ятипільна та одна овочева шестипільна.

Отже, майже шістдесят років назад землі колгоспу були розподілені на сівозміни (чергування культур), відводились люпинові пари. Під зерновими і

багаторічними травами більше 62 відсотків площ. Ці заходи сприяли збереженню структури та природної родючості ґрунту наших переважно мало гумусних піщаних ґрунтів. Доцільно у наш час не виснажувати поля беззмінним вирощуванням польових культур, а дотримуватися хоч б основ ведення науково-обґрунтованої системи землеробства. Слід сприяти збереженню землі – найціннішого скарбу селянина – господаря землі.

Закінчився перший етап відбудови народного господарства (1943 – 1953 рр).

Відбудовчий період. Загальнонародна матеріально-фінансова бідність. Але в найбільш скрутному становищі були діти-сироти – напівголодні, виснажені, без будь-яких засобів проживання. В народі побутує приказка: На сонці тепло, а біля матері добре. Діти-сироти не пізнали материнського тепла. Як тільки важко без материнського і батьківського тепла, як тільки невимовно важко... Правління колгоспу надавало певну допомогу цим дітям, про що читаємо в матеріалах районного архіву.

ФР. 43. Спр. 1. Оп. 1. Арк.. 33. Протокл № 9 Засідання правління колгоспу «13-річчя Жовтня» Від 26..09.1954 року

... Слухали: Акти від 24 вересня 1954 р. обстеження умов матеріального забезпечення дітей-сиріт та можливості відвідувати ними школу.

Вирішили: Купити за рахунок колгоспних грошей: Кушнір Л.І. – чоботи; Голован Тетяні Ів.- чоботи; Дундар Інні Семен. – нижню (спідню) білизну, плаття, ковдру; Собченко Михайло Ів. – спідню білизну, ковдру, костюм; Захарченко Василь Осипович – спідню білизну, верхній одяг та взуття; Пильник Лідія Іванівна – плаття та теплу хустку.

...Слухали: Директивні вказівки Щорського райвиконкому про надання допомоги дітям-сиротам взуттям та одягом.

Вирішили: Надати допомогу: Кушнір Христі Іванівній – купити чоботи; Коваль Стеклі Григорівній – купити чоботи; Кушнір Любі Костянтинівні – взуття та теплу хустку.

Непомірно важкими були ці роки для селян, але вистояли. Повернули до життя колгоспи: засівали поля, відтворювали поголів'я худоби, будували тваринницькі і господарські приміщення, мости, дороги, лікарню, лазню і т.д.

Витримали посуху 1946 року, дуже вологий 1947 рік і голод 1946 – 1947 рр. Покоління людей, чиє дитинство збіглося з роками війни – це діти війни. Діти війни не мали щасливого дитинства бо воно обпалене війною, яка забрала в них батьківську турботу. Не було в них і безтурботної юності. Це ж їхніми руками, разом з дорослими, відбудовано зруйновані війною колгоспи і все село.

Верховною Радою України у 2004 році прийнято Закон «Про соціальний захист дітей війни». Закон набув чинності у 2006 році. На превеликий жаль не всі положення даного Закону виконуються. Всі добре пам'ятають «Закон про п'ять колосків». Ще в далекому 1932 році 7 серпня була прийнята постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності». Справді, за п'ять колосків, підібраних на колгоспному

полі, людину судили на 5-7 років суворого режиму, виселяли за межі України. Село на період польових робіт було безлюдним, ніби «вимидало». Діти були задіяні на різних сільськогосподарських роботах.

Згадує Терещенко (Тулуп) Надія Максимівна, 1930 року народження: «... після війни, нам, підліткам, в колгоспі роботи було багато. Старші косили косами траву, а ми підводами звозили її в силосні ями, загібали сіно. Прополювали різні культури на полях. Працювали від ранку до заходу сонця. Дуже рано навчилися прясти і ткати. Встигали і на вулицю побігти – на колодки – поспівати, потанцювати. А ще знаходили час для вишивання. Старші жінки, дивлячись на наше рукоділля, говорили: « Не лінуйся, дівонько, рушники вишивати, буде чим гостей шанувати». При гасовій лампі вишиваємо і співаємо. До речі, співали тоді всі йдучи на роботу, з роботи, в хвилини короткого перепочинку. Бувало старші жінки співають і ми за ними, а там, дивись, не одна з жінок крадькома сльозу витирає».

Діти війни були безпосередніми учасниками колгоспного виробництва. Яку тільки роботу вони не виконували – пасли колгоспну і громадську худобу, вивозили гній, орали волами і кіньми, сіяли, боронували, обробляли кінним знаряддям, скошували хліба вручну косами, зжинали серпами, обмолочували ціпами. На рівні з дорослими зустрічали схід сонця і проводжали його на спочинок. Це був робочий день дитини-підлітка. Це було їх дитинство, юність і становлення.

Статистика називає 6,5 млн. дітей війни, в те число входять і наші односельці.

Список дітей війни по Тур'янській сільській раді на 1.01. 2016 р.н.

Безборода Тамара Микитівна – 12.03. 1935 р.н.; Биховець Василь Никифорович – 14.09. 1936 р.н.; Биховець Ганна Василівна – 09.01. 1941 р.н. Білогуб Петро Іванович – 04.09. 1943 р.н.; Білоус Тамара Андріївна – 05.05. 1938 р.н. ; Бовдзій Іван Семенович – 03.09. 1942 р.н. ; Давиденко Світлана Тихонівна – 11.09. 1938 р.н. ;Данильченко Петро Олександрович – 26.10. 1943 р.н. ;Джур Раїса Павлівна – 01.10.1942 р.н.;Добросільський Михайло Олексійович – 18.10. 1933 р.н.;Дрозд Марія Іванівна - 21.03. 1933 р.н.

Железняк Лідія Дмитрівна – 26. 10. 1934 р.н.;Железняк Микола Максимович – 15.08.1933 р.н.;Жизневська Тетяна Степанівна – 25.03. 1939 р.н.; Жизневський Микола Олександрович – 17.11. 1934 р.н.; Завацька Ганна Максимівна – 08.04.1935 р.н.; Завацький Іван Григорович – 29.06. 1937 р.н.

Замай Володимир Васильович – 15.10. 1934 р.н.;Замай Ніна Дмитрівна - 01.01.1939 р.н.; Захарченко Ганна Миколаївна – 20.12. 1942 р.н.; Ісаченко Галина Максимівна – 14.04. 1934 р.н.;Кирієнко Віра Петрівна – 26.10. 1940 р.н.; Клименко Валентин Федорович – 08.10.1935 р.н.; Клименко Валентина Іванівна – 07.10.1944 р.н.; Клименко Валентина Михайлівна – 16.09.1935 р.н.

Клименко Валентина Трохимівна – 15.4.1941 р.н.; Клименко Іван Михайлович – 01.08. 1936 р.н.; Ключовець Валентина МIRONIVNA – 08.06.1942 р.н.; Кобеньак Ніна Іванівна – 07.07. 1938 р.н.; Ковтун Микола Петрович – 13.10. 1938 р.н.; Колоша Марія Костянтинівна – 04.08.1938 р.н.; Колоша Ольга Миколаївна – 21. 01. 1937 р.н.; Криволап Надія Федорівна – 27.01. 1933 р.н.; Криволап Олександра Степанівна –

10.08.1939 р.н.; Кузьменко Тетяна Василівна – 03.08. 1942 р.н.; Куліш Мотрона Антонівна - 04.03.1939 р.н.
Куценко Валентина Григорівна – 02.04.1944 р.н.; Кушнір Марія Іванівна – 02.01. 1941 р.н.; Кушнір Надія Григорівна – 26.10. 1935 р.н.; Кушнір Сергій Федорович – 25.02. 1937 р.н.; Лашенко Іван Андрійович – 05.01.1941 р.н.
Лашенко Марія Гнатівна – 28.08. 1938 р.н.; Лозбень Галина Матвіївна – 16.01.1941 р.н.; Лук'яненко Любов Омелянівна – 14.03.1943 р.н. ; Лук'яненко Надія Пантеліївна – 31.05. 1942 р.н. ; Луц Надія Федорівна - 14.08.1939 р.н.
Максименко Василь Кирилович – 09.07. 1933 р.н.; Максимчук Валентина Тимофіївна – 12.08.1939 р.н.; Мартиненко Валентина Федорівна – 10.09. 1939 р.н.; Мельник Володимир Васильович – 20.04.1943 р.н.; Мороз Валентина Володимирівна – 08.08.19 р.н.; Мороз Василь Васильович – 23.10. 1939 р.н.
Мороз Неля Василівна – 02.09. 1945 р.н.; М'який Леонід Іванович – 23.04.1941 р.н.; Осипенко Тетяна Федорівна – 09.05. 1936 р.н.; Панчішна Марія Наумівна – 31.01. 1937 р.н.; Петрук Любов Миколаївна – 12.09. 1939 р.н.
Пильник Валентина Антонівна – 25.10. 193 р.н.; Пильник Лідія Петрівна – 26.12. 1936 р.н.; Пильник Микола Павлович – 13.09.1943 р.н.; Пильник Тетяна Петрівна – 09.08. 1937 р.н.; Попко Олександра Федорівна – 09.02.1945 р.н.; Прохоренко Іван Тихонович – 12.11. 1939 р.н.; Процько Ганна Йосипівна – 18.04.1940 р.н.; Пушкар Валентина Григорівна.- 10.10. 1936 р.н.; Пушкар Раїса Іванівна - 05.09. 1935 р.н.; Роговенко Надія Олександрівна - 05.04.1941 р.н.; Свириденко Катерина Миколаївна – 10.04. 1939 р.н.; Сентябрьова Ганна Іванівна – 16.06. 1942 р.н.; Соболев Ольга Іванівна – 26.03.1944 р.н.;
Соболев Раїса Степанівна – 17.01.1939 р.н.; Ступич Ганна Миколаївна – 24.01. 1933 р.н.; Тищенко Ганна Миколаївна – 06.06. 1937 р.н.; Тищенко Ольга Костянтинівна – 10.08. 1939 р.н.; Тригуб Лідія Іванівна – 06.01. 1935 р.н.
Тулуп Ганна Григорівна – 10.10. 1937 р.н.; Тулуп Іван Андрійович – 12.10.1934 р.н.; Тулуп Петро Олексійович – 01.07. 1936 р.н.; Усік Валентина Олексіївна – 15.05. 1938 р.н.; Усік Іван Іванович – 15.07.1941 р.н.; Усік Михайло Якович – 02.10. 1937 р.н.; Холявко Валентина Олексіївна – 02.08. 1938 р.н.; Шпак Антоніна Юхимівна - 06.03. 1937 р.н.; Шрамченко Ніна Василівна – 20.09. 1937 р.н.; Шумська Валентина Степанівна – 15.03. 1940 р.н.; Шумська Ганна Миколаївна – 12.06. 1936 р.н.; Шумська Ганна Олександрівна – 29.05. 1942 р.н.; Шумська Любов Миколаївна – 01.03.1938 р.н.; Шумська Людмила Сидорівна - 24.06.1940 р.н.; Шумська Марія Яківна – 06.04.1937 р.н.; Шумська Надія Андріївна – 10.10.1938 р.н.; Шумська Ольга Василівна – 18.04.1939 р.н. ; Шумська Раїса Миколаївна – 20.09. 1937 р.н.
Шумський Василь Павлович – 07.01. 1944 р.н.; Шумський Григорій Коростянтинов. – 10.04.1936 р.н.; Шумський Микола Андрійович – 10.02.1938 р.н.; Шумський Микола Іванович – 17.04.1939 р.н.; Шумський Михайло Олександр. – 16.10. 1939 р.н. Всього 98 чоловік.

Р. 15.3 історії охорони здоров'я

Історія медицини села тісно пов'язана з історією Чернігівської губернії. Медичне обслуговування сільського населення в усі часи відрізнялося нижчим рівнем

в порівнянні з міським. З архівних документів, даних історичної літератури та переказів старожилів відомо, що на селі протягом десятиліть, навіть століть медична допомога як така, просто не існувала. При недугах люди допомагали самі собі, як тільки могли або зверталися до народних цілителів, ворожбитів, знахарів.

Є в Олександра Ковіньки гумореска «Як ото колись лікували...». Автор цієї скромної праці теж дитина війни. Не можу втриматись, щоб не поділитися особистими спогадами свого босоногого дитинства.

Хворіли часто, особливо взимку і навесні, швидкою допомогою в кожній сім'ї була бабуса або мати. Кашель, як з «бочки», мати запарить чавунець чаю (гілочки смородини, вишні і малини) каже «пийте, частіше і побільше»; сопельки з носа (шматочки столітника або каланхое чи з них соком в носа; натре цибулі – «дихайте, дихайте» - сльози з очей горохом котяться, а ми дихаємо, бо на вулицю буде сувора заборона. Заболіло горло, почервоніло, гланди розпухли - (волокна льону + керосин або денатурат спирт нагріє на печі, а краще перед полум'ям печі, обв'яже шию і на черінь) – всі тобі УВЧ. Пили чай з ромашки, часник, моркву гризли не гірш за кроликів. До речі, мати наголошувала: «їжте, то не буде глистів і бачити будете краще, очі не болітимуть». Розколоти сіль в теплій воді: «Полощіть свої горлечка. Доки з роботи прийду, щоб все виполоскали». Або візьме самогонки розведе водою: «Полощіть горло, щоб булькало. Тільки не ковтайте». 1 столова ложка натертого хрину, 1 чайна ложка розім'ятого часнику і 1 чайна ложка меду – все: в склянку теплої води і пити поволі. Мед! Уявляєте, мед! Я бувало прошу «Мамо, дайте хоч ложку облизати». Адже ні цукерок, ні цукру, а тим більше меду ми не бачили. Принесе мати з базару «подушечок» (цукерки з вареного цукру) поділить по 2-3, а решту заховає надалі. Цукор був тільки колотий, великими шматками. Мати розбиває на дрібні кусочки, а я язиком пил зі стола назбираю і рада така... Ставили самовар і пили чай «в прикуску з блюдечка». Влітку інші хвороби, інші процедури. На склянку наступиш – закапати соком з бобу чи подорожнику; наїлися зелених від квіточки яблук і пронесло - звіробій гіркий як полин та деревій (серпоріз) п'ємо, суцвіття кінського щавлю, сухий крохмаль ковтаємо, аж очі рогом лізуть; порізали палець – біжи бігом помочися на нього та ще й земелькою сухою притруси; цівки на ногах (від стерні уколи, подряпини; мокрі ноги на вітрі, синці, тріскається шкіра) сиродоем мажемо на ніч, а перед цим запісуєм». А ще мати вишіптувала нам переляк сама. У дерев'яному ліжку, з дерев'яним настілом, дошку вийме, щось шепоче і нам по черзі через цю дірку пролазити загадує. Другий рецепт пам'ятаю, бо мати голосно говорила: клала мене або брата біля порога в хаті. Переступаючи через наші тіла проказувала: «Отче наш», а потім казала «Яка мати родила, та й відходила». Повірте, лягали ми спати і так засинали, як немовля після купелі. Чи материні молитви допомагали, чи те, що набігалися за день додавало міцного сну. Болить голівка – обкладе свіжим листям капусти, хустиною тісенько запне, «Поспи, каже, воно й пройде». Ніжки болять, крутить у колінах – натирає горілкою, денатуратом, обкладає листям лопухів або червону глину з сечею розведе, як сметану – ось вам і маєш компрес. Мабуть, не поступиться він перед лікувальними грязями. «Мамо, мене трусить, холодно». А надворі спека. «Це зурочення. Подивись через ноги на небо і тричі сплюнь ліворуч;

витри обличчя виворотом подола своєї сорочки». Тяжкі невиліковні хвороби забрали життя тисяч людей. От і набув поширення термін «природній відбір», тобто виживали міцніші.

Відомо, що в 1875 році відкрита Чернігівська міська лікарня. (Газ. «Черниг. Земск.неделя», 12 червня 1913 р.; Труды XXII съезда врачей и представ. Земств. Черниг. Губ. 1911г., т.2. Чернигов, 1912 г., Ст. 548 – 551).

В 1913 році на території губернії налічувалось 74 лікарні на 2280 ліжок (у т.ч. в сільській місцевості 59 лікарень на 504 ліжка) і 170 фельдшерських пунктів. У них працювало 132 лікарі і 397 фельдшерів. На одного лікаря припадало понад 23 тис. жителів. Тому дуже високою була смертність, особливо серед дітей. До революції 1917 року в нашому селі не було навіть фельдшера. Але є свідчення, що задовго до війни 1941-1945 рр. в Тур'ї була лікарня на шість ліжок. Розміщена була в хаті неподалік сучасної контори ПСП «Турчанка».

(ЦДАГО України. Ф.1.Оп.23 спр. 3601. Арх.123.) (ДАЧО . Ф.Р. 503.Оп.1 спр. 2593. Арк.88.) Остання пожежа була в с. Тур'я в 1924р. згоріла лазня.

У повоєнні роки усі медичні заклади відчували гостру нестачу лікарів. Основна робота з обслуговування сільських жителів лягла на середній медичний персонал, кількість якого теж дуже скоротилась в порівнянні з довоєнним періодом. Перші повоєнні роки характеризуються періодичними спалахами інфекційних захворювань. Недостатньо було дезкамер, які були під час війни знищені або вивезені. Важкі умови після окупаційного періоду вплинули на різке зростання захворюваності населення на паризитарні тифи, до того ж, «характерно, що з усіх, хто захворів на паразитарні тифи, близько 85% становить сільського населення».

ЦДАГО Ф.1 Оп. 23. Спр. 629 Арк. 82. Післявоєнний період характеризувався зростанням зоонозних інфекцій – бруцельозу, сибірської виразки, сказу, що було наслідком недостатніх ветеринарно-санітарних заходів по боротьбі з цими інфекціями серед тварин. В 1946 році найбільшого розповсюдження набула туляремія. Боротьба з епідемічними захворюваннями ускладнювалась через нестачу медикаментів. За даними Народного комісаріату охорони здоров'я (жовтень 1945 р.) «немає можливості задовольнити потреби населення в найбільш ходових і елементарних засобах (від головного болю, від кашлю,шлункових засобів та ін). З рештою, не вистачало навіть звичайного мила, про що свідчать постійні клопотання керівництва областей з метою домогтися його централізованого постачання. Людей заїдали воші. Вони ж були і найбільш загрозливими розносниками тифу та інших захворювань. У селі практикували прання білизни із застосуванням деревного попелу та жлукто (діжа без дна і кришки). Замочена білизна (а вона була переважно лляна) вкладалася в жлукто, пересипаючи попелом і заливали кип'ятком на 6-8 годин. Таким чином речі відбілювались і дезінфікувались. Закінчували прання на річці (на кладці вибиваючи дерев'яним прачем, а в зимку у ополонці та на льоду).

ЦДАГО України. – Ф. 2 Оп.7 Спр. 2807. Арк. 124. До війни в селі була лікарська амбулаторія і надавав меддопомогу людям фельдшер.

Ф. 42. Оп.1 Спр. 1 Арк. 1.Виписки із засідань сільської ради

Протокол від 5 грудня 1947 року...Зав.лікарняною дільницею с. Тур'я Гревньова Фриза є випадки захворювання тифом. В селі 800 дворів, а всього 200 колодязів, на жодному з них нема відра. ...обладнати колодязі загальними відрами, обладнати дезкамери....Зав.родильним будинком Морозовій Клавдії Іванівні посилити контроль за санітарним станом в палаті.

Протокол від 26 лютого 1949 року...про заходи по ліквідації та попередженню захворювань сипним тифом – зав.лікарняною дільницею с. Тур'я Пискун (**ЦДАГО України. Ф.1.Оп.23 спр. 3601. Арк.123.**) Зведені подекадні дані свідчать, що за один лише лютий 1944 р. у Чернігівській області на висипний тиф захворіло 864, на черевний тиф 59 чоловік.

(**ЦДАГО України. Ф.1.Оп.23 спр. 1359. Арк.77.**) Не забезпечено проведення всього комплексу санітарних заходів - не відремонтовані лазня, не виконано план будівництва барокамер, відсутня достатня кількість ліжок і транспорту для перевезення інфекційних хворих. Дуже поширеними та загрозливими були хвороби висипний тиф, зворотний тиф, черевний тиф, дизентерія, гострий гастроентероколіт, малярія, віспа. За всіма даними, ці хвороби в більшій чи меншій мірі супроводжували населення до половини 60-х років.

В державному архівному відділі Щорського району збереглися дані про діяльність лікувального закладу с. Тур'я в повоєнні роки. **Ф.42.Спр. 4 Арк.13**

Засідання виконкому сільської ради. Голова виконкому с/р Мороз Мих. Іванович. « 21.02.1946р відкрити лікувальний пункт і родильний будинок; розпочати будівництво лазні і дезинфекційної камери». **Ф. 42 Спр. 4 В-89**

6.03. 1946 « Відкрити медпункт в к-пі Чапаєва». В селі за період 1946 – 1970 роки спостерігається біжучість медичних кадрів, особливо головних лікарів.

У ДАДР (Державний архів Щорського району) Ф.42 Спр. 4 Арк.8, 9, 8, 6, 2, 2, 3

читаємо: - 5.03. 47 р. – завідувачка медичним пунктом Новикова; Акушерка Морозова Клавдія Іванівна. 5.12. 47р. зав.медпунктом Гревнєва Фріда. 01. 48 р. (є захворювання тифом). 23.02. 48р. – зав. лікарняною амбулаторією Шулежко. 26.10. 49 р. – зав. лікарняною амбулаторією Пискун.

30. 05. 52р. - зав. лікарняною мбулаторією Шулежко. 20. 01. 54 р. – лікарняна амбулаторія.

Відповідно витягу із наказу №133 по Щорському райздороввідділу від 9 грудня 1953 року маємо: в селі Тур'я відкрити сільську лікарню на 10 ліжок на базі лікарської амбулаторії. Виконувачем обов'язки зав. лікарнею призначити фельдшера Шулежко з місячною заробітною платнею 150 карбованців на місяць. Підпис: Щорським райздороввідділом: Хуторна.

12.01. 1956 р – 1959 р.. – зав.дільничною лікарнею Зайцев Роман Ксенофонович. У лікарні 6 палат, в стаціонарі можна розмістити 14 чоловік хворих. При лікарні 0,5 га городу, на якому вирощують овочі (картоплю, цибулю, помідори, огірки, капусту, столові буряки, столову моркву, кріп для їдальні лікарні. У лікарні є телефон, радіо (1956р.). Санпропускник з ванною та титаном для підігріву води. В окремих пристосованих приміщеннях – кухня, пральня. 2.12.1957 - в лікарні фельдшером працює Койдан Василь Єфимович. - з грудня 1961 року зав.

дільничною лікарнею працює Солодовнікова Інна Борисівна по січень 1962 р.; з 23 січня 1962 р. зав.дільничною лікарнею Бережна Елла Данилівна. Медсестри: Михайлова Раїса Василівна, Хуторна Євгенія Іванівна, Пушкар Ольга Максимівна (до речі, Ольга Максимівна почала працювати в лікарні з 1947 року). 31.08. 1962 р. – зав.дільничною лікарнею Рак Н.М. ;14.01. 1964 р. – 1967 р.– зав. дільничною лікарнею Синівська Галина Тимофіївна, лікар-гінеколог Білозовська Раїса Гр., Федорченко Л. Пр.; 1967р. – зав. дільничною лікарнею лікар Овдієнко Михайло Т. Зав. ФАП х. Ількуча Щербак Тамара Аф., фельдшер Койдан В. Єф.

У травні 1963 року головою колгоспу був обраний М'язь Олександр Олексійович. Тур'я ожила. Побудовано потужний цегельний завод. І перші тисячі штук цегли використали для будівництва оздоровчо-лікувального центру-водолікарня, лазня, стаціонарне відділення, кухня, склади. Під особистий контроль Олександр Олексійович взяв це важливе будівництво. Новобудови звели ударними темпами та обладнали всім необхідним для лікування людей. Шановний читачу, нижче подаю документ без змін. **Ф 42 Оп 1Д – 1968 г. Лл – 58 -59.** (Мова оригіналу. Авт.) Турьянская участковая больница обслуживает медицинской помощью по Турьянскому с/совету население в к-ве 2500 человек с радиусом отдаленности 6 км. В состав медицинской помощи входят: Лечебно-профилактические работы в стационаре.

За 11 месяцев 1968 г. у стационаре Турьянской больницы проведено лечение 404 больных. Количество проведенных койко-дней составляет – 5978, в том числе: детских – 215, родильных – 62. Обслуживание больных на дому тормозит отсутствие медицинского транспорта. С больными проводятся беседы на медицинские темы: врачебных – 13, средн.медперсоналом – 163.

Нужно обратить внимание на слабое идейное воспитание людей, плохо работают политинформаторы. Медперсонал недостаточно ведет разъяснительную работу по борьбе с алкоголем и куривом.

Исполком решает: Просить правление колхоза выделять машину для оказания медпомощи на дому, особенно в ночное время; Обязать правление колхоза выделить для больницы насосы и электромоторы для установления души «Шарко»; Обязать главврача и средний медперсонал проводить разъяснительную работу среди населения по сдаче крови и других мед. Мероприятий; Обязать врача и медработников больницы проводить беседы и читать лекции. Слушали доклад заведующего Турьянской участковой больницы и содоклад председателя культурно-бытовой комиссии тов. Багреца А.Н. «О медицинском обслуживании населения». В обсуждении этого вопроса принимали участие члены исполкома: Литвиненко М.Я., Крамарь Д.Е., Мороз В. Ф., Койдан В.Е. **Решение.** Заслушав и обсудив доклад тов. Федорченко и содоклад т. Багреца А.Н. «О медицинском обслуживании населения» исполком сельсовета решает: что работа по медицинском обслуживании населения ведется. За 9 месяцев 1968 года грязевые лечения прошли 267 человек. Всего 3217 процедур, из них: а) светолечение - 994 процедуры; электролечение- 649 процедур; водолечение - 691 процедура; массаж - 311 процедур; грязелечение - 236 процедур; парафин 343 процедуры. Из всего количества больных провели

курс из стационара – 110 человек. Однако на качестве медицинского обслуживания отрицательно сказывается то, что стационар и диагностические кабинеты находятся в отдельности». Доречним буде підкреслити, що рішення виконкому с/ради було виконано. Голова колгоспу М'язь О.О., порадившись з членами правління, дав розпорядження ввести цілодобове чергування в автопарку. При першій необхідності для жителів села виділяли автотранспорт (народження дитини, гострі приступи хвороб, нещасні випадки, ДТП та ін.). Спочатку на обслуговуванні була вантажна машина, а пізніше – автобус.

(Із звіту головного лікаря Цуприка Володимира Олексійовича). Станом на 1 січня 2011 року Тур'янська лікарська дільниця включає в себе Тур'янську лікарську амбулаторію загальної практики сімейної медицини та фельдшерські пункти: Єлінський, Чепелівський, Безуглівський. Населені пункти дільниці розміщені в прикордонній території. Тур'янська лікарська амбулаторія розташована в базовому населеному пункті – селі Тур'я Щорського району. Населення с. Тур'я близько тисячі чоловік, на території села розміщені: середня школа, ПСП, лісництво, єгерське господарство, сільрада, будинок культури, бібліотека, відділення зв'язку. Село не має газифікації. Відстань до Щорської ЦРЛ становить 12 км, відстань до ФАПів така: Єлінський – 17 км, Безуглівський – 24 км, Чепелівський – 20. Працівники амбулаторії обслуговують населення десяти населених пунктів: Тур'я, Чепелів, Єліне, Безуглівка, Мостки, Млинок, Лука, Селище, Ількуча, Мишине. Радіус надання медичної допомоги становить 24 кілометри. Дороги центральних вулиць мають тверде покриття. Допоміжні дороги - ґрунтові.

Амбулаторія розміщена в спеціально збудованих в 1967 році приміщеннях. Опалення водяне, твердим паливом, функціонують водопровід і каналізація. В амбулаторії розміщені такі кабінети: сімейного лікаря, кабінет здорової дитини, стоматологічний кабінет, процедурний кабінет, огляду жінок, лабораторія, палата для хворих, які перебувають на денному стаціонарі, допоміжні приміщення. Фізіотерапевтичний кабінет займає дві кімнати і знаходиться в іншому приміщенні. Амбулаторія оснащена телефоном має санітарний автомобіль УАЗ, велосипед. Штатами амбулаторія укомплектована повністю. Колектив Тур'янської лікарської амбулаторії:

Мороз Ніна Василівна – амбулаторний фельдшер; Мороз Марія Олександрівна – санітарка; Цуприк Катерина Миколаївна – лікар-педіатр; Литвиненко Валентина Іванівна – лаборант; Цуприк Володимир Олексійович – головний лікар; Желізняк Галина Семенівна – санітарка; Пильник Алла Іванівна – медична сестра сімейного лікаря; Поречин Олександр Володимирович - лікар-стоматолог; Компанець Надія Василівна – акушерка;

Мороз Микола Васильович – водій; Кочан Алла Іванівна – медсестра по дитинству. Протягом 2007-2008 років проведена реконструкція системи опалення та водозабезпечення: прокладений новий водогін, встановлена водонапірна башта, придбані та підключені два нові енергозберігаючі котли. В 2009 році розпочалась реалізація програми співпраці з ООН, за чий кошти проведено ремонт приміщень та придбаний новий сучасний стоматологічний кабінет. У 1967 р. на березі річки

Турчанка збудовано нову лікарню та лазню. Останніми головними лікарями Тур'янської дільничної лікарні були лікарі Шумилін Володимир Васильович та Тарасюк Всеволод Васильович, які зарекомендували себе чудовими спеціалістами і в майбутньому стали головними лікарями відповідно Корюківської та Щорської ЦРЛ. Тур'янську дільничну лікарню реорганізовано спочатку в амбулаторію, а потім у амбулаторію загальної практики сімейної медицини з 1 жовтня 2002 року.

Наказ №11 від 04.07. 2000 по Тур'янській дільничній лікарні
Керуючись наказом №46 по Щорській ЦРЛ від 29.06.2000 року, реорганізувати Тур'янську СДЛ в лікарську амбулаторію з денним стаціонаром на 10 ліжок з 04.09.2000. Головний лікар СДЛ В.О. Цуприк

Під керівництвом Володимира Олексійовича 22 січня 2009 року зареєстрована Тур'янська громадська організація «Здоров'я» - основною метою якої є покращення життя шляхом самоорганізації, підвищення активності населення в процесі прийняття і реалізації рішень, пов'язаних із ростом соціально-політичного рівня життя постраждалого населення, захисту їх прав. Вона сприяє реалізації плану «Ремонт та дооснащення сільської лікарської амбулаторії в селі». Проведено в 2009 – 2010 роках ремонт лікарні, закуплено обладнання в стоматологічний кабінет, всього витрачено біля 160 тис. грн.. На 01.01.2016 року Цуприк В.О. завідувач Тур'янської амбулаторії, сімейний лікар. Середній медичний персонал: Васько Марина Олександрівна, Тимошенко Марина Сергіївна, Шарапата Оксана Сергіївна. Мається автотранспорт – водій Мороз Микола Васильович. Санітарка Мороз Марія Олександрівна. Для обслуговування населення при амбулаторії є п'ять ліжок денного стаціонару.

Р. 16.Навчально-культурні заклади

З ряду об'єктивних причин наприкінці ХІХ ст. і в першій половині ХХ ст. в селі освіта перебувала на низькому рівні. Село було майже неграмотним. В 1893 році на все село було не більше 20-25 освічених людей. Селяни жили надто бідно. Вони не могли одягнути, взути своїх дітей, щоб відправити їх до школи. Селянське господарство постійно потребувало робочих рук, а діти – це велика підмога. От і виходило, що навчання починали із закінченням осінніх сільськогосподарських робіт і завершували з початком нового польового сезону. До школи ходили в основному хлопчики. А дівчат матері вчили прясти, ткати, вишивати, готувати придане. Окремі навчалися тільки в 1-й групі (1 клас). За навчання треба було платити 2 крб. за рік, а в 4 класі за плату брали вдвічі-тричі більше. При школі не було земельної ділянки, майстерень, бібліотеки. Навчання вели в основному російською мовою.

У селі була церковно-приходська школа. Учнів учив сільський піп. Навчання зводилось до механічного заучування церковних книжок, життя святих та псалмів. Щоб усвідомити складність розвитку навчання в нашому селі, наведемо приклад. У 1803 р. Чернігівський губернатор доповідав про стан навчання дітей в церковно-парафіяльній школі, що... « навчаються дячками спершу читати з букварем, згодом вивчають «Часослов» і «Псалтир» церковного друку і за старим методом деякі ж і писати, проте неякісно у зв'язку з невмінням дячків». В усі часи особлива

відповідальність за навчально-виховний процес у школі покладалася на педагогічний колектив очолюваний директором школи.

Історична довідка. Директори Тур'янської школи: Чумак Григорій Іванович – 1930 – 1936 р.р. (Був переведений редактором районної газети «Соціалістичний наступ», Іваненко Олександр Іванович – 1937 – 1939 р.р., Рябчун Кіндрат Іванович – 1945 - 1951 р.р., Назаренко Ольга Яківна – 1952 р., Росько Михайло Матвійович – 1953 – 1956 р.р., Дорошенко Микола Іванович – 1957 -1959 р.р., Кульгейко – 1960 – 1962 р.р., Крамар Дмитро Юхимович – 1962 – 02. 1975 р.р., Шумський Михайло Антонович - 02. 1975 по 08. 1975 р.р., Попко Іван Тимофійович - 08. 1975 по 2013 р. Шевченко Людмила Павлівна з 2013 р по даний час.

В Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО) є такі дані про школи села. 1883 рік – церковно-приходська школа. Учнів навчав сільський священник. ДАЧО Ф. 127. Оп. 150а. Д.724. (Збережено мову оригіналу).

Дело Черниговского губернского правления. По сообщенной прокурором Черниговского Окружного суда жалобы козака село Турья Городнянского уезда Александра Ивановича Шумского на пристава 2 стана того же уезда Ужвиева 4 декабря 1908 года. Староста села Турьи Мороз. Шумский Александр Иванович бывший учитель уволен за революционную пропаганду и отбывавший наказание по нарушении Киевской судебной палаты, кроме того в настоящее время Шумский находится под негласным надзором.

Свидетельствует козак села Турья Георгий Лазарев – Шумский А.И. работает в Сновске на железной дороге. Ответ на запрос. По журналу от 28 апреля 1908 года жалоба Шумского А.И. оставлена без последствий. Пересмотра дела № 724 не было. 9 августа 1917 года. **ФР. 593. Оп. 1. Д. 707. Л. 40. (Збережено мову оригіналу).** 4 ноября 1921 года. Городнянский уезд – просветительных кружков 50, народных домов 17, школы взрослых 18, библиотек 12, хат читалень 83, клубов 3, кино 2. **ФР. 942. Оп. 1. Д.6385. Л. 9.** На 1 января в селе Турья четыре группы в школе. Учителей 2, учеников 89. Хутор Илькуча – три группы, один учитель, 24 ученика. 1914 рік – Одна церковно-приходська школа. Випуск учнів – 16 чоловік. 6 чоловік молоді навчалася в середніх школах. Кількість грамотних - 900 чоловік. Неграмотних – 1800 чоловік

1919 рік - Одна початкова школа. Випуск учнів – 23 , 13 чол. - молоді навчалася в середніх школах. Грамотних – 1000 чол. Неграмотних – 1500 .

ДАЧО. Ф.Р. 593. Оп. 1. Спр. 707. Арк.7 4 листопада 1921 р. В с. Тур'я - школа трудова 1; Хата - читальня 1; Культурно-просвітній гурток - 1

Х. Илькуча - школа трудова 1. **ДАЧО. Ф.Р. 593. Оп. 1. Спр. 302. Арк.4**

1921 рік - облік неграмотних і малограмотних по с. Тур'я: Загальна кількість жителів - 2658 чол. В т.ч. неграмотних - 672 чол. (в т.ч. чоловіків 183, жінок – 399) В т.ч. неграмотних: Чоловіків з 8 до 16 років 90 чол. Чоловіків з 16 до 50 років 93 чол. Жінок з 8 до 16 років 129 чол. Жінок з 16 до 50 років 300 чол. Число борців ліквідаторів з безграмотністю шість чол.

ДАЧО. Ф.Р. 593. Оп. 1. Спр. 997. Арк..250 (Для довідки) За станом на 1-ше вересня 1923 року функціонувало на Чернігівщині 47 шкіл, які розподілилися: Чернігівський

округ 16; Сновський округ 5 (наше село належало до цього округу);
Конотопський – 8; Ніжинський – 11; Н. Сіверський – 7; Учні в усіх школах
налічувалось 1023 чол. **ДАЧО. ФР. 65. Оп.1. Спр. 283. Арк.. 1618.** 1925 рік «Школа
розміщена у двох приміщеннях. Учителів три, учнів 140, дівчат 50. Закінчили курс
чотирьохрічки 10. Ліда Захарівна Мороз – активну участь приймала у громадській
роботі». (Акт обстеження Тур'янської сільської ради 3-4 жовтня 1925 року).
ДАЧО. ФР. 944. Оп. 1. Спр. 541. Арк. Мороз Іван Трохимович – учитель в селі з
1911 р. Його дружина (прізвище, ім. 'я не вказано) теж учителька. Мороз Іван
Григорович – учитель в селі. З 36 членів комітету незаможних селян (КНС) – 25
грамотних. **1930 рік** – Одна початкова школа. Випуск учнів – 26 чоловік. 24
чоловіки молоді навчаються в середніх школах. Грамотних – 1700 чоловік.
Неграмотних – 900 чоловік. **1935 рік** – Одна семирічна школа. Випуск учнів – 51
чоловік. 50 чоловік молоді навчаються в середніх школах. Грамотних – 2100
чоловік. Неграмотних – 660 чоловік. **1940 рік** – Одна н/середня школа. Випуск учнів
– 65 чоловік. Навчалися в середніх школах 90 чоловік. Грамотних – 2600 чоловік.
Неграмотних – 460 чоловік

Перед початком війни (**1941-1945рр.**) на х. Бір побудовано приміщення для
початкової школи. На хуторі Ількуча початкова школа відкрита в **1943 році** після
визволення від німецько-фашистських загарбників. На хуторі Мишино початкова
школа відкрита 1 вересня **1956 року. А радіофікований хутір в 1961 році.**

У центрі с. Тур'я до колективізації приміщення 4-и річної школи було
розміщене в районі сучасного поштового відділення. Це була невелика будівля, але
добротна – покрита металом, на високому цегляному фундаменті, оббита
відшліфованою шалівкою, стіни пофарбовані в світлокоричневий колір з високими й
широкими вікнами. В цій школі діти навчалися до 3-го класу. Далі до 5 класу
навчалися в будинку, де нині проживає батюшка. Тоді першими вчителями були:
Клименко Ганна Степанівна, Ніна Іванівна, Замай Василь Михайлович, Колоша
Ганна Іванівна, Кириєнко Петро Іванович.

В **1936 році** збудовано 7-ми річну школу (зараз приміщення не функціонує,
так як збудована нова школа). Директором був Чумак Григорій Іванович, завучем
Іваненко Олександр Іванович. Учителі: Іваненко Олена Сергіївна, Коптієнко Ніна
Корнійвна, Голодок Раїса Григорівна, Артеменко Микола Андрійович, який був
класним керівником 9 класу (1933 – 1941рр.) Цим учням більше до школи не
прийшлося ходити, бо 22 червня 1941 року почалася війна. У період окупації
німецько-фашистськими загарбниками школа не працювала з 1 вересня 1941 року по
1 вересня 1943 року.

У матеріалах Державного архіву Щорського району **Ф. 42. Оп. 1. Спр. 1.**
Арк 1 виписки із засідань виконкому та сесії депутатів Тур'янської сільської
ради.

Протокол № 1 від 2 вересня 1943 рок у. Голова с/р Шумський Михайло Маркович.
Секретар с/р Маслюк Проня Іванівна. Директор школи Рябчун Кіндрат Іванович.
...закінчити ремонт школи до 14 вересня 1943 року і завезти дрова до школи до 15
листопада 1943 р.

Протокол №7 від 30 липня 1947 року Голова с/р Пильник Василь Васильович. Секретар с/р Пильник Олександр Павлович ...зобов'язати директора Тур'янської н/с школи т. Рябчун К.І. мобілізувати всіх учнів для підбирання колосків на зібраних площах зернових в колгоспі «13-річчя Жовтня».

Протокол №12 від 6 грудня 1948 року ... про всеобуч в школах Тур'янської н/с школи і Бірської початкової школи, відповідно директор Рябчун К.І. , Сагалаєва К.І. ...безкоштовно навчати у вечірній школі дітей-переросток, молодь, дорослих за рахунок фонду всеобучу.

Протокол № 6 від 12 червня 1951 року ... зобов'язати директора школи Рябчун організувати учнів для видового прополювання зернових в колгоспі «13-річчя Жовтня».

1947 р. ДАЩР (Державний архів Щорського району) Бірська початкова школа – дир. Сагалаєва К.І. 5 груб – треба 30 м3 дров 3 гасові лампи – треба 108 л гасу. (До речі, на 1/01 1947р. в Бірській початковій школі навчалося 64 учні. – авт). **Тур'янська** семирічна школа – директор Рябчун К.І. 12 груб – треба 72 м3 дров. 5 гасових ламп – треба 270 л гасу. Опалення шкільних приміщень пічне, освітлення - гасові лампи. У шкільних кімнатах було холодно. Навіть чорнило в чорнильницях замерзало.

Із спогадів Желізняк (Голота) Лідії Дмитрівни, 1934 р. н. « Після війни у нашому класі були діти з різницею у віці 2-5 років. Ці «переростки» почували себе серед менших дуже некомфортно. Згодом вони «відсіялись», бо були переведені до вечірньої школи. Навчалися учні у дві зміни. Початкові класи до обіду, а старшокласники у післяобідній час. У школі було дуже холодно, а одежина на нас плохенька. На перерві «прилипнемо» до теплої грубки, відігріємо червоні, як буряк руки, в «тісній баби» пограємось, і на урок. Паперу не вистачало. Писали навіть на вже списаному поміж рядками. А от до науки були старанні». **Тулуп (Шрамченко) Ніна Василівна, 1938 року народження,** поділилася своїми спогадами: «До першого класу Бірської початкової школи я прийшла 1 вересня 1946 року. У класі було десять хлопців і двоє дівчат. А у п'ятому класі Тур'янської середньої школи нас було тридцять чоловік. На той час класів було і по два. З вдячністю згадую своїх учителів початкової і середньої школи Михайла Корнійовича Голодок, Раїсу Григорівну Голодок, Ольгу Яківну Назаренко, Михайла Лукича, Тетяну Миколаївну Гордієнко, Марію Онисімовну Моцар, Кіндрата Івановича Рябчуна, Катерину Іванівну Кушнір, Наталію Іванівну Галинську. Згадую шкільні роки і приходять на думку прислів'я: «Бідні як церковні миші». Оце про нас. У класах холодно. Освітлення – гасова лампа дванадцятилінійка, чорнильниці-невиливайки з коричневим малюнком зайчика, собачки, котика, дерев'яні ручки з пером «зірочка» або «жабка». Книжки, зошити носили ми у льняних шаньках (торбинках), портфелів не було. Одяг – фуфайчина або якийсь лапсердак, а взуття – кірзові чоботи, бурки (шиті валянки), суконні платки. Зими були дуже суворі. З продуктами харчування було сутужно, особливо у 1946-1947 роках. Навесні накопаємо за шкільними хлівами мерзлої карптоплі. Мати зварить у горщику, розімне з дрібкою солі, підсмаженим конопляним насінням та цибулькою – оце і всі наші делікатеси. Від недоїдання діти

були слабенькі, іноді падали, втрачали свідомість. Пам'ятаю у школі нам щодня давали по одній столовій ложці риб'ячого жиру. Хвороби так і чіплялися до нас: кір, коклюш, летюча віспа та інші. Рано почався трудовий шлях у нас, дітей війни. Працювали на різних роботах на рівні з дорослими. Ще пам'ятаю як помер Й.В. Сталін у березні 1953 року. Я була у шостому класі. Плакали учителі і дивлячись на них, ми – учні. Нас відпустили із занять додому. Зі Щорса долинали протяжні сирени. Люди збиралися гуртами і щось неголосно обговорювали, перешіптувалися. Все це наганяло на нас страх. Оце наше дитинство і юність». **Демченко (Костюченко) Марія, 1943 року народження.** Поділилася спогадами. Я уродженка села Єліно. У старших класах (8, 9, 10) навчалася у Тур'янській середній школі і проживала при шкільному інтернаті (1958-1960р.р.). Приміщення інтернату було з південної сторони школи, де виділено дві великі кімнати. В одній проживали 14 дівчат, у другій – 16 хлопців. Отоплювались кімнати великими цегляними грубками. Навчання у старших класах на той час було безкоштовним, тому із сусідніх сіл та з віддалених хуторів Лука, Ількуча, Мишино були учні у старших класах, тільки з нашого класу було десять чоловік. Харчування було недостатнім, дворазовим. Ми привозили продукти з дому, на тому і жили. Транспорту було обмаль, тому додому на вихідні, ми ходили пішком – 16 км. Вихователем була Мироненко Ніна Іларіонівна, регулярно проводила з нами цікаві бесіди, допомагала при підготовці до уроків, організовувала культпоходи. Петрук Ольга працювала поваром. Тьотя Марія – техробітниця, отоплювала кімнати та слідкувала за дотриманням чистоти в кімнатах. До речі, у нас було і самообслуговування. Директор школи Дорошенко Микола Іванович суворо контролював дотримання розпорядку дня. Відбій о 22 годині і ні на хвилину пізніше. Сувора заборона перегляду у вечірні години кінофільмів. У десятому класі у нас було 12 дівчат і 12 хлопців. І хоч були учні з інших сіл, хуторів, але клас був дружнім. Ще працювали ми у шкільній виробничій бригаді (2 га), допомагали колгоспові у зборі врожаю картоплі, кукурудзи, овочів. Жили ми бідненько, але у десятому класі мені батько придбав велосипед. Асфальтованої дороги до Єліно не було, але з велосипедом хоч і по бездоріжжю легше. **Лашенко (Кушнір) Надія Іванівна, 1950 року народження.** Згадує. У 1967 році отримала Атестат зрілості. Мрія поступити в педінститут не здійснилася (не пройшла по конкурсу). У селі діяв цегельний і консервний заводи. Отже, молодь менше виїжджала із села у пошуках роботи. Я спочатку працювала на цегельному, а потім на консервному заводі. У 1968 – 1974 роках навчалася у Сумському державному педінституті, отримала спеціальність учителя математики і фізики. Після закінчення вузу 4 роки працювала при шкільному інтернаті, де було 50 учнів з сіл Чепелів, Лозівка, Іванівка, Єліно, Безуглівка та віддалених хуторів села. Для учнів створені хороші умови проживання, відпочинку, навчання та організованого дозвілля. Кімнати для підготовки до занять світлі, просторі і теплі, трьохразове харчування. Приміщення інтернату знаходились біля річки Турчанка. Кругом декоративні кущі, квітники, сад. Робота в інтернаті стала великою школою становлення мене як учителя, адже навчання і виховання взаємопов'язані, нероздільні. Дуже поважала і любила учнів і свою професію.

Учителем математики і фізики у згуртованому педагогічному колективі працювала 36 років.

Протокол № 16 від 20. 09. 1950 року. Голова с/р Клименко Андрій Якович Секретар с/р Коптієнко Уляна І. Директор школи Рябчун К.І.

...в Тур'янській семирічній школі 8 дітей не відвідують занять. На території с/р 368 дітей шкільного віку. Навчалися в дві зміни.

Хоча в ДАЧО Ф.5036. Оп.2 Спр.158. Арк. 87 читаємо: «Розпорядження Чернігівського облвиконкому №61 від 18.03. 1948 року. Звільнити приміщення школи в с. Тур'я Щорського району та забезпечити роботу школи в одну зміну». У дві зміни учні навчалися до 1960 року. Значна кількість дітей не відвідувала школу у зв'язку із працею в колгоспі. Через тяжкі матеріальні умови діти не відвідували школу (не було одягу, взуття).

Витяг з протоколу № 9 засідання виконкому від 29 вересня 1951 р.

«...зобов'язати директора школи Рябчун з допомогою активу с/р, учителів повністю забезпечити відвідування школи дітьми шкільного віку. Із фонду всеобучу виділити необхідну суму грошей для надання допомоги учням, які потребують допомоги в придбанні одягу і взуття».

Харчування було малокалорійним. Організми дітей ослаблені. В обов'язковому порядку давали риб'ячий жир. Воші заїдали дітей і дорослих. Засобів боротьби з ними не було. Тому білизну відпарювали попелом у жлуктах. Голови мили квасом із столового буряка. У 1953р. з'явився ДУСТ «з дуже різким ароматом», препарат, як виявилось пізніше, дуже шкідливий для організму людини.

Зошитами, ручками, чорнильним порошком, олівцями школи не були забезпечені зовсім. Недостатньо було меблів, підручників, обладнання, наочних посібників. З 1-го вересня по 1 грудня 1950 року жодного зошита для сільських шкіл не було завезено.

ДАЧО Ф.Р.5065. Оп.2 Спр.1624. Арк. 88-89 До 6 червня 1956 року діяла постанова РНК СРСР від 2 жовтня 1940 року «Про встановлення платності навчання в старших класах середніх шкіл та у вищих навчальних закладах СРСР та про зміну порядку призначення стипендій». Згідно з нею, плата в містах та селах становила у 150 крб. на рік. Для більшості селян це було непосильним, адже оплата в колгоспах здійснювалась у трудоводнях, на які в кінці року видавали натуроплату: зерно, картоплю, буряки, овочі. Після відміни постанови у 1957-58 н.р. 60,6% учнів після закінчення н/с школи продовжили навчання у восьмих класах.

ДАЧО Ф.5065. Оп.2 Спр.919. Арк.108. Протокол №7 засідання виконкому сільської ради від 6.04.1951р. Арк. 28...зобов'язати директора школи Рябчун К.І. організувати учнів для посадки дерев обабіч дороги Тур'я – Щорс. **Протокол №16** засідання виконкому сільської ради від 29 вересня.1951р. 2. На батьків, які навмисне не відправляють дітей до школи, діяти всіма засобами впливу згідно Закону. Передавати доповідні записки в Щорс для притягнення таких батьків до відповідальності. 3. Учителів Голодок Раїсі Гр. та Сагалаєвій Катерині Ів., які мають освіту 10 класів, зобов'язати підвищувати кваліфікації шляхом навчання в педагогічних навчальних закладах заочно.

Протокол № 3 сесії депутатів Тур'янської с/р від 21 березня 1953 року
Голова с/р Клименко Андрій Якович Секретар с/р Пильник Олександр Павл.
Директор школи Росько Михайло Матвійович ...362 учні, з них 18 чоловік школу не відвідують.

Рішення: 1.Зобов'язати голову с/р Клименка А.Я., директора школи Роська не пізніше 25 березня 1953 р. повністю виконати Закон всеобучу, забезпечити відвідування школи дітьми шкільного віку. 2.Зобов'язати голову колгоспу «13-річчя Жовтня» т. Дудника забезпечити дітей-сиріт, які знаходяться на патронажі в колгоспі, всім необхідним – підручниками, одягом та взуттям.
3.Зобов'язати правління колгоспу виділяти необхідну кількість підвід для підвезення учнів з віддалених хуторів Бір, Мишино, Ількуча до школи.
4.Зобов'язати голову колгоспу звільнити від усіх сільськогосподарських робіт у колгоспі дітей шкільного віку.

Захарченко Ганна Мих. Згадує: « У 1956-57, 1957 – 1958 навчальних роках із х. Селище нас малечу і старших школярів до гаража підвозив санчатами, в які була впряжена собака-вівчарка, Кульок Сергій Миколайович. Навесні, під час повені, нас «транспортував» човном Захарченко Михайло Антонович, мій батько. Для дітей ці подорожі до школи приносили масу вражень і задоволення. Все це запам'яталося на все життя». **Арк. 21-24 Протокол № 6** засідання сесії депутатів сільської ради від 29 липня 1959 року. Голова с/р Железняк Анатолій Федотович. Секретар с/р Клименко Ганна Іванівна. Повістка дня...2. про ліквідацію неграмотності в с. Тур'я. Директор школи Дорошенко Микола Іванович. В селі 22 чоловіки неграмотних.
Рішення: 1.Розпочати навчання неграмотних осіб з липня 1959 року. Закріпити вчителів. 2.Контроль за виконанням рішення покласти на директора школи Дорошенка М.І., члена виконкому с/р.

Із 1957 року функціонувала середня (десятикласна) Тур'янська школа. З сіл Чепелів, Лозівка, Єліно, Безуглівка та Іванівна до 8-го класу зараховувалися учні, які потім безкоштовно проживали в приміщенні шкільного інтернату до закінчення школи. На території школи були колекційні і дослідні ділянки, на яких під контролем вчителів учні вирощували різні сільськогосподарські культури. Вчителі організовували учнів на дослідництво. Районна газета № 75 від 16.09.48року відмічає про значні успіхи вчительки Коржової Катерини Денисівни в дослідництві з ботаніки.

За колективом школи була закріплена земельна ділянка 2 га. Працювала учнівська виробнича бригада старшокласників. Вирощували картоплю, кукурудзу, овочі. Колгосп забезпечував добривами та по можливості необхідною сільськогосподарською технікою. Отже, з шкільних років учні пізнавали секрети хліборобської справи. Без участі учнів не виконувалась жодна сільськогосподарська робота на колгоспних полях. Боронування, міжрядні обробітки, підгортання картоплі кінним знаряддям - це робота хлопців. А ще вони стягували кінними волокушами соломку, сіно; перевозили корми, зерно і т.д. Дівчата були зайняті на прополюванні овочів, льону, кормових буряків та зборі врожаю, особливо картоплі, кукурудзи. Робота на зернових токах в період збирання врожаю повністю покладалася на плечі школярів, маленьких хліборобів. На канікулах вирощували молодняк птиці, випасали

худобу, доглядали кролів тощо. З довоєнних років у колгоспі вирощували кок-сагиз. Вагому допомогу надавали учні у вирощуванні цінної технічної культури.

У шкільному житті 60-х років виділяється суворий контроль за поведінкою учнів, особливо у вечірні години: не дозволялося переглядати кінофільми для дорослих у пізні вечірні години; заборонялися прогулянки нічним селом (після 22 години). На мою думку, ці заходи не порушували гідність молоді, а лише сприяли дотриманню дисциплінованості молоді.

В 1991р. в новозбудованому приміщенні відкрито Тур'янський НВК «ЗНЗ 1-11 ступенів – ДНЗ». Всього учнів – 84. Кількість класів – 9. Актова зала, бібліотека, кімната дитячих організацій. Під умілим керівництвом учителів працюють **гуртки**: Комп'ютерної грамотності «Скріпиш»; образотворчого мистецтва «Акварелька»; художньої самодіяльності «Веселі нотки», технічної творчості «Зроби сам», кулінарний «Юний кулінар», драматичний «Вінок Офелії» та «Бабусина скриня»; спортивний «Юний футболіст». Спортивні секції: з тенісу, футболу, легкої атлетики. До **послуг** учнів: їдальня, вісім навчальних кабінетів, спортивна зала, майстерня, спортивна площадка, комп'ютерний клас.

У школі діє учнівське самоврядування: шкільна держава «Сад». : Створені і працюють дитячі організації «Козачата»; «Молода генерація»; «Юність». Попко Іван Тимофійович – директором школи працював з 1975 року по серпень 2013 року.

Данильченко Валентина Михайлівна у школі працювала з 1975 року, заступником директора з НВР з 1976 р по 2013 рік.

Список педпрацівників Тур'янського НВК «ЗНЗ 1-111 ступенів – ДНЗ» 2011 р.

Попко Іван Тимофійович, Данильченко Валентина Іванівна, Гончаренко Олена Володимирівна, Марухленко Василь Миколайович, Павліченко Ольга Павлівна, Мороз Олена Миколаївна, Приходько Антоніна Степанівна, Железняк Людмила Миколаївна, Лаптева Наталія Валентинівна, Осипенко Раїса Іванівна, Пушкар Олександр Васильович, Ніколаєнко Юрій Михайлович, Швець Марія Вікторівна, Загуменна Вікторія Олександрівна, Железняк Тетяна Миколаївна, Кушнір Наталія Вікторівна, Чекиш Наталія Миколаївна, Ткаченко Тамара Федорівна, Антосік Світлана Олександрівна, Захарченко Наталія Іванівна, Терещенко Олена Володимирівна.

На 1 вересня 2015 року у школі навчається 67 дітей, у тому числі 50 учні – 1- 11 класів, 17 – дошкільна група.

Список педпрацівників Тур'янської школи на 1 вересня 2015 року: Шевченко Людмила Павлівна – директор школи з 28 серпня 2013 року; Мороз Олена Миколаївна – заступник директора по навчальній роботі; Кушнір Наталія Вікторівна – заступник директора з виховної роботи. Учителі: Петрук Віктор Володимирович, Пушкар Юрій Станіславович, Ніколаєнко Юрій Михайлович, Бутенко Катерина Юріївна, Лаптева Наталія Валентинівна, Пушкар Олександр Васильович, Чекиш Наталія Миколаївна, Железняк Наталія Миколаївна, Швець Марія Вікторівна, Бардакова Катерина Леонідівна. Вихователі: Терещенко Олена Володимирівна, Захарченко Наталія Іванівна.

Р. 16. Агітмасова та культурно-масова робота на селі (на основі спогадів старожилів та даних Щорського Державного архіву)

Центром культурно-масової роботи на селі з радянських часів був клуб. Там проходили збори, читалися лекції, зустрічали Новий рік, засідав товариський суд, відбувалися концерти, зустрічі з представниками районної і обласної влади, обладнували виборчі дільниці. За свідченнями колишньої жительки села **Шумської Євламπίї**, ще в 1920 році в селі був сільбуд, де вечорами збиралась молодь. Співали, танцювали під гармошку та бубон, а також читали книги і газети. В ті роки практики передплати періодичної преси ще не було. Діяли сільськогосподарський і драматичний гуртки. Станом на 1924 рік, вони налічували 56 чоловік, в т.ч. 17 комсомольців, 1 жінку. Це були «піонери» активу в житті села. **Ф.Р.65.Оп.1.Спр.283.Арк.16-18.** У 1924 році створено комсомольську організацію. Першими комсомольцями були : Данькова А.З., Кримський Г.П., Мороз В.К., Шумський Є.М., Шумська Н.М., Кримський І.І. Вони навесні 1924 року створили перший піонерський загін. **Ф.Р.65.Оп.1.Спр.283.Арк.18** «Кружки-сельскохозяйственный и драмкружок. КНС-организовано в 1920 году. У 1924 году – 56 членов, 17 комсомольцев, 1 женщина. Прималяли активное участие в жизни села, вступили в кооператив, принимают участие в кружках, в строительстве сельбуда»

Також молодь організовувала відпочинок сама собі, збираючись у вечірні години біля дворів, на «вигоні», «на колодках». Мелодійні пісні та звуки гармошки лунали від одного кутка чи хутора до іншого. В 50-ті – 60-ті роки серед молоді була поширена практика виконання танців з частівками. У коло ставали двоє «дівчат» і почергово, в такт музики, гопак приспівували частівки, вибивали «ключик» і різні «па» з притопом. Музичний супровід – гармошка, а пізніше в сільському клубі на баяні. Електрики тоді не було. Після кіно стільці розставляли під стінами, звільняючи залу для танців. Танці: полька-ленінградка, полька на два боки, падиспанс, краков'як, яблучко, вальс, «страдание», карапет. Клуб освітлювали 2-3 гасові лампи на стінах. Вони давали тьмяне світло, одним словом «романтична напівтемрява». Частівки-приспівки виконувались на російській і українській мовах. Гуляння такого типу збереглися до 90-х років ХХ ст. А зараз вони ніби «загубилися» в плині інших розваг: дискотеки, «генделики», рулетки тощо.

З давніх – прадавніх часів, з розповідей старожилів, (авт.) молоді дівчата ворожили про свою майбутню долю. Такі ворожіння практикували під свята – Катерини, Андрія, Різдва, старий Новий рік та Водохреща. Особливо «модним» ворожіння стало у 50-60 роки. Дівчата збиралися по кутках групами. Сценарій ворожіння був визначеним на кожне свято. У день святої Катерини був звичай, за яким дівчата зрізували гілки й ставили їх у воду у хаті на покуті. Якщо вишня зацвіте до різдва або до Нового року, то дівчина до весни вийде заміж. Схилялися до віри у прикмету: якщо вишня зацвіте, то й доля цвістиме. Буде гарний шлюб і щасливе сімейне життя. На Катерини увечері дівчата сходяться до однієї хати і варять спільну вечерю – борщ і кашу. Опівночі, перед «півнями» (тобто перед тим, як перші півні заспівають) дівчата беруть горщик з «вечерею», обгортають його новим рушником і йдуть «закликати долю» до воріт. Кожна з дівчат вилазить по

черзі на ворота, тримаючи в руках горщик і тричі гукає: «Доле, доле, йди до мене вечеряти!». Якщо в цей час заспіває півень, «Доля обізвалася», якщо ж ні: «Доля оглухла, не чує мого голосу». Журиться дівчина і проклинає долю: «Щоб ти зозулі не чула, блуднице моя!». Якщо зірка з неба впаде – «Погасне доля!» - злякано шепочуть дівчата. У ніч перед святом Андрія дівчата лягали спати на новому місці. Обсівалися насінням конопель. Мали надію у ві сні побачити судженого. Під старий Новий рік палали (струшували) носові хусточки з дерев'них ночов; виглядали судженого у дзеркалі по сторонах якого стояли запалені свічки. Перекидали взуття через ворота. Стоячи на заслінці із печі прислухалися у якій стороні загавкає пес. Вносили оберемки дров, а потім лічили в них поліна. Заносили у хату півня та виставляли перед ним частування: воду, зерно, мило. Обхоплювали тин розмахом рук. Кожна дівчина раділа якщо перелік речей був парним. На Водохреща – перед сном дівчата «замикали» воду, стелили перехід через воду. Дивись, прийде юнак попросить води напиться або переведе через місток. Під Різдво дівчата ходили по-під вікнами хат, тримаючи за пазухою верхівку куті або млинець. Прислухалися до розмов у хаті. Як почують «Йди» - радості нема меж, а як «Сядь» - тільки розчарування. А ще виходили на вулицю і першого зустрічного чоловіка питали ім'я. Вірили це ім'я майбутнього нареченого.

Недзвецький Владислав Олександрович краєзнавець житель міста Щорс надав інформацію: « 8 січня 1954 року у день тристаріччя возз'єднання України з Росією від району сформовано спортивну групу лижників в кількості 30 чоловік. До речі, створення групи проходило в Тур'ї. Від наших односельців старшим був Мороз Олександр Хомич фізрук Тур'янської школи, учасниця художньої самодіяльності Котлярова Марія. Маршрут лижного пробігу Щорс – Н. Боровичі – Чуровичі. Супроводжував групу Холодняк В.Ф. верхом на коні з радіостанцією. Начальник переходу Прищепа. Комісар Недзвецький В.О.»

До 1986 року в селі не було комп'ютерів, різних приставок до телевізорів, музичних центрів. Слід підкреслити, що до 70 –х років в декого тільки були телевізори «Берізка», «Горизонт», «Весна», «Славутич».

Дорослі й діти активно відвідували концерти художньої самодіяльності, переглядали кінофільми, багато читали художньої літератури. На той час частими гостями сільської бібліотеки були всі жителі села від дорослих до дітей. Тур'янці на конкурсах художньої самодіяльності займали призові місця. Агітколектив виїжджав на ферми, поля з концертними програмами, а лектор товариства «Знання» читав лекцію. Традиційними були виїзди з концертними програмами у інші села району. **Завідуючими** сільським клубом у різні роки були: Шумський (1946), Ващенко Микола Лаз. з 1948 р., а з 1953 по 1959 р р. він директор Будинку культури, Польовик Микола Наум. (1959 – 1960 р р), Багрець Олександр Миколайович, Жизневський Микола, Тищенко Микола Васильович, Шумський Віктор Вікторович, Тулуп Раїса М., Кривенко Наталія Борисівна. Сільський Будинок культури активно приймає участь у проведенні таких заходів як, святкування Дня Незалежності, Дня села, Івана Купала, Дня Перемоги, святкових зустрічей, вечорів відпочинку. Головним культурно-розважальним видовищем для дорослих і дітвори на селі було демонстрація кінофільмів. На перших порах кінофільми були «німі», без

звукового супроводу, з субтитрами. За допомогою ручного приводу динамомашини «крутили» фільм.

У районній газеті № 47 від 13 червня 1946 року читаємо: «Кіно в селах.

Художній звуковий фільм «Возвращение» - кінопересувка».

Згадує Літвін (Голота) Валентина Василівна: «З 1958 по 1961 рік працювала Синьковська Людмила кіномеханіком в нашому селі на апараті КН-12. Її помічником був Желєзняк Віктор Олексійович, мотористом Пушкар Володимир Васильович. За направленням Щорської дирекції кіносітки в Республіканській школі одержали спеціальність «кіномеханік» Голота В.В., Польовик Валентина Вас. і Пильник Віра. Працювала спочатку в селах Іванівка, Софіївка. Польовик В.В. з 1961 по 1963 рік працювала в нашому селі. З 1963 року майже двадцять років кіномеханіком працювала я, Голота Валентина Василівна. Наші односельці дуже любили кінофільми, особливо індійські, арабські і про Другу світову війну. Обов'язковим додатком був кіножурнал на сільськогосподарську тематику. В перші роки моєї роботи діяла «Кольцова». Кінофільми в один і той самий день демонстрували в декількох селах з різницею в декілька годин. Пізніше кінофільми демонстрували у виділені дні: субота, неділя; потім у всі дні, крім понеділка. Бувало за день три сеанси: дитячі фільми о 17 год., а дорослі о 19 і 21 годині. Працівники ферм просили, щоб хвилин на 15-20 затримували початок фільму адже, тваринники – доярки закінчували вечірнє доїння корів після 21 години. квитки на сеанс коштували: 5 копійок для дітей, 20 копійок для дорослих.

Голова колгоспу Мязь О.О. організував роботу місцевого радіовузла. Мені дозволяли робити анонси кінофільмів на ближчий період. Цей захід сприяв забезпеченню активності наших односельців у відвідуванні кінозали. За роки моєї роботи помічником кіномеханіка були Данильченко Володимир, Тищенко Микола Васильович. Останні роки до закриття всіх точок демонстрування кінофільмів в 1990 р. кіномеханіком працювала Тищенко Валентина ».Відомо, що колектив Тур'янського кіностаціонару займав перше місце з обслуговування населення і виконання планів. Нагородою були вимпели, грамоти, премії, а головне вдячність від тур'янців.

В матеріалах Державного архіву Щорського району читаємо :

12.01. 1944 р. в селі Тур'я відбулися загальні збори. На порядку денному розглядалося питання про організацію хат-читалень в селі, про читку газет та агітбригаду. Постановили: агітатори та комсомольці повинні читати газети та розказувати про читання колгоспникам (**Ф. 42. Оп. 1. Спр. 3 1944**). В червні 1945 р. голові с/ради надіслати в райплан дані про те, скільки відремонтовано з моменту звільнення колгоспних клубів. Виконавчий комітет району Председателю с/с .На основании решения Совнаркома УССР и ЦК КП(б)У «О строительстве жилых домов колхозников, производственных зданий и культурно-бытовых зданий на селе» доводится план строительства на 1945.

10) Клубов деревянных – 1.(**Ф. 42. Оп. 1, спр. 3 1945 р. А В-101**).1X. 1945 г.

Турьянскому сельскому совету. Исполком райсовета предлагает вам немедленно освободить здание бывшего сельского клуба, которое занято зерном, кроме того, вам

необходимо подобрати зав.клубом, кандидатуру которого представить на утверждение в райисполком не позднее 15. 1Х.45г.

В случае невыполнения этого распоряжения и использование культпросветучреждения не по прямому назначению вы будете привлечены к строгой ответственности. (Ф. 42. Оп. 1, спр. 3 1945 р).

Протокол № 11 Заседания исполкома Турьянского с/совета. 20.06. 46г.

Плохо работал зав.клубом т. Шумский, в которого клуб всегда на замке и работы нет никакой. Обязать: оказать содействие зав.клубом составить план работы клуба, организовать кружки: драматический, музыкальный и осуществить их деятельность, проводить культурно-массовую работу на селе.

(Ф. 42. Оп. 1, спр. 3 1946 р. А В-14). **Протокол №20.** Заседания исполкома

Турьянского с/совета от 9.12.46г. Перечислить деньги для с/клуба на газеты 339 руб. на 1947 г. (Ф. 42. Оп. 1, спр. 3 1946 р. Арк. В-29). В січні 1947 р. для шкільної бібліотеки школи №1 було придбано книг на 180 крб., а для бібліотеки школи №2 – на 80 крб. Для с/клубу, (я думаю, що мається на увазі приклубна бібліотека Авт.) на суму 500 крб. також було придбано книг.

В 1947 році в семирічній школі с. Тур'я працював шкільний бібліотекар на 0,5 ст., зарплата якого становила 190 крб. З 1.04.48р. щомісяця почали закуповувати книги в сільський клуб. 1.04.48р. в с/клуб придбано книг на 250 крб. (було заплановано – 500 крб.)

Протокол №11 від 28.06.48р. сесії Тур'янської с/ради. Прийнято рішення:

Поскольку нет помещения для сельской библиотеки, открыть библиотеку временно в помещении Турьянского сельского клуба. Подобрать человека для работы в библиотеке и открыть библиотеку с 1.07.48г. (Ф. 42. Оп. 1, спр. 3 1948 р. Арк. 25) В грудні на засіданні виконкому с/ради слухали звіт про роботу сільської бібліотеки. Сільська бібліотека почала працювати з серпня 1948р. **Першим бібліотекарем сільської бібліотеки була Коптієнко Уляна Іванівна, 1926 р.н. Вона мала освіту 9 класів, член ВЛКСМ, депутат с/ради.** Окремого приміщення для бібліотеки не було. Бібліотека працювала в клубному приміщенні, який знаходився при школі. Згодом в школі для бібліотеки виділили окрему кімнату. бібліотека на тиждень працювала 48 годин . На сесії Тур'янської сільської ради, яка відбулась 19.03.49 р. відмічено, що організована в серпні 1948 р. сільська бібліотека має 760 кн. і бр. і 290 читачів. В інвентарній книзі сільської бібліотеки під № 1 записана книга Б.Полевого «Повесть о настоящем человеке». В фонді бібліотеки на той час була література українських, російських та зарубіжних письменників, дитяча література, класиків марксизму-ленінізму, з ведення сільського господарства. В бібліотеку надходили журнали «Вітчизна», «Україна», «Молодой колхозник», «Колхозное производство», «Пчеловодство», «Культурно-просветительная работа», «Дніпро», «Сільське господарство України».

(Згідно із записами в інв. кн. №1 за 1949 р.) Згідно з кошторисом на 1949 рік на утримання бібліотеки було заплановано виділяти 900 крб. на канцелярські і господарські витрати, на придбання літератури – 2200 крб.

У 1948 р. для с/бібліотеки було придбано книг на 900 крб. Зарплата бібліотекаря за рік складала 5139 крб. (Ф. 42. Оп. 1, спр. 3 1948 р. А-34)

У 1952 р. с/бібліотека знаходилась в переобладнаному під бібліотеку приміщенні церкви. Бібліотекарем на той час працював Козлик Григорій Володимирович, який закінчив Ніжинське культосвітнє училище. На засіданні виконкому сільської ради 17.08.52р. слухалось питання про роботу сільської бібліотеки. «Библиотека насчитывает литературы 2216 экз. Сельская библиотека систематически комплектует передвижки в колхозы. Насчитывает 435 чит. Из них 200 колхозников. Проведено 10 литературных вечеров, громкие чтения художественной литературы лауреатов Сталинской премии – 23. Но наряду с этим исполком отмечает, что в работе библиотеки имеется ряд недостатков: за отчетный период не проведено ни одной читательской конференции или тематического вечера на сельскохозяйственную тему, за отсутствием читального зала выставки литературы не делаются, редко вывешиваются списки рекомендательной литературы, библиотека упускает такой вопрос, как помощь изучающим марксистско-ленинскую теорию, слабо проводятся в среду читателей политическая и сельскохозяйственная литература». **(Ф. 42. Оп. 1, спр. 3 1952 р. Арк. 27) Протокол №3** Заседания исполкома Турьянского сельского совета от 30.03.53г. О работе сельской библиотеки. Заслушав и обсудив доклад Козлик Г.В., исполком сельского совета отмечает: всего в библиотеке имеется 3042 экз. книг, читателей – 430 (из них 60 чит. На передвижках) (2-е передв. Х. Ч. Бор и Мишино). Библиотека оформляет наглядную агитацию. Но имеется ряд недостатков: недостаточно работает актив библиотеки, мало прочитано читок и проведено бесед на сельскохозяйственные темы по бригадам колхоза и животноводческим фермам. Обязать зав.библиотекой в период весенне-полевых работ больше работы библиотеке проводить в поле, выделить передвижки в тракторном парке, привлечь актив библиотеки для проведения бесед в бригадах. **(Ф. 42. Оп. 1, спр. 3 1953 р. А-10) 3 1954 р. зав. Тур'янською сільською бібліотекою працювала Васько Н.Ф., яка закінчила Ніжинське культосвітнє училище. Фонд бібліотеки на той час налічував 4247 екз. Читачів 410 чоловік. В бібліотеці проводились різні масові заходи, оформлялась наглядна агітація. В період весняно-польових робіт бібліотекар в полі, на агітпунктах, пересувках проводила бесіди з читачами.(Ф. 42. Оп. 1, спр. 1961р.) Протокол №21** від 20.12.1961р. Засідання виконкому с/ради

Повістка дня...2. Про роботу Тур'янського с/клубу по створенню гуртків художньої самодіяльності.

Рішення: Організувати гуртки художньої самодіяльності та відповідальними призначити: Хоровий – Жовнір Михайло Михайлович, Ленкевич Олена Олексіївна. Танцювальний – Жовнір М.М. Драматичний - Рима В.В., Михайлова Р.Духовий оркестр – Багрець О.М., зав.клубом.

В 1974 р. бібліотека була переведена в нове приміщення.

В 1978 р. Тур'янська сільська бібліотека увійшла до складу Щорської ЦБС. 3 серпня 1992 р. завбібліотекою працює Єрьоміна О.М. В бібліотеці два працівники. Фонд – 12940 екз., книговидача – 15382 примірників штук книг, читачів – 852, з них – 116 дітей.

В 1993 р. бібліотека була переведена в приміщення старої школи, а з 2002 р. – в приміщення колишнього шкільного інтернату, де знаходиться до цього часу. На

кінець звітнього 2011 р. фонд бібліотеки налічує 11469 книг і брошур. Бібліотека обслуговує 500 читачів, з них 80 дітей. Працює один бібліотекар. У бібліотеці зосереджений універсальний фонд. За кошти від додаткових платних послуг створено фонд комерційної літератури 1200 прим. У бібліотеці можна отримати різнобічну інформацію з періодичних, довідкових видань та краєзнавчої картотеки. Виділено фонд краєзнавчої літератури, в якому значне місце займають матеріали: історія села, про видатних земляків. Бібліотека працює за краєзнавчою програмою «Люби і знай свій рідний край».

В центральній сільській та Бірській бібліотеках в різні роки бібліотекарями працювали: 1948 рік- Коптієнко Уляна Іванівна, 1952 рік – Козлик Григорій Володимирович, 1954 рік –Пушкар Ірина Дмитрівна, 1954 рік –Васько Надія Федорівна, 1957 рік – Комарова Марія Петрівна і Козлик Григорій Володимирович, 1959 рік –Петрук Тетяна Василівна, Комарова Марія Петрівна (Бірська бібліотека), 1971 рік – Голота Валентина Василівна, 1984 рік – Тищенко Валентина (шкільна бібліотека), Желєзняк Євдокія Федорівна, Ковальчук Ольга Олександрівна, 1992 рік – по даний час -Єрємін Олександра Миколаївна.

Директор Щорської централізованої бібліотечної системи Мокросноп Ніна Павлівна говорить: «Тур'янська сільська бібліотека – філіал Щорської централізованої бібліотечної системи. У 1992 році Тур'янську сільську бібліотеку-філіал очолила Єрємін Олександра Миколаївна. Висококваліфікований спеціаліст вона впевнено несе книгу односельцям і в прямому і в переносному значенні. Бо для задоволення запитів своїх користувачів використовує не тільки фонд сільської бібліотеки (12 тисяч примірників), а й, не рахуючись з власним часом, поспішає до центральної бібліотеки за новими добірками книг на різні смаки. Уважна, доброзичлива, Олександра Миколаївна завжди з людьми. Велику увагу приділяє вивченню історії рідного села. Зібрані нею матеріали і спогади використовуються при проведенні загально сільських і бібліотечних заходів, представляються у виданнях центральної бібліотеки. Тур'янська бібліотека є однією з кращих у ЦБС, неодноразово займала перше місце серед сільських філіалів за якістю роботи, була переможцем обласного рейтинг-конкурсу «Краща бібліотека 2006 року» у номінації «Краща сільська бібліотека».

Бадун Надія Степанівна «Я дуже люблю читати художню літературу. По мірі змоги відвідую бібліотеку. Олександра Миколаївна уважна, знає смаки всіх читачів. Підбере, запропонує книгу, яка завжди мені до вподоби. Щось цікавеньке підбере і для моїх онуків. Хороша Олександра Миколаївна як бібліотекар і як людина. Приємна у спілкуванні».

Р. 17.Майстерні минулого і сучасності

Скільки існує людина завжди була необхідність у виготовленні одягу, взуття, головних уборів. В ті часи на селі не було майстерень, в магазинах був відсутній подібний товар, та й фабричні тканини були рідкістю. Майже в кожній сім'ї мали свій ткацький верстат (кросна). Складовими кросен були: бердо, хомути, панажі, човник, воротило, сукало, цівка. Мотовило призначалося для формування мотків

ниток. В багатьох односельчан і на цей час десь у схованках збереглося все вищеназване обладнання. Пряли конопляне волокно та овечу вовну на прядках або верстатах. Льонова пряжа від валу (найбільш товста, груба нитка) і до самої тонкої ниточки (говорили в «десятку») використовувалась для виготовлення полотна. Це полотно відзолювали в жлуктах, прали у протічній річковій воді та відбілювали на сонці, розстеляючи на траві. Мало це полотно аромат льону, поля, натруджених рук селянки, чистої вранішньої і вечірньої роси, дзеркальної річкової води та ласки і сили сонця. Чи не через це і по сьогодні вважають льонову тканину цілющою від ревматизму, алергії, радикуліту.

З грубого полотна виготовляли рядна, простирадла, утиранники, з більш тонкого рушники. Утиранники оздоблювали торочками, мереживом і скромною вузькою вишивкою. Візерунок був різним: цвіт калини, дрібненькі червоні маки, ромашки, дзвіночки, рівненька або хвиляста доріжка, як саме життя. Колір ниток – червоний і чорний та льонові білі, доведені до білизни самими ж вишивальницями. Поширеним було виготовлення пряжі та виробів з вовни. Які тільки вовняні, льонові полотна з візерунками виготовляли тур'янські майстрині; скатертини, рушники, утиранники (в «кружечку» та «сосонку»), покривала, пледи, килими і килимові доріжки). У селі були майстри з виготовлення сукна, битих валенців. Цікаво, що биті валенці з вовни в домашніх умовах виготовляли навіть ще в 1940- 1950 роках. Іноді майстри з інших сіл, на період роботи поселялися в господарів, до них ставились з підкресленою увагою. Не було випадків пиятики з боку цих майстрів, за переказами, жоден з них не дозволяв ні собі, ні помічникам злослів'я. Казали, «валянки тепла не триматимуть». Білизну, чоловічий і жіночий верхній одяг виготовляли самостійно або ж платили шевцям. Шили майстри-умільці кожухи для себе і на продаж. Умілі майстри і майстрині передавали свої «секрети» молодим односельцям або із сусідніх сіл. Оплата за таку науку була проста: допомога по господарству, догляд за польовими і овочевими культурами, збирання врожаю (копання картоплі, буряків, збір зернових, скошування косами або збір серпами, обмолот зернових ціпами, виминання конопель, витіпування трести льону і конопель на терниці та доведення до кондиції якісного волокна тріплом). В окремих випадках платили грішми. Звернемось до архівних даних.

ДАЧО Ф.Р. 944. Оп.1 Спр.541. Арк.2 Згідно картки статистичного обліку господарств членів комітету незалежних селян (КНС) по с. Тур'я Сновського району за переписом 1925 року. В селі були: **чоботарі** – Тищенко Микола, Кримський Григорій. Мохнев Микита Ілліч, Лашенко Хома Андрійович, Залізняк Іван Гаврилович, **пічники** – Шумський Терентій Іванович, Усик Петро Васильович; **кравці-шевці (кустарі)** - Малолетнев Павел Степ., Ващенко Лазар Савич, Тищенко Іван Миколайович; **будівельники (тесля)** Биховець Петро, Колоша Трохим. В селі **кушнірством** (вчиненням шкір тварин) займався майже кожен господар, але були і майстри, спеціалісти. Взуття було в основному з ялової шкіри. Ялові чоботи мастили дьогтем, одержаним з берези за спеціальною технологією (говорили «гнали дьоготь»). Не боялися ці чоботи, а ні води, а ні тріскачих морозів. Виготовляли ще хромові чоботи з свинячої шкіри. Були ще «руминки» з опушкою і без (трохи вищі за черевики і зверху опушка з хутра зайця, лисиці, кроля, ягнят), напівчобітки, туфлі з

ремінцем або шнурочками. І це всі вироби з натуральної шкіри. Старожили розповідають, що в давні часи найбільшим базаром, на якому можна було купити від шевської голки, ниток, поросяти до мануфактури, тобто тканини був у Чуровичах. Ходили наші земляки пішки або їздили кіньми. Перші фабричні тканини ситець, бязь, сукно, бумазея (байка), марля. Пізніше шерстянка – шотландка, батист, сатин, вельвет, штапель. А ще пізніше шифон, крепдешин, шивйот з лавсаном, льон з лавсаном, гіпюр, кримплен. В селі певного поширення мали ще такі ремесла, як **ковальство, бондарство, гончарство**. **Ковалі** виготовляли плуги, борони, сапи, клямки, замки, ломи, молотки, сокири, лопати, підкови, обладнання для кінних повозок. **Бондарі** забезпечували бочками, узрізами, боднями, ночвами, пікальними діжами, ложками, мисками, товкачками і т.д. **Гончарі** в повній мірі постачали господарок різноманітним посудом – горщиками, глечиками, вазонами для квітів, макітрами, покрішками та ін. **Бортники (бджолярі)** виготовляли свічки з воску. Забезпечували все населення села та церкву свічками від метрової довжини до десяти – п'ятнадцяти сантиметрової. **Вироби з лози** виготовляли майже в кожній сім'ї виготовляли вироби з лози: корзини, корзини-вушанки, столи, стільці, кошовки, дитячі ліжечка, хлібниці, вази для фруктів та овочів. Особливо цінувалася червона лоза (рокита), яку заготовляли на початку сокоруху, в цей час вона була найбільш пластичною і вироби виходили дуже якісними. З стебел і листя рогами та лепехи (ягуру) майстри-умільці виготовляли неповторні хлібниці, підставки, підсвічники та ін. **Лико (кора) липи**, лози, верболозу, в'яза в умілих руках тур'янців перетворювалась на взуття (постоли). До них онучі – і незамінне взуття селянина на косовиці, жнивах зернових, на пасовищі і т.д. До речі, постоли зберегли свою значимість до наших днів. Впевнена, що і зараз знайдеться людина, яка користується цим зручним взуттям.

У ті далекі часи придбати для дитини іграшку було не просто. От і користувалися глиняними свистульками, дерев'яними дудочками зробленими власноруч, півниками. А ще самі діти виготовляли «свірелі» з гілочки верби, з соломини жита. І радували все навкруги такі душевні переливи, які, мабуть, нездатні створити жодні музичні інструменти. Відрадно й те, що ці мелодії супроводжують нас все життя, зігріваючи душу спогадами. Повернімося до характеристики одягу минулих часів. У чоловіків головну частину одягу здебільшого складала коротка або довга свита з домашнього білого, чорного або сірого сукна. Носили також кирею з капюшоном (кобеняком). Сорочки і штани шились з лляного або конопляного полотна. За головний убір були бриль і бараняча шапка. Пізніше кашкет подібно берета. Взимку одягали кожух, суконні штани. Взуття – чоботи й постоли. Є дані, що постоли у нас на Чернігівщині, носили і взимку. Жінки в будні одягали плахти й запаски, коротенькі або довгі свитки і кожушанки. Розшиті синіми й червоними шнурками свитки й кожушанки носили в свято. Жіноче взуття – черевички й чоботи. Головні убори – очіпок і хустка. Прикрасами були намисто, дівчата в коси вплітали стрічки. Лляне полотно фарбували чорничним відваром (темно-синьо-голубе). Далі з'явилися анілинові фарби різних кольорів. Проходили роки. Змінювались умови життя. Замість натурального шкіряного взуття в 30-і роки в торгівельній мережі з'явилися черевички з тканини на гумовій основі.

Підтримували належний естетичний вигляд шляхом прання черевиків або покриття їх зубним порошком чи крейद्याною емульсією. У період 1950-1955 роки промисловість «підкинула» гумові чобітки, боти, галоші – «вони були зсередини на байовій підкладці, а зверху мали приємний блиск. Кольори чорні і коричневі, а вже десь в 70-і роки – і перламутрові, рожеві, жовті, білі.

До 50-х років молоді юнаки носили штани-кльош. А дівчата до 60-х років носили семи-восьми-дев'яти – та дванадцяти клинки плаття і спіднички нижче колін на чверть. В 70-ті роки хлопці запозичили моду «стиляг» - штани – дудочки, потім пішли джинси «варьонки». Вони були дуже дорогі, тому їх наші окремі модники, виготовляли з простих вітчизняних джинсів, виварюючи їх скрученими у хлорці або іншому відбілюючому засобі. Згодом джинси ставали модними, якщо були протерті коліна до дірок, а колоші обтріпані. Старше покоління тур'янців добре пам'ятає модні штани «банани» з великими накладними карманами. Напівчеревики з войлоку на високій важкій гумовій підошві – на замку-блискавці. Їх чомусь називали «прощай, молодість». В 65-70 рр. коштувало таке взуття 9 карбованців. У зміненому вигляді це взуття дійшло до наших днів, але ціна 100 – 150 гривень. Щоб зберегти взуття на шкіряній підошві та зменшити ковзання на носок та п'ятку набивали підківки, наждачний папір, шурупи прикручували. При ходьбі таке взуття цокало. У 80-ті роки для чоловіків мода «підкинула» кепки з бавовняно-льонових тканин, трикотажні шапки-півники. Жіночу половину мода порадувала фетровими і трикотажними беретами, шапками з індичого пір'я, які майстрині успішно виготовляли самостійно. Шарф-труба була оцінена як дорослими, так і дітьми. Для дівчат мода теж змінювалась, як погода восени. Довгі спіднички, міні, максі, спіднички-бочоночки і пішло-поїхало. Рукава блузок, платтів – «фонарик», спідничка – «тетянка», «плісе», стрічні складочки, зустрічні. Перші модниці в штанях в нашому селі з'явилися вже в 1958 році (адже я була вже у восьмому класі). Скільки осудливих слів лилося на адресу модниць в штанях. А сьогодні жодна жінка не може обійтися без такого зручного одягу як штани у поїзді, роботі на ділянці, їзді на велосипеді, мотоциклі, машині. Тобто оцінили цей одяг і міські, і сільські дівчата та жінки.

Сучасним молодим людям мабуть навіть уявити важко, що були періоди у житті наших пращурів, коли іншого, крім кінно-гузового транспорту не було. Навіть в 40-50 роки велосипед у селі мали одиниці. От і виготовляли власноруч діти самокати, таратайки, возики, санчата та інше.

Велику роль в придбанні гарного одягу індивідуального пошиву відіграли швейні майстерні. Швейна майстерня від Тур'янського сільпо в 1947-1948 роках була у будинку Тулуп Палажки Олексіївни. Шив там швець Клименко Іван Андрійович. Він шив: легкий одяг, верхній жіночий і чоловічий. З 1949 по 1966 роки швейна майстерня була у будинку Свириденка Олексія Яковича. Шила його дружина Свириденко Віра (Полячка). З нею працювала Шумська Олександра Василівна. У 1967 – 1968 роках одяг шили Тищенко Ольга Іванівна та Кириченко Катерина, яка була завмайстернею. До речі, майстерня розміщувалась в її власному будинку.

Будинок побуту «Волошка» відкрито у 1968 році у новозбудованому приміщенні біля поштового відділення. Першою завідувачкою була Кириченко Катерина, швачки – Шумська (Тищенко) Ольга Іванівна, Фориш Валентина

Андріївна. У будинку побуту у різний час працювали майстри з ремонту і пошиву взуття: Ісаченко Петро Волод., Гломозда Федір, Савченко Леонід Прокоп., Шумський Микола Петр., Іванов Микола Никифорович. У 1969 році завідувачка Будинком побуту Тищенко Валентина, швеї Голодок Раїса Григорівна, Лагута Олександра. Голодок Раїса Григорівна завідувачкою Будинку побуту стала з 1970 року. Закрійниці: Середа Валентина (легкий одяг), Шумська Ольга Іванівна (верхній одяг). З 1972 року закрійником верхнього чоловічого і жіночого одягу стала Шумська Валентина Володимирівна. Починаючи з 1974 року, швачкою працювала Тригуб Тетяна Іванівна. У 1975 році Будинок побуту був реорганізований у комплексний приймальний пункт. Приймальником стала Тригуб Тетяна Ів. Вона приймала замовлення на ремонт взуття, телевізорів, холодильників, прання білизни, виготовлення меблів, трикотажних виробів, ритуальні послуги. В цей час трикотажницею працювала Короткевич Валентина Василівна. З 1977 року приїздив перукар по графіку зі Щорського побутокмбінату. У 1975 році на роботу в швейну майстерню прийшла Клименко Любов Василівна, закрійник верхнього чоловічого і жіночого одягу. Очолила колектив швейної майстерні після виходу Голодок Раїси Григ. на пенсію за віком. З 1979 року закрійником верхнього чоловічого і жіночого одягу почала працювати Волкова Ольга Миколаївна. Після виходу на пенсію Тригуб Т.Ів. комплексний приймальний пункт очолила Кушнір Надія Волод. В цей час перукарем працювала Коваль Галина. З 1985 по 1987 рік швейну майстерню очолювала Волкова О.М., а Клименко Любов Вас. знаходилась у декретній відпустці по догляду за дитиною. З 1987 року і до закриття майстерні (1998 р.) завідувачкою працювала Клименко Любов Василівна. У 1989 році швачкою працювала Мороз Ольга Вол., а комплексний приймальний пункт очолила Ушакова Ольга Андріївна. Закрили швейну майстерню в селі через припинення діяльності Щорського райпобутокмбінату. Колектив Тур'янської «Волошки» був відомий умілими, талановитими майстринями пошиву. Вони мали спеціальну освіту. Розробляли моделі одягу з індивідуальним підходом, знаючи смаки односельчан. Цікаво, що «одягали», «обшивали» все село, а повторення фасонів було випадковістю. На час відкриття «Волошки» (1968р.) забезпечення тканинами було гарним – від ситцю до добротних сучасних тканин. Особливо користувалися попитом доброякісні тканини Чернігівського камвольно-суконного комбінату. Швейні вироби від наволочки, підодіяльника, кофтинок, халатів, платтів, сарафанів, жіночих і чоловічих костюмів до курток, пальт. Тур'янці були вдячні працюючим майстриням. Колектив «Волошки» постійно був на хорошому рахунку райпобутокмбінату. Майстри високого класу тримали першість в соціалістичному змаганні серед колективів швейних майстерень району. Перехідний «Вимпел переможців» назавжди був «прописаний» в цьому колективі.

Р. 18. Торгівельна мережа села

ДАЧО Ф.183. Оп.1 Спр.115. Арк.70. (Збережена мова оригіналу.Авт.)

«Список торговых и промышленных предприятий с. Турьи Велико-Щимельской волости Городненского уезда. Турьянское общество потребителей имеется

бакалейная с 1914 года. Взыскано гербового сбора и отослано волисполком 5 руб.
март 1920 года. Председатель В.Пильник

Секретарь Мищенко. УССР Городнянский уездный комиссариат
Продовольствия отдел 5.01.1920г.№2805 Г. Городня Штамп»

ФР. 942. Оп. 1. Д. 6385. Л. 6. (Збережено мову оригіналу). На 1 января 1924 года в числе наиболее важных по хлебной торговле (население продает или обменивает хлеб различным заготовительным организациям или скупщикам) – среди других называем село Турья. Л. 8. До базара 8 км. **ФР. 310. Оп. 1. Д. 58. Л.6** 1931 рік 15 жовтня розподіл промкрану лісорубам та візникам лісу.

За свідченням старожилів у центрі села ще до 1925 року був один магазин. Тут були відділи продовольчих, промислових і господарчих товарів. Продавцями були чоловіки. Потім в повоєнні роки – переважно жінки.

За збереженими архівними даними Тур'янське сільське споживче товариство у 1952 році об'єднувало чотири магазини та шкільний буфет в селі Тур'я, магазини в селі Єліно, Безуглівка. Ще одна торгівельна точка користувалася попитом в жителів села кафе «Дунай». Пиво на розлив, гарячі обіди, закуски, та не виключено, міцні напої, збирали за столиками іноді десятками чоловіків. У 1989 р. «Дунай» пошкоджено пожежою і більше не відновлювали. З 1968 року в районі гаража побудували приміщення магазину, де реалізували консерви виробництва колгоспного консервного заводу та хліб, цукор, борошно, крупи, сіль, безалкогольні напої. У 1972 році до складу Тур'янського сільського споживчого товариства вливається Тихоновичське споживче товариство (головами у якому працювали: Коваль Іван Гордійович, Авраменко Василь Максимович, Швидкий Василь Олексійович, заступником в 1970 році Трихліб Тамара Петрівна).

З 60-х по 90-і роки інтенсивно йде будівництво магазинів: збудовані «Сільмаг», магазин «Книги» у селі Тур'я, магазин у селі Іванівка, селах Софіївка, Глибокий Ріг, Тихоновецька Слобода, хутір Мишино, хутір Ількуча, Єліно, Безуглівка. Працівники Тур'янського споживчого товариства велику увагу приділяли заготівлям, особливо заготівлі яйця, лікарських рослин, шкіри кролів та інших свійських тварин. У центрі села виділено приміщення для прийому склотари. Також її в обмін приймали і в магазинах. Працівники споживчого товариства надавали допомогу колгоспу у збиранні льону, буряків, картоплі.

Споживче товариство очолювали голови правління: Кримська М.Ф. 1946 р. Вилловатий 1947 – 1950 р.; Шумський В.З. – 1951 -1955 р.; Желєзняк А.Ф. – 1957 р.; Михайлець М. Є. – 1958 р.; Козік Г.С.- 1959 р.; Данильченко Володимир Іванович – 1961 р.; Боровицький І. П.; Чугаєвський А. А.; Корнієнко В.В.; Клименко Л.І.; Трихліб Т. П.; Захарченко Г.М.

Станом на 1/01 2016 року на території сільської ради працює сім магазинів приватних підприємців. Забезпечують населення промисловими, господарчими товарами і приватні пересувні магазини. Тур'янці також користуються послугами торгівельної мережі м. Щорса, Чернігова, Києва.

Р. 19. Наступив період хрущовської «відлиги» (1953 – 1964 р.р.)

М.С. Хрущов поклав початок деєталінізації і здійснив реформи у всіх сферах життя суспільства. Люди отримали можливість більш вільно висловлювати свої думки, зросла роль Рад. Викрито злочинну діяльність Л.Берії та його посіпак в Україні, розпочалася реабілітація жертв масових репресій. Засуджено культ особи Сталіна. Це зробив особисто М. Хрущов на XX з'їзді КПРС (лютий 1956р.). Вживалися заходи щодо підвищення престижу української науки. В сільському господарстві: підвищення самостійності колгоспів і радгоспів, ліквідація машинно-тракторних станцій і передача їх майна колгоспам і радгоспам; збільшення закупівельних цін на зерно (у 7 разів), картоплю (у 8 разів), продукцію тваринництва (у 5,5 рази).

М.С. Хрущов поставив « завдання наздогнати і перегнати Америку». Були обіцянки за 20 років побудувати в СРСР «комунізм». Були позитиви і негативи в економіці країни. Пенсійна реформа 1956 року підвищила середній розмір пенсій за віком більше ніж у 2 рази, за інвалідність – у 1,5 рази. Пенсії почали виплачуватися і колгоспникам. Зросли асигнування на охорону здоров'я, освіти, скасувалася плата за навчання в старших класах середніх шкіл, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах. Тривалість робочого дня скоротилася до 7 годин. У результаті цих соціальних програм підвищився добробут населення.

Але в сільському господарстві почалися непродумані реорганізації і нововведення: цілинна епопея. Учасниками освоєння цілинних земель були наші юні односельці-тур'янці: Залізник Степан Сергійович, Пушкар Станіслав Іванович та Пушкар Василь Олексійович, які в 1961 році закінчили Дігтярівське ПТУ №7 по спеціальності «Тракторист-машиніст широкого профілю». Доля випала молодим механізаторам освоювати цілинні земельні простори Казахстану. Адреса їхньої роботи: Цілиноградська область, Державінський район, радгосп імені Фурманова. Молоді люди випробування на витривалість пізнавали протягом двох років: дружна весна, спекотне літо з різкими вітряними поривами осіннь та суворі морозні (до мінус 40 градусів) зима із заметілями.

Із спогадів наших цілинників: «Зустріла нас цілина широкими безмежними просторами ланів, які здавалося не мають кордонів аж ген до небосхилу. Оранку, сівбу, збір врожаю проводили груповим методом. У загінці по декілька агрегатів. Десятками кілометрів тягнулася за нами борозна. Жодного кущика чи деревця, а простір, роздолля, синє-синє небо над головою та степовий вітер поривчастий, різкий несе густу хмару чорноземного пилу. В степу ми не бачили жодної будівлі. Нашвидкуруч на центральній садибі радгоспу були побудовані бараки, їдальня, лазня, щось схоже на сільський клуб. Та ми там були рідкими гостями. Працювали без вихідних. Зібраний хліб не встигали забирати і вивозити, тому золоте зерно висипали прямо на тимчасові земельні точки без накриття. Таких гір-кагатів зерна в житті на своїх тур'янських полях, ми не бачили. Повірте, пшеничне зерно на сонці випромінювало жовте сяйво, справді золотий відблиск. Аромат свіжо зібраного зерна - це залишилося з нами на все життя!» До цих слів слід додати, що у душах цих тур'янців дорослих, залишилася любов до хліборобської праці, яку вони з гідністю

пронесли через життя. Беззмінно їх трудовий шлях був пов'язаний із технікою, полем та хліборобською працею. Вони були майстрами своєї справи - трактористами широкого профілю.

У ті часи розпочалося небачене розповсюдження кукурудзи, гороху і цукрових буряків, трьох китів полів. У матеріалах Державного архіву Щорського району читаємо звіт: станом на 1/01. 1964 року по колгоспу «13-річчя Жовтня» одержано: - кукурудза на зерно 140 га – урожай зерна 7,2 ц/га; - горох 50 га - урожай 6,8 ц/га; - цукрові буряки (фабричні) – 6 га урожай 145 ц/га. Такі показники звичайно на «китові» зовсім не схожі.

Старожили пам'ятають повноводну широкоплинну, а навесні неспокійну річку Турчанку, яка стрімко несла свої чисті, прозорі води. Виходила з берегів, напоюючи приуслову та центральну заплави. І буяли соковиті трави, наповнюючи духм'яним ароматом все довкілля. Невід'ємне доповнення «інтер'єру» нашого краю була наявність чисельної кількості боліт з різноголосим птаством, зникло, як кажуть, «з лиця землі». Натомість з перезволожених – пересушені поля – в основному з ріденьким травостоєм, переважно гороб'ячим та кінським щавлем, чередою, гірчаком рожевим та іншими менш цінними рослинами. Причиною всього цього стала прикра помилка в розрахунках меліораторів при проведенні робіт на полях нашої малої батьківщини. А може, тут ховається глибша причина – поспішність, аврал у прийнятті рішень і їх виконанні. Що ж, час неблаганний суддя – він поставив всі крапки над «і». І тільки в 1965 році при головуванні М'язя Олександра Олексійовича дали порядок деяким заболоченим полям, осушивши їх з використанням гончарного дренажу (площа 700 га). Проведено прискорене залуження. Створено прекрасні сінокоси, урожай з 1 га через рік вже становив до 40 ц/га сіна. Це замість 6-7 ц/га на суходолі! Маємо надію, що і сучасні «володарі» тур'янських земель застосували нові науково-обґрунтовані технології землеробства проведуть рекультивацію земель та забезпечать високу економічну ефективність використання тур'янських земель.

У цілому ж рівень життя в Україні зростав повільно. Виробництво споживчих товарів, сфера послуг, громадське харчування відставали від потреби населення. Проведена в 1961 році грошова реформа негативно позначилася на життєвому рівні населення, призвела до росту цін.

Після посухи 1963 р. виникла продовольча криза, населення було на межі голоду. Які зміни відбулися в нашому селі в період хрущовської «відлиги»?

В травні 1963 року головою колгоспу «13-річчя Жовтня» було обрано М'язя Олександра Олексійовича. Від цієї дати бере початок м'язівський період життя в історії колгоспу та і всього села.

Очолювали господарство з 1930 по 1963 рік: Ващенко Петро Савович 1930 -1939 р.; Шумський Євген Маркович 1940 – 1941 р.; Низьківський Федот Васильович 1943 – 1945 р.; Приходько Митрофан Григорович 1946 – 1947 р.

Кримський Дмитро Прокопович 1948 -1949 р.; Назаренко Петро Якович 1950 – 1954 р.; Дуднік Олексій Пилипович 1955 – 1956 р.; Ярошенко Михайло Михайлович 1957 – 1959 р.; Жук Василь Павлович 1960 – 1961 р.

Желізняк Анатолій Федотович 1962 р.

На правах автора та людини, яка майже десять років пліч-о-пліч пройшла трудову школу з М'язем О.О., я дозволю покласти на папір більш детально хоч деякі важливі факти з діяльності цієї поважної людини. Олександр Олексійович – голова колгоспу з числа двадцятип'ятитисячників робітників-партійців. В Тур'ю прийшов, маючи за плечима багатий життєвий досвід організатора-керівника сільськогосподарським підприємством. До нього останнім по рахунку головою колгоспу «13-річчя Жовтня» був Желєзняк Анатолій Федотович, який попередньо подав заяву про звільнення з посади. Анатолій Федотович мав вищу освіту – інженер-механік. Його бажання було працювати за фахом. Це грамотна, компетентна в питаннях сільськогосподарського виробництва людина. Тур'янці запам'ятали його як інтелігентного, врівноваженого, стриманого у спілкуванні керівника та умілого фахівця.

Головування М'язя О.О. в нашому колгоспі співпало із закінченням періоду хрущовської «відлиги» (1963-1964р.р.) та періодом «застою». Це епоха Брежнєва, а першим секретарем ЦК КПУ був П. Ю. Шелест. Старше покоління тур'янців добре пам'ятають, що в ці роки життя покращало. Адже селяни мали можливість придбати телевізори, холодильники, меблі, навіть мотоцикли та легкові автомобілі. Заробітну плату в колгоспі отримували регулярно. Бюджет сім'ї поповнювався ще за рахунок зданої худоби в заготівельні підприємства держави. Буквально за тиждень гроші надходили на ощадну книжку здавача. Освіта та лікування були безкоштовні. Надходили санаторно-курортні путівки для оздоровлення працівників за профспілковий кошт з незначною доплатою. На ощадних книжках селян з'явилися заощадження на «чорний день». На жаль, всі ми свідки того, що ще на сьогодні держава не повернула всіх заощаджень. На той час українське керівництво не мало права діяти без вказівок із Москви. Перший секретар ЦК КПУ П. Ю.Шелест проявив наполегливість у захисті інтересів республіки в певних сферах, зокрема у визначенні інвестицій в її економіку, у мовній і культурній сферах, був усунутий з посади за звинуваченням у «м'якості» до українського націоналізму та потуранні економічному «місництву».

У посібнику Ю.М. Алексєєва «Історія України», Львів, «Новий Світ – 2000», ст. 223 – читаємо:

«...ви в центрі створили неймовірно непробивну центропробку. Нас у республіці так затиснуло, що ми й дихнути самі не в силі. Скажімо, десь треба перекинути греблю через річку – запитуй у Москви... Дітям потрібен піонерський палац – без Кремля ані кроку... Доводиться переобладнати виробництво – знову тільки дозвіл згори. Ось до чого ми дожилися...»

(З приватної розмови. П. Ю. Шелеста з Л. Брежнєвим). У 1971р. М'язь О.О. посилав гінців до Москви, щоб вирішити питання роботи консервного заводу. Соболя Василя Івановича і Сіру Тетяну Іванівну було направлено до Москви. Всі питання вирішено позитивно. Свою місію ми виконали гідно тільки з подання Олександра Олексійовича.

Складний був час – з одного боку ніби все було гаразд в економіці, але з іншого явним було, що вона продовжувала розвиватися екстенсивним шляхом, без просування вперед. Тому «застоем» назвали брежнєвський період. Не в образі попереднім керівникам та спеціалістам колгоспу, але складалося так, що з приходом М'язя О.О. в нашому господарстві більшість заходів проводилися вперше. **У**

районній газеті «Промінь Жовтня» за 1964 рік про тур'янські нововведення читаємо: «Вирощують гідропон»; «Весняні плівкові теплиці»; «Заготовка біомінеральних добрив»; «Вигідне підприємство – цегельний завод»; «Корисна справа – випас свиней»; «Електропастухи»; « В Тур'ї дозріли помідори в плівкових теплицях»; «Картоплю – державі»; «Підготовку на переробку кормів – на наукову основу»; «Торфогнойові компости на тур'янські поля». Олександр Олексійович разом із спеціалістами господарства підтримував ділові стосунки з науковцями науково-дослідних установ: в інституті колоїдної хімії та хімії води Академії наук УРСР запозичали новий метод застосування біомінеральних добрив; в інституті землеробства- особливості обробітку ґрунту малогумусних ґрунтів; в інституті тваринництва - нові породи тварин та види годівлі; Харківський НДІ зернового господарства імені Юрьєва ВІР і т.д., Київська овочева фабрика, плівково-тепличне господарство «Мерефи»; плівкові теплиці с. Виблі Куликівського району – це неповний перелік господарств, до яких правління колгоспу командувало агрономів за досвідом вирощування ранніх овочів. Цього ж таки 1964 року увійшли в традицію свята першої борозни, першого снопа, день визволення села від німецько-фашистських загарбників, проводи юнаків до лав армії, день тваринника, проводи зими та зустріч весни та інші. До речі, з початку 1964 року видається багатотиражна газета «За комуністичну працю», орган парткому та правління колгоспу. В ній висвітлювалися питання про невідкладні турботи: механізаторів, рільників, овочівників, тваринників, результати в змаганнях, нагальні питання роботи виконкому сільської ради, привітання із святами, днем народження тощо. Не менш сенсаційною подією села в 1964 році була перша передача **місцевого Тур'янського радіомовлення**. Звучала з динаміків інформація різноманітної тематики, привітання, а бувало – гостра влучна каритика на «зеленого змія» або допущені «промахи» в роботі. За даними державного обліку земель загальна земельна площа колгоспу складала 6340,2 га, в т.ч. присадибні ділянки особистого користування – 346,7 га, сільськогосподарські угіддя 4825,9 га (ріллі 2091,7, сіножатей – 2043,8 га, пасовищ 644,6 га). Діяло 9 бригад (1 тракторна, 8 комплексних,) сім тваринницьких ферм (у т.ч. великої рогатої худоби, свинарська, вівчарська, птахівнича). На перше січня 1964 року в колгоспі було 771 двір – 1607 членів колгоспу з числа наявних працездатних працювали постійними робітниками в промисловості, на транспорті, в міжколгоспних об'єднаннях, але проживали в колгоспі 155 чоловік. На селі основні дві професії – хлібороб і тваринник. Молодь масово виїжджала до міста в пошуках «легшого» хліба. Економічні показники по господарству були критично низькі. Цифри говорять самі за себе (**дані Державного архіву Щорського району – 1963р.):** урожай озимих зернових (ц/га) 6, ярих зернових – 4, просо-6.4, гречка – 2.4, картопля – 99, льон-довгунець волокно -4. Олександр Олексійович першочерговим завданням вбачав розвиток підсобних промислів, закріпити молодь в селі, дати відповідно їм роботу. Запросили геологорозвідників, які на околиці села (хутір Єлінський) виявили пласт доброякісної червоної глини, запасів якої стане на декілька десятиріч. **В кінці 1964 року цегельний завод**, потужністю 3.5 млн.штук цегли на рік, почав діяти. На заводі отримали постійні робочі місця 70 тур'янців. Очолив перспективне підприємство Соболь Василь Іванович. Відповідальна, енергійна людина та гарний організатор

виробництва. На цегельному заводі були спроби виготовлення цементно-піщаної черепиці, шиферу. **В 1965 році електричне світло надходило з центральної державної мережі.** Відмовились від вітряків, пустили в дію паровий млин (розміщений був навпроти парку). На мою думку, це рішення було поспішним. Вітряні млини в усі часи були економічно вигідні. Ну що ж, як кажуть в народі, не помиляється тільки той, хто нічого не робить.

Відкриття комсомольсько-молодіжного табору праці і відпочинку «Берізка» в 1966 році стала значимою подією для всієї області. Адже оздоровлювалась тут молодь з різних районів області. **У вересні 1966 року почала працювати олійниця.** Переробляли насіння соняшнику та льону. Високої якості отримували олію та ще високобілковий корм – макуху. **В 1967 році закладено парк,** де розміщені літня сцена, танцювальний майданчик, каруселі. У цьому ж році відкрито музей-пам'ятник на честь загиблих 411 тур'янців в роки Великої Вітчизняної війни. На превеликий жаль, не зберегли тур'янці в належному стані це святе місце. Грубо пройшлася рука вандалізму, залишила по собі слід жорстокості та недопрацювання в питаннях виховання підростаючого покоління. Правління колгоспу на чолі з М'язем О.О. для оновлення господарства, капітального будівництва тваринницьких приміщень, різних господарчих будівель, придбання техніки змушено було брати коротко- і довгострокові кредити в держави. Борги треба було повертати, а грошових надходжень недостатньо. Вирішили відкрити хімічний цех з виготовлення квітів, сувенірів, ручок, гребінців із кольорового поліетилену. Великим попитом користувалися ароматизовані троянди. В цеху працювало 78 молодих людей. В період заготівлі кормів, збирання врожаю вони брали активну участь у всіх видах робіт. Напівфабрикати виробів розвозили по садибах, забезпечуючи роботою непрацездатних жителів села.

Після детального ґрунтового вивчення питання технології переробки сільськогосподарської продукції на базі Одеського технологічного інституту харчової і холодильної промисловості інтенсивними темпами будувався **консервний завод (1967р.)** Газета «Промінь Жовтня» 1 січня 1968 року. Консервний завод будували (стіни) учні ПТУ №20 м. Чернігів, останні роботи виконували своїми силами при допомозі будуправління №13 «Хіммонтажбуду». Оздоблювані роботи на заводі виконували робітники Щорської рембуддільниці з бригадиром Вірою Василівною Дибуню. За колгоспний рахунок правління колгоспу направляє на навчання до Одеського технологічного інституту молодь села: Захарченко Ганну Михайлівну, Лапочкіну Валентину Андріївну, Максименко Валентину Кирилівну, Тулупа Леоніда Степановича, Усіка Дмитра Дмитровича. Майбутні оператори-автоклавищики проходять навчання на базі обласних переробних підприємств Пушкар Станіслав Іванович, Чеус Леонід. Більше 30 видів консервів давав Тур'янський завод потужністю в 1,5 млн. умовних банок. Це різні соки і компоти, джеми і варення, овочеві маринади, гриби, м'ясні консерви (яловичина, свинина, кролятина, курятина, гусятина та інше). Створено нові ферми, які виробляли сировину для консервування. Використовували і природні ресурси – березовий сік, гриби, чорниці, малину, ожину, журавлину, брусницю, чорноплідну горобину. **На заводі працювало 70 тур'янців,** а очолив новостворений колектив кавалер трьох орденів Слави Мороз Микола

Кирилович. Першим технологом консервного заводу була Ринчаг Любов Олексіївна, потім Бублик Надія Петрівна. Інженер-механік Тулуп Леонід Степанович, а пізніше Лисенко Михайло Васильович. Бухгалтер заводу Тулуп Ольга Іванівна та Усик Іван Іванович. **На відходах тепла консервного заводу працювала зимова теплиця площею 1000 квадратних метрів.**

У 1968 році поряд з нею побудовані весняні теплиці. Як і у теплично-плівковому господарстві тут вирощували огірки, помідори, редиску, цибулю, кріп, петрушку, квіти. До речі, **площу весняних плівкових теплиць на території бригади №3 (хутір Лозівський) в 1968 році розширили до 2,5 га, 800 парникових рам і діяла зимова теплиця 0,12 га.**

Хазайнували тут у весняно-літній період тридцять жінок-колгоспниць, чотири з них працювали цілорічно: Лащенко Тетяна Михайлівна, Лащенко Анастасія Петрівна, Залізник Галина Олексіївна, Лащенко Уляна Іванівна.

Продукцію реалізовували через торгівельну мережу району та області.

Першим агрономом у теплично-плівковому господарстві була Шумська (Рева) Надія Андріївна, після закінчення Борзнянського сільськогосподарського технікуму плодоовочівництва 1964 р. Продовжила її роботу Сіра (Пушкар) Тетяна Іванівна. Головним агрономом був Колодій Михайло Федорович. До речі, на той час агроном-плодоовочівник ніс відповідальність і за справи відкритого ґрунту та саду. На спорудженні весняних теплиць працювала будівельна бригада та чоловіки з усіх комплексних бригад. Догляд за овочами відкритого ґрунту здійснювали колгоспниці овочевої бригади, а у відповідальні періоди - з усіх бригад та працівниці консервного заводу, хімічного цеху.

Надходження високоякісної цегли з свого підприємства надало можливість розширення будівельних робіт. Вже в 1967 році відкрито лікувально-оздоровчий комплекс (водо-грязелікарня, лазня, аптека, стаціонарне відділення). Лікувально-профілактичне обладнання в комплексі було на рівні тогочасних досягнень науки і техніки.

В 1967 році в приміщенні сільської ради відкрито філіал Щорської музичної школи. Слід сказати, що Олександр Олексійович був там частим гостем. Жодного концерту учнів музичної школи він не пропустив. Адже сам прекрасно грав на піаніно, акордеоні і мав чудовий голос.

У грудні 1968 року в селі відкрито побутове підприємство «Волошка». Тваринницький комплекс «Городок» споруджено руками студентів будівельного загону Чернігівського педагогічного інституту в **1969 р.** Новобудова – це два корівники на 400 голів, будиночки для тваринників, кормоцех. У цьому ж році колгосп придбав племенних корів сименталок та племінних свиноматок. **У ці роки інтенсивного будівництва споруджено декілька будинків для колгоспників, будинок механізаторів, будівельний комбінат із сучасним обладнанням і, нарешті, дитячий комбінат на 120 місць.**

Із спеціальною освітою за направленням прибули в село вихователі: Москаленко (Покидько) Людмила Григорівна, Шумська (Суярко) Антоніна Леонідівна, Шумська Ніна Іванівна. Завідувачкою дитячого комбінату беззмінно була Клименко Феня Григорівна. Кухарки: Шумська Ольга Федорівна, Шумська Тетяна

Іванівна. Спальні, ігрові кімнати, їдальня були обладнані з урахуванням усіх вимог гігієни, естетики і зручностей для дітей (на підлозі килими, телевізор, піаніно, достатня кількість різноманітних іграшок). На подвір'ї гойдалки, гірки, пісочниці і маленька дерев'яна оригінальна огорожа, живі квіти.

Газета «Промінь» від 29 вересня 1970 року.

В Тур'ї осінній ярмарок «Золота осінь». Мітинг присвячений 27 – й річниці звільнення Чернігівщини від німецько-фашистських загарбників відкрив голова сільської ради Мороз Олександр Хомович. Факел запалює М'язь О.О. Імпровізована сцена – виступають самодіяльні митці із Чернігова, Щорса, Корюківки. Духовий оркестр Чернігівського військового округу (диригент М'язь Валентин Олександрович). Гойдалки. Каруселі. Атракціони. Ігри. Дресирований цирковий ведмідь радує малят.

Демонструють свою продукцію меблева фабрика, Райхарчокомбінат. Працівники Райпобуткомбінату пропонують нові моделі одягу.

З приходом Олександра Олексійовича щорічно у центрі села встановлювалася новорічна ялинка з прикрасами та гірляндами. Вона весь час оберталася навколо своєї осі під постійною «охороною» Діда Мороза і Снігуроньки. Тур'янці полюбили фотографуватися біля ялинки, а от проявів вандалізму не спостерігалось. До речі, ялинка не охоронялася ніким, навіть у нічні години. Тур'янці уміють працювати і відпочивати (- Авт.)

14 серпня 1969 року за заслуги у розвитку сільського господарства та у зв'язку із 60-річчям з дня народження нагороджено М'язя О.О. Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

У 1970 році збудовано міст через річку Турчанка, в районі гаража (бригадир дорожньої бригади Клименко Василь Іванович), заасфальтовано центральну дорогу через село. Існує давня традиція у мостобудівників першими пройти через новозбудований міст. «У житті радість і сум завжди ходять поряд» народна мудрість. Бригадирові дорожньої бригади Василю Івановичу не судилося за життя дотриматись цієї традиції. Смерть неблаганна. Труну з його тілом вірні друзі пронесли через центральний новозбудований міст через Турчанку.

Справи в господарстві йшли краще. Були досягнення, були і певні проблеми, прорахунки. Але стабільність господарства була налице. Численна кількість контрольних перевірок за фінансовою діяльністю, роботою підсобних підприємств. Тяжка недуга Олександра Олексійовича нагадувала про себе. А лікувався він в основному без відриву від виробництва. Важко йому було ходити, але він, перемагаючи нестерпний біль, всюди встигав. О.О. М'язь ветеран, учасник бойових дій Великої Вітчизняної війни, мінер. Він пройшов важкі випробування. Був поранений. «Сувеніри» війни тяжким боєм відлунювали в його організмі, не давали спокою. Його груди прикрашали бойові ордени і медалі, які він носив з великою гордістю, але не хизувався. Він жив роботою, своїм колгоспом. Олександр Олексійовичу після чергової перевірки роботи консервного заводу «Зверху» запропонували піти на заслужений відпочинок. Декілька днів продовжувались загальні збори колгоспників, на яких тур'янці аж ніяк не бажали визнати нового

керівника. Не всі мрії і задуми Олександра Олексійовича втілено в життя. Прикро, що не судилося спорудити, в ювілейному 1970 році, колгоспний Будинок культури. За словами Олександра Олексійовича, «щоб став він таким красивим і нарядним, як наша молодість».

Не можна думати і навіть припустити, що М'язь О.О. все робив сам. Він умів зацікавити, довести, аргументувати і направити не тільки свою життєву енергію, але й підлеглих в правильне русло. Олександр Олексійович умів радитися і брати до уваги цінні пропозиції інших. Була в його характері якась родзинка твердості у правоті. Ніхто не міг не виконати його розпорядження чи доручення.. Мабуть, найбільш красномовно про Олександра Олексійовича скажуть тур'янці та ті, кому випало працювати з ним.

Із спогадів Тулупової Валентини Федорівни. «Працювала секретарем комсомольської організації, яка нараховувала 120 чоловік. Олександр Олексійович сприяв тому, щоб у селі більше залишалось молоді. Правління колгоспу направляло бажаючих на навчання у ВУЗи. Молодь працювала на консервному і цегельному заводах, у цеху поліетиленових виробів, механізаторами та водіями, на тваринницьких фермах. Коли був кинутий клич «Дівчата на трактор» від нашої КСМ відгукнулися комсомолки Желєзняк Наталія, Стрілець Валентина, Желєзняк Ольга та Безборода Наталія. Олександр Олексійович ніколи не залишав поза увагою запити молоді: надавав транспорт для поїздок на екскурсії, вистави та концерти до міста Щорс, організовано відбувалися проводи юнаків до лав армії та весілля молодят.»

Мальчиков Володимир Якович: - Після закінчення Волгоградського сільськогосподарського інституту через Чернігівське обласне управління сільського господарства М'язь О.О. запросив мене на роботу в колгосп на посаду головного агронома. Півдня Олександр Олексійович знайомив мене з господарством, полями. Робочий день закінчили в таборі «Берізка». А з якою повагою і радістю молодь зустрічала Олександра Олексійовича! Так, мені поталанило з керівником. Керівники виробничих підрозділів, спеціалісти були підібрані ініціативні, досвідчені. З перших днів я відчував їхню підтримку і допомогу. На той час Олександр Олексійовичу виповнилось 62 роки, були проблеми зі здоров'ям, але вражала його працездатність, витривалість і повна віддача своїй роботі. Він виконував свою роботу без фальші і підлабузництва, без кар'єризму. Олександр Олексійович притягував своєю довірою, увагою робив співрозмовника однодумцем. Він був у курсі новин сільськогосподарського виробництва. Питання перспективи ведення рільництва мені доводилось вирішувати за направленнями Олександра Олексійовича в Москві, Ленінграді, Мінську. Придбання нових сортів льону, картоплі, люпину, трав. Олександр Олексійович не обійшов увагою жодної людини. Він, всіх знав поіменно колгоспників, їхні проблеми, при можливості допомагав. За це його поважали і цінували односельці. Буваючи в Тур'ї, перш за все я спиняюся при в'їзді в село, йду до могили Олександра Олексійовича, щоб віддати в черговий раз шану цій великій людині, моєму наставнику. **Личак Марія Максимівна** – агроном районного управління сільського господарства. З М'язем О.О. ми часто спілкувалися з виробничих питань, особливо про вирощування ранніх овочів в зимових та весняних плівкових теплицях. Адже тур'янці були першопрохідцями

в районі. Олександр Олексійович грамотний, вольовий, вимогливий, ініціативний керівник – організатор виробництва. Неспокійної вдачі сам і нікому не дозволяв виконувати роботу аби як. Умів організовувати, проконтролювати, допомогти або в разі необхідності поставити на місце. На семінарах, нарадах – найбільш активний учасник. Його цікавило все нове у сільськогосподарському виробництві. Заслуга Олександра Олексійовича, що молоді спеціалісти пройшовши його школу, ставали одними з кращих в районі. Він був прямолінійною іноді різкою людиною. Його дуже поважали, але й побоювались. Він нічого не робив для себе – все для людей, яких глибоко поважав. В розмові зі мною повторював: «мій заповіт один, щоб мене поховали в Тур'ї».

Осика Ольга Володимирівна. Після закінчення Майнівського сільськогосподарського технікуму в 1968 році приїхала в Чернігівське обласне управління сільського господарства. М'язь О.О. в коридорі підійшов до мене, познайомились. Я за фахом зоотехнік. Олександр Олексійович каже: «а давай, дівчино, заберу я тебе в свій колгосп». Просто забрав мене і повіз в Тур'ю. Було таке бездоріжжя. Мене охопив страх «Куди ж мене везуть в таку глухомань». Але жодного разу я не пошкодувала, що приїхала в Тур'ю. Важко було, дуже важко на перших порах працювати зоотехніком-селекціонером (а зоотехніком був Грищенко О.П.) Вісім ферм віддаленість 3-4 км (ВРХ, свині, вівці, кролі, гуси, кури, качки, пасіка). Зі сторони Олександра Олексійовича була допомога, але і вимоги серйозні. Його настанова запам'яталася на все життя :«Завжди бути професіоналом у справах, за які берешся. А для цього треба вчитися». В господарстві прижилися молоді спеціалісти, крім тих, про яких Олександр Олексійович говорив: «Коня можна привести до води, але заставити його пити – ніколи». Не всім до вподоби був характер Олександра Олексійовича – твердий, вольовий, але господар, керівник він був високого рангу. У нього було чому вчитися.

Захарченко Ганна Михайлівна. Після навчання на курсах в Одеському технологічному інституті працювала на колгоспному консервному заводі майстром зміни, потім лаборантом. Виробництво нове, різнопланового характеру. Працювали під суворим контролем працівників санстанції. З боку Олександра Олексійовича вимоги ставились серйозні і конкретні: дисципліна, ніяких п'янок, якість роботи. На перших порах нам було дуже важко: більше 30 видів консервів, перевірка якості сировини, навчання працівниць з виконання всіх операцій з підготовки і закладки продукції в склотару відповідно стандартів, а досвіду не було. Жаліємось Олександр Олексійовичу, а він побатьківські каже: «Дівчата ви ж тур'янці. Не забувайте, що вода набуває гарних чи поганих властивостей від землі, по якій струмилась, а людина – від краю, де народилася. Вчіться - успіх прийде».

Пильник Виня Вас. Люди з вдячністю згадують добрі діла М'язя О.О. Він завжди йшов назустріч людям, але був дуже вимогливим і ми на нього не ображались. Робота в хімічному цеху – це новинка для нас і його самого. Вчилися, вчили хлопців працювати з напівфабрикатами,

дівчат формувати вироби. Треба було бачити, як радів Олександр Олексійович першим виробам з поліетилену. Цією щирою радістю заряджав всіх оточуючих. Заробітки були непоганими, робота постійна – люди задоволені. Хлопці з цеху при потребі йшли косити траву, скиртувати сіно, соломку і ніхто не думав виїжджати із села. **Донець (Мороз) Валентина Іванівна** поділилася спогадами. Літо 1966 року для нас дев'ятикласників було насиченим різними подіями. Відкрито комсомольсько-молодіжний табір праці і відпочинку «Берізка». Ми були першими, хто пройшов по уміло оформлених доріжках, заглянув у всі куточки цього романтичного молодіжного раю. Розмістили нас по 8-12 чоловік у військових палатках, бо капітальні приміщення ще будувалися. Під звуки горну - підйом. Зарядка. Сніданок. До речі, харчування чотирьохразове. Смачні обіди готували тьотя Саша (Клименко Олександра Як.) та тьотя Тося (Короткевич Антоніна Як.). Протягом чотирьох годин ми пізнавали смак хліборобської праці: пропалювали овочеві і польові культури, заготовляли силос і сіно, збирали ранні овочі та ін. Вихователями та організаторами роботи і дозвілля були учителі Мороз Олександр Хомич, Неділько Іван Іванович, Заєць Юрій Олександрович. Лінійка. Підняття державного прапора на честь переможців змагання, спортивні змагання, вікторини, конкурси, екскурсії, ігри, свято Нептуна, концерти. Молоді стрункі білокорі берізки тісним колом оточували територію табору (нині на цьому місці виріс ліс) поряд річечка Турчанка з чистою прозорою водою. Аромат різнотрав'я. Вечірнє зоряне небо. Різноголоسة птаство. Це було неповторно і романтично. Вдячні Олександр Олексійовичу за його прозорливість, неоціненну турботу і розуміння потреб юних. **Желєзняк Олександр Максимович** Працював особистим водієм голови колгоспу М'язя О.О. Не було у нього стабільного розпорядку дня чи вихідних. О 4-й ранку вже по фермах, потім о 6-й - радіомовлення та наряд в конторі, 7-ма година, він вже на таборі, в автогаражі, потім в районі, області, столиці. На мою думку, він був одержимий роботою і це його тримало на плаву. От тільки зла, підступна хвороба іноді виводила з колії, але як він тримався. Як керівник він дуже серйозний, вимогливий, невгамовний, а як людина – добра, порядна, інтелігентна. Які б не були ситуації жодного разу з його вуст не злетіли навіть випадково лайливі слова. Шоферів, механізаторів, які провинилися в п'янці, він називав «Бармалей». І це означало, що він аж занадто обурений, навіть злий. Він був у курсі всіх подій села і кожної сім'ї. Завжди допомагав людям. Від будинку відмовився, мотивуючи тим, що побудований він для голови колгоспу. Він нічого не робив і не взяв для себе – все для людей».

Сільське кладовище. Саме тут знайшов вічний спочинок талановитий керівник – організатор сільськогосподарського виробництва М'язь Олександр Олексійович. Біля могили цієї шанованої людини завжди людно. З вдячністю тур'янці говорять: « Хай рідна, тур'янська земля буде Вам легкою, а пам'ять вічною, дорогий Олександр Олексійовичу».

Р. 20. Господарство за останні 40 років

Наступним головою колгоспу «13-річчя Жовтня» був Огієнко Олександр Гаврилович. Це компетентна людина в питаннях сільськогосподарського виробництва, не новачок – керівник. За роки його головування життя в колгоспі проходило порівняно стабільно. Протягом п'яти років особливих змін не відбулося. Всі виробничі починання М'язя О.О. продовжувалися. Як керівник Олександр Гаврилович запам'ятався тим, що вірив у професійність спеціалістів, керівників середньої ланки і повністю покладався на них.

Примак (Журавель) Катерина Яківна згадує: « У 1972 році закінчила Сосницький технікум бухгалтерського обліку» за фахом економіст. М'язь О.О. запропонував мені посаду економіста в колгоспі «13-річчя Жовтня», де я працювала до 1979 року. На той час у господарстві розробляли госпрозрахункові завдання для бригад, ферм, підсобних підприємств. Мені, як молодому фахівцю допомагали досвідчені працівники бухгалтерії головний бухгалтер Шумський Федір Васильович, помічник бухгалтера Усик Іван Іванович. Огієнко О.Г. з повагою відносився до спеціалістів. Зауваження давав, вимоги ставив, але не в грубій формі, тактовно. Ніколи не принижував нас, підтримував. Усі починання М'язя Олександра Олексійовича він намагався продовжити. У міру обставин порівняно стабільно працювали всі підрозділи господарства. Я полюбила Тур'ю і тур'янців. Це найкращі роки мого трудового, і взагалі, життя. Тур'янці дуже хороші люди: працелюби, доброзичливі, співчутливі і дуже гостинні». Відносно короткий період керував господарством Музиченко О.М.

З кінця 1978 і по 1989 рік господарство очолював Ілленко Анатолій Прокопович, ведучий спеціаліст по захисту рослин Щорського районного управління сільського господарства. Із 1989 року і по сьогодні керманичем господарства є Гвоздьов Володимир Михайлович.

На долю останніх керівників господарства випали випробування пов'язані з політико-економічними змінами в нашій державі. Коротко нагадаємо про події того часу.

Із спогадів Клименко (Кривошей) Галини Андріївни. « Після закінчення у 1970 році Маслівського сільськогосподарського технікуму за направленням Щорського управління сільського господарства приїхала в село Тур'ю. Працювала в господарстві до 2005 року агрономом-насінневодом, економістом. Так склалося, що працювала з головами колгоспу М'язем О.О., Огієнком О.Г., Ілленком А.П. та Гвоздьовим В.М. У перші роки відчувала підтримку зі сторони головного агронома колгоспу Колодія М.Ф. Вимоги до спеціалістів господарства зі сторони правління колгоспу завжди ставились високі. Кожний керівник вимагав від нас, спеціалістів відповідальності і поваги до людей. Анатолій Прокопович керівник молодий, енергійний, обізнаний у веденні сільськогосподарського виробництва. Він знав і умів виконувати різні роботи, навіть міг бути електриком, механіком, трактористом, комбайнером, водієм, добре розумівся у зооветеринарній справі. Опікувався потребами членів колгоспу та жителів села. Більше 15 років працювала під керівництвом Володимира Михайловича Гвоздьова. Вважаю основною заслугою його як керівника є те, що він намагався зберегти господарство незважаючи на складні політико-економічні умови часу. Високі вимоги та віра у людей були результативними, дали свої плоди».

Замай (Соболь) Ольга Іванівна 1944 року народження згадує: «З 1967 року по 1994 рік працювала дояркою на фермі «Утвино». Доїли вручну, а пізніше механізовано. Робота в доярок важка. Був період самі заготовляли соковиті корми, роздавали корми тваринам. Чистили від гною корівник, білили стіни і станки, чергували у нічні години, приймали роди у корівок, випоювали теляток та дорошували до 20-денного віку. Доїли три рази на день. Працювали без вихідних. Але була молода і ці труднощі долалися просто. З колективом мені поталанило – доярки дружні, працюючі і завжди готові прийти на допомогу. Частенько навідувались до нас керівники господарства. Ілленко Анатолій Прокопович уважний, добрий, все розпитає і про сім'ю, і про здоров'я. Але особливо застерігав, щоб не було крадіжок. Ми його поважали. Не ображав нас і голова колгоспу Гвоздьов Володимир Михайлович. Він був строгенький та вимогливий. Якщо комусь і «давав жару», то за діло. Звернешся до нього із своїми проблемами – ніколи не відмовить. У роботі, як у житті, всього буває. Доярки – ось чийми руками створюються молочні ріки. Ці жінки гідні поваги в усі часи. Вони першими стрічають схід сонця і останніми проводжають його на спочинок. Це їхні ноги першими збивають вранішню, і останніми, вечірню росу. Вони не мали ні вихідних, ні святкових днів. Щоб не сталося ніколи не забувають про свої обов'язки, бо пов'язані з живими істотами. У них отікають і опухають руки, крутить суглоби від беззмінного гумового взуття. Нестерпно болить спина. Але десятками років вони доярки... Глибоко поважаю їх неоціненний труд, їх витримку і стійкість, адже і мені в юні роки прийшлося пізнати роботу доярки. (Автор).

Етапи перебудови та її наслідки для України (1985 – 1991рр.) 1 квартал 1985 - січень 1987 – визрівання політичного курсу перебудови. Катализатор – Чорнобильська катастрофа. Смертоносна пляма радіоактивного забруднення накрила понад 1000 українських міст та сіл. 2. січень 1987 – літо 1988 – усвідомлення основних завдань перебудови. Оновлення кадрів. Створюються неформальні організації («Товариство Лева»). 3. літо 1988 – травень 1989 р. ХІХ Всесоюзна партійна конференція. Розбалансування економіки. 4. травень 1989 р.-лютий 1990р.- розмежування, консолідація та протистояння політичних сил. 1 з'їзд Ради народних депутатів СРСР. Створюються народні фронти «Народний рух України за перебудову». Установчий з'їзд у вересні 1989 р. – 280 тис. членів (помірковані В. Яворівський, І. Драч, Д. Павличко), (радикали – В. Чорновіл, Л. Лук'яненко). Питання скасування ст. 6 Конституції СРСР, вільне підприємництво, запровадження в обіг власної грошової одиниці, створення республіканської армії, флоту і служби безпеки. Страйк шахтарів, липень 1986 р.- 182 шахти. 5 етап (лютий – грудень 1990 р.) радикалізація народних мас. 1990 р. валовий суспільний продукт < на 2,4%, національний дохід < на 3,6%. Доходи населення в 1990 р. > на 15,7% → тиск на товарний ринок. Відзначення Злуки УНР і ЗУНР 21 січня 1990 р. → «живий» ланцюг. Верховна Рада України з 15.05.1990р. стала працювати в парламентарному режимі (група «239» і Народна рада – 125 депутатів). Перший голова українського парламенту В. Івашко. ХХУІІІ з'їзд КПРС (червень 1990 р.) у КПУ – «Демократична платформа». 6 етап (грудень 1990 – серпень 1990 р.) – кінець перебудови. Початок 1991р. – спад виробництва, > темпів грошової емісії, напруга в суспільстві < національний дохід на 11,2%, зниження показників розвитку с.г. = 13,2%. Березень

1991р. – референдум про майбутнє СРСР – 70,2% жителів України проголосували за СРСР. 19-21 серпня 1991 р. – державний переворот в Москві. 24 серпня «Акт проголошення незалежності України». 1 грудня 1991 р. – референдум за незалежність >61% . На початок 90-х років частка сільськогосподарських угідь України = 70%, орних > 55%, що було одним з найбільших показників у Європи та світі: - зафіксовані кордони; - визначено громадянство; - визнання національної символіки як державної; - запровадження внутрішньої грошової одиниці; 2 вересня 1996 р. – введено в обіг гривну. - будівництво збройних сил. Дострокові вибори Президента 1994 р. – Л. Кучма, 1999 р. – повторно. Голосування за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою та партійними списками. Листопад 2004 – січень 2005 р. «помаранчева» революція. В. Ющенко .28 червня 1996р. прийнята Конституція України. Характерна багатопартійність. 2010 р. В. Янукович. Вибори до Рад. Блокування політичних сил. Перевага Партії регіонів. Ринкові реформи розпочалися з лібералізації цін в Росії на початок 1999 р. Унаслідок цього ціни на газ в Україні > за 1992 р. в 100 разів, нафту – 300 разів. Розпочала розкручуватись спіраль інфляції. За 1992 р. гроші знецінились в 21 раз, за 1993 р. – у 103 рази. У 1994 р. Національний банк України розпочав дефляційну політику. Але приборкання інфляції досяглося за рахунок штучного затримання виплат зарплат, пенсій, інших соціальних видатків, зростанням неплатежів за товари і послуги. Курс купоно-карбованця стрімко падав. У листопаді 1994 р. в обігу з'явилася 500-тисячна купюра, реальна вартість якої не перевищували 4 долари. Щоб перешкодити знеціненню купоно-карбованця, уряд запровадив фіксований курс купонів щодо долара і рубля. Але це призвело до зростання тіньової економіки, колосальної корупції в управлінському апараті і відпливу вітчизняних капіталів за кордон. Уряд почав збільшувати податки. Було встановлено найвищу в світі ставку податку з громадян – 90% від одержаного прибутку. 1993 р.- максимальне населення в Україні 52244 тис.осіб.

Аграрні реформи

Маючи найвищий серед Європейських країн показник землезабезпеченості (понад 0,5 га орної землі в розрахунку на душу населення), Україна не могла йти в будь-яке порівняння з країнами Західної Європи щодо постачання свого населення продовольством. У грудні 1990 р. був прийнятий Земельний кодекс України. Необхідно було створювати законодавчу й нормативну базу. Але аграрна номенклатура гальмувала реформи. У 1994 р. Л. Кучма видав указ « Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва». У ньому передбачалося розв'язання трьох основних проблем земельної реформи: приватизація, оцінка землі та її ринок. Першим кроком на шляху формування приватної власності на землю стало роздержавлення. Земля спочатку переходила у колективну власність колгоспів та радгоспів, які стали називатися КСП (колективні сільськогосподарські підприємства). Після роздержавлення стало можливим розпаювання. Сертифікати, які засвідчували право на земельний пай, за 1994-2002 рр. одержали ≈ 7 млн. чоловік. Середній розмір паю склав 4,2 га. За даними Державного комітету земельних ресурсів України, на весну 2002 р. 24500 тис. селян оформили приватну власність на землю, тобто одержали замість сертифіката

державний акт на володіння землею. Одержання сертифікату засвідчувало лише те, що селянин мав право власності на певну частку земельного масиву, який після роздержавлення належав на правах колективної власності всьому КСП. Цю його частку потрібно було виділити з-поміж інших безпосередньо на місцевості, тобто провести межування.

Завершальний етап аграрної реформи має ознаменуватися появою приватного господарства. Як і початковий її етап, він був проведений за допомогою президентського указу «Про невідкладні заходи реформування аграрного сектору економіки». За перший рік президентського указу на селі було створено 4 тис. підприємств. Була збережена цілісність земельних та майнових комплексів КСП. Перехід на земельно-орендні відносини між селянами й тими підприємствами, хто брав на себе відповідальність за функціонування колишніх КСП у приватній формі становив найбільш м'яку форму аграрної реформи. У селян залишалася можливість вибору: чи віддати свою землю (крім присадибної ділянки) в оренду, чи у зручній для себе час перейти на самостійне господарювання. В умовах здійснення аграрної реформи виробництво валової сільськогосподарської продукції > в 2000 на 9,2%. У 2001 р. було досягнуто рекордного урожаю зернових (≈ 40 млн. тонн). Залишаються нерозв'язаними питання: врегулювання майнових відносин реформованих підприємств; забезпечення державного захисту приватної власності; запровадження механізму іпотечного кредитування та страхування сільськогосподарського виробництва. З 2002 р. в Україні діє новий Земельний кодекс. Купівля і продаж землі несільськогосподарського призначення були дозволені з 2005 р.

Красномовно висвітлює роботу колгоспу «13-річчя Жовтня» газета «За комуністичну працю»: №2 від 7 березня 1984 року. В статті «Високі результати» М.О. Шумський, головний зоотехнік відмічає... «хороших успіхів по виробництву молока добилися майстрині Лозівської дільниці, очолювані Ганною Іванівною Сентябрьовою. За два місяці вони надоїли від корови по 319 кг молока.» **№4 від 8 травня 1984 року.** Стаття «Ідуть хлопці в армію». Нове життя – нові обряди. Гарно, всім селом проводжають тепер юнаків до лав Радянської Армії. Ось на цей раз у сільському клубі зібралось багато жителів Тур'ї. Трактористи Віктор Мороз та Микола Замай, робітники цегельного заводу Микола Панчошний і Григорій Шумський одержують мішечки із землею із рук ветерана Великої Вітчизняної війни Шумського М.А. Жменька землі, на якій вони зробили перші кроки, завжди нагадуватиме про те, що на них чекають у рідному колгоспі. **№5 від 14 червня 1984 року.** Стаття «Ширше розмах змагання». На молочно-товарних фермах Ількуча та Лозівка зараз надоюють по 10 і 9,7 кг молока від корови. А доярки О.І. Криволап, В.Н. Тулуп та О.В. Лашенко – по 12 – 13 кілограмів. **№6 від 10 липня 1984 року.** Стаття «Підсумки підбито – змагання триває». ... Серед майстрів по відгодівлі великої рогатої худоби першість завоював колектив дільниці «Городок» на дорощуванні великої рогатої худоби телятниця Г.О. Шумська. Справжніми майстрами своєї справи давно зарекомендували себе доглядачі ремонтного молодняка подружжя ван Григорович та Ганна Максимівна Завадські, Андрій Іванович і Надія Мифодієвна Клименки. Вони доглядають 200 телиць. У травні та червні одержали більше, ніж по кілограму добового приросту. Л. Кушнір, зоотехнік.

№4 від 6 червня 1985 року. Стаття «Шана за труд». За високі показники, досягнуті у соціалістичному змаганні за підвищення ефективності виробництва, почесним знаком «Ударник 11-ї п'ятирічки» та грошовою премією нагороджуються: Шумська Галина Михайлівна – доярка. Захарченко Галина Миколаївна – телятниця. Петрук Любов Миколаївна – колгоспниця. Клименко Іван Олексійович – водій. Кушнір Іван Іванович – тракторист. Пильник Галина Михайлівна – колгоспниця, нагороджена грамотою Міністерства сільського господарства УРСР та цінним подарунком. О. Шумський, зоотехнік. **№10 від 28 листопада 1989 року.** Стаття «Соціально-економічний розвиток села». ... Побудовано і введено у дію телятник на 260 голів худоби, побудовано нове приміщення для пилорами. Значні роботи виконані на зерновому току. Заасфальтовані під'їзди до ферми Утвино і свиноферми, побудовані майданчики для зберігання техніки у відділку механізації. Благоустроєні кімнати відпочинку для тваринників на фермах Утвино і Городок. В селі відремонтовано лазню і водолікарню, благоустроєно їх територію. Побудовано п'ять житлових квартир. Введено в експлуатацію ковбасний цех і тепличне господарство. Л. Лашенко, секретар парткому колгоспу. **№ 1 від 1 січня 1990 року.** Стаття «На сесії сільської Ради народних депутатів»... Розглянуто план економічного і соціального розвитку села на 1990 рік та виконання плану соціально-економічного розвитку села за 1989 рік. Відмічено позитивну роботу правління колгоспу і виконкому сільської ради у вирішенні завдань 1989 року. Колгосп справився з продажем державі продукції рослинництва, тваринництва забезпечене кормами, значна увага приділялась розвитку соцкультпобуту. Поряд з цим виступаючи звертали увагу на покращення роботи по будівництву школи, житлових будинків, магазину, доріг, по наданню побутових послуг населенню. Не треба забувати і про нові форми організації праці, про створення належних умов для праці і відпочинку людей. Л. Горова, секретар виконкому.

Показники колгоспу «13-річчя Жовтня» За 1961 – 1969 роки					
	1961р.	1963р.	1964р.	1968р.	1969р.
Всього посіяно, га	1610	1716	1790	2091.7	2442
З них: зернових і зернобобових	1230	1270	1210	1150	1275
Урожайність зернових на 1 га	5.3	5.4	6.3	9	10.1
Всього поголів'я : ВРХ, свині, вівці	2274	2250	22.42	1912	1837
З них поголів'я корів	575	565	540	542	600
Виробництво молока в цнт.	9150	10000	9900	10800	12118
Приплід голів	535	515	510	405	558
Працюючих всього	1280	1285	2204	2204	2342
Дані взяті з річних звітів за	1961 – 1969 роки				

Показники колгоспу «13-річчя Жовтня» 1972 1980 роки					
	1972р.	1973р.	1980р.		
Всього посіяно, га	1176	1320	1573		
З них: зернових і зернобобових	780	1090	1180		
Урожайність зернових на 1 га	10.5	9.0	8.6		
Всього поголів'я : ВРХ, свині, вівці	2690	2700	2818		
З них поголів'я корів	780	790	805		
Приплід голів	730	720	752		
Борошно тонн	314	390	450		
Консерви тис. ум.банок	265.7	280.0	285.0		
Вино плодоягідне літрів	40977	49900	52700		
Дані взяті з річних звітів за	1972 – 1981 роки				
Показники колгоспу « 13-річчя Жовтня» За 1990 – 1994 роки					
	1990р	1991р	1992р.	1993р.	1994р.
Всього посіяно, га	2260	2196	2069	1922	2014
З них: зернових і зернобобових	735	795	865	900	825
Урожайність зернових на 1 га	27	20	20	24	17
Всього поголів'я : ВРХ, свині, вівці	3251	2909	2666	2411	2290
З них поголів'я корів	740	740	683	678	627
Виробництво молока в цнт.	16655	14002	12129	12127	11470
Приплід голів	878	818	751	614	680
Працюючих всього	455	417	380	337	320
Дані взяті з річних звітів за	1990 – 1994 роки				

**Показники ПСП «Турчанка»
За 2007 – 2012 роки**

	2007 р.	2008 р.	200 9 р.	2010 р.	2011 р.	2012 на 1.07.
Всього посіяно, га	620	620	620	370	392	988
З них: зернових і зернобобових	499	539	435	255	318	760
Урожайність зернових на 1 га	8	10	16	12	14	
Всього поголів'я	376	305	299	287	291	433
З них поголів'я корів	143	137	156	160	170	214
Виробництво молока в цнт.	1460	1616	241 8	2123	2578	1637
Приплід голів	105	152	161	137	158	145
Працюючих всього	69	61	53	40	37	52
Дані взяті з річних звітів за 2007 – 2011 роки						

Були часи коли відповідальна важка робота лягла на плечі керівника господарством Гвоздьова Володимира Михайловича. Постало основне завдання, як зберегти господарство? Як знайти засоби протистояння бурхливій течії розпаду колгоспу? Розпаювання землі проведено у 1996 році. Люди отримали сертифікати на власність 4,93 га землі. Складено план-схему земельних ділянок. 21 серпня 2008 року сертифікати замінено на Державні акти власності землі. Відповідно перерахунку кожний член бувшого колгоспу отримав пай 3,65 га в тому числі ріллі 2,61 га, сінокосів і пасовищ 1,04 га. **Переважає більшість селян у 2012 році свої паї віддали в оренду ПСП «Турчанка» на 25 років під три відсотки від грошової оцінки земельної ділянки. Для довідки (автор).** Нормативна грошова оцінка земельних ділянок становить 14758,66 грн. Відповідно, орендна плата вноситься орендарем у грошовій формі та в розмірі 442,46 грн., що і становить три відсотки від грошової оцінки земельної ділянки.

Великі плани у керівника господарством на майбутнє. І серед них – нарощування поголів'я великої рогатої худоби. А для цього потрібна потужна кормова база. Поступово господарство планує збільшити посівні площі до шести тисяч гектарів. Крім того, відновлюють вирощування деяких культур. Приміром, з 1998 року господарство не садило картоплю. У 2012 році закупили елітне насіння п'яти сортів. Відверто скажу давно тур'янці не бачили таких красивих посівів. Кущі крохмалистої кучерявилися рівними рядочками. Вчасно провели міжрядний обробіток від бур'янів. У господарстві зберегли й картоплесховище на 3 тисячі тонн. На 174 гектарах вирощується кукурудза. На всій площі посіви оброблені, підживлені мінеральними добривами. Ще торік ПСП «Турчанка» обробляло 400-500 га. У 2012 році загальна площа наближається до 2 тисяч гектарів. Лише цілини підняли до однієї тисячі гектарів. Розширюватися господарство буде за рахунок не лише земель Тур'янської, а й Софіївської та Єлїнської сільрад.

Не зайвими будуть кілька штрихів до портрету того, на кому, власне, тримається ПСП «Турчанки». Приємне враження справила простота Володимира Михайловича Гвоздьова у спілкуванні. З глибокою повагою і теплотою згадав тих «хто допомагає тягти воза». Актив господарства: Тулупов Віктор Миколайович головний інженер, працює з 1989 року за винятком декількох років. Незамінна особа у господарстві. Компетентний, відповідальний, беручий. Пильник Віктор Аксентійович помічник бригадира тракторної бригади, знавець техніки, Лашенко Михайло Федорович працював короткий період бригадиром тракторної бригади, Тулуп Леонід Степанович завідує гаражем. Справу свою знав досконало і любив. Клименко Галина Андріївна агроном, економіст – компетентна, старанна, відповідальна. Акусок Іван Максимович – агроном, хороший фахівець. Тригуб Петро Васильович агроном. Кушнір Надія Іванівна зоотехнік. Осипенко Тетяна Федорівна ветфельдшер. Водоп'ян Олексій Степанович ветлікар. Осипенко В'ячеслав Вікторович ветлікар. Тулуп Ольга Іванівна бухгалтер. Кондратенко Наталія Михайлівна, Соболев Наталія Миколаївна, Криволап Наталія Миколаївна – працівники бухгалтерії відповідальні з високою виконавчою дисципліною, обізнані фахівці. Знайшов Володимир Михайлович добрі слова на адресу завідуючих фермами. У різні роки ферми очолювали Шумський Михайло Олександрович, Сентябрюва Ганна

Іванівна, Лашченко Леонід Павлович, Мурай Петро Андрійович, Давиденко Світлана Тихонівна. «Тур'янці працелюби. Прямі і відверті. Гостинні і добропорядні. Камінь за пазухою не носять. Глибоко поважаю їх. На превеликий жаль село старіє. Будемо робити все, щоб створити робочі місця і забезпечити роботою молодих людей. Сприятимемо утвердженню тур'янців на своїй малій батьківщині». Такі слова Володимир Михайлович сказав на кінець розмови. (Автор).

Гортаємо сторінки історії бувшого колгоспу «13-річчя Жовтня». Багато було реорганізацій та змін у господарюванні. На привеликий жаль не всі плани реалізовано, не всі задуми останнього керівника господарства здійснено і втілено у життя. 2014 рік – прийшов впливовий інвестор. ПСП «Турчанка» вливається в єдиний масштабний сільськогосподарський колектив ПСП «Прогрес». Директор підприємства Сорокін Вадим Васильович, заступник директора Гвоздьов Володимир Михайлович.

У минулому спеціалізація Тур'янського сільськогосподарського підприємства була с табільною – зерново-тваринницький напрямок з розвинутими підсобними промислами. На даний час підсобні промисли ліквідовано, тваринницька галузь не існує. На тур'янських полях бувають посіви в основному сої і кукурудзи. Селяни щорічно отримують натуральну або грошову виплату за оренду їх паїв.

Упевнена, мабуть через багато років наступні покоління тур'янців проаналізують та дадуть оцінку економічної доцільності нововведень господарювання на їх рідній землі.

Р.21. Повір'я, прикмети, традиції та звичаї

Кожне покоління людей виховується на духовній спадщині свого народу. З самого дитинства ми оточені казкою, народними піснями, різноманітними обрядами, звичаями та традиціями. Сучасні молоді люди повинні усвідомити, що знання про свій народ – це пізнання себе, свого народу, його історії та культури. Для опису народних звичаїв використано особисті спостереження, розповіді старожилів села. Але цього було недостатньо, тому зверталася і до відповідної наукової літератури.

Духовну культуру наші пращури почали творити далеко до християнського періоду на Україні. Разом з християнством Візантія принесла нам свою культуру, а не культуру взагалі. На Україні уже була національна культура, і Володимир Великий тільки додав християнську культуру до своєї рідної, батьківської культури. Відбулося поєднання староукраїнської, дохристиянської, і християнської культур. Іноді ми не можемо розпізнати, де закінчується в народних звичаях староукраїнська і де починається християнська. У наших предків побутували вірування, пов'язані з культом сонця, зірок, вогню. Земля вважалася святою, матір'ю. Вважалося гріхом бити її, без потреби копати. Існувала традиція: людина, що клялася, набирала в рот землі і опускалася на коліна. Користувалися землею як оберегом солдати, які йшли на війну: обов'язково брали з собою жменю рідної землі, щоб вона рятувала від ворожої кулі. Побутувало переконання щодо божественної священної природи сонця. Вважалося, що Місяць є «Божою силою», від якої залежить людське життя. Селяни виконували різні сільськогосподарські роботи за певними фазами Місяця. До речі, в наш час майже кожна господиня користується «Посівним календарем», на основі місячного. Кожна людина має свою зірку, яка згасає, коли її хазяїн помирає.

Народжувалася дитина говорили: «Дай Боже, щоб щасливою її зірка була». Одружувалась пара: «Нехай щаслива буде зірка, під якою діти зустрілися і побралися». Якщо в житті були якісь труднощі, казали: «Така моя планида чи її планида». До води ставилися обережно, не оскверняли її, адже їй приписувалися священні властивості. Воду обожнювали і вважалося, що вода – жива істота, з думками та почуттями. Вода, посвячена в церкві у визначені дні - Водохрестя (19 січня), Стрітєння (15 лютого), Спасу (19 серпня) застосовувалась з лікувальною метою. Загальнопоширеним був звичай при різних недугах купатись або вмиватись водою у чистий четвер напередодні Паски. Святою водою втирали дитині очі, ротик, ручки, ніжки, голівку. Водою кропили, давали пити, вона протидіяла укусові гадюки, її вживали проти головного болю. Купались на Водохрестя після того, як посвящать воду. До речі, за останні 5 років цей звичай став популярним. В селі казали: «До Іллі (2 серпня) мужик купається, а від Іллі з рікою прощається»; « На Іллю до обіду літо, а після обіду – осінь». Побутувало таке повір'я, що однією з причин раптового охолодження води було те, що Ілля їздить на конях по небу і від швидкого бігу один з коней втрачає підкову, яка падає у воду, і та відразу холоднішає. До сходу сонця набрана вода з криниці називалася непочатою. Її використовували як лікувальний засіб. Якщо хворіла людина, то вважалася дуже помічною непочата вода «з трьох», з «семи», з «дев'яти», з «дванадцяти» криниць. Цю воду використовували навіть проти всяких чар. Воду «замовляли», або навіть «нашіптували» знахарі. Жертвоприношення воді виражається звичай наших предків кидати дрібні гроші у святі кринички. А тепер кидають гроші у різні водойми – фонтани, моря, річки, колодязі. Кажуть, правильніше кидати у воду срібні монети. Народне повір'я застерігає, що з місця пожежі, вітряка, мосту, тим паче з церкви навіть цвяха іржавого не можна брати. Бо як не буде мосту – бракуватиме порозуміння, без вітряка не буде хліба, без церкви не буде духовного життя, люди озвіріють. Було таке повір'я, хто кожного дня вмивається джерельною водою або вранішньою росою, той не хворіє і має гарний вигляд. Мудрі люди радили обов'язково влітку ходити по землі босими ногами, збивати вранішню росу. 7 квітня Благовіщення святої Богородиці. Цього дня не можна працювати. «В цей день навіть птах не в'є свого гнізда». Зозуля тому й несе яйця в чуже гніздо, що колись вила гніздо в день Благовіщення. «Благовісне яйце під квочку не кладуть». Великим гріхом вважається когось проклинати. Найбільше зло робить собі людина, проклинаючи когось. Наші предки були переконані, що образити думкою більший гріх, ніж учинком. Хрестили рота, коли з язика злітало недобре слово. Ой, як цього бракує в наш час! У неділю нічого не можна робити, особливо рубати сокирою. Кажуть, що відрубане в неділю поліно навіть через сім років, якщо його зберігати, неодмінно саме спалахне і згорить. Не годилося запрошувати на весілля під час випадкових зустрічей на вулиці, що відбилося в іронічному прислів'ї: «Просили на дорозі, щоб не були на порозі». Цікавими були **повір'я** про весільні рушники: на який рушник стануть наречені, таким і буде їхнє спільне життя; на рушник ставали коліньми, щоб не топтати магічної вишивки. Орнамент на рушнику повинен бути безперервним, щоб не переривалася життєва дорога молодят і довіку були в парі; не вишивали рушник в поганому настрої, бо життя молодої пари буде сумним. Тому вишивальниці співали веселих пісень. Вишивку не дозволялося випорювати в разі

помилки, адже життя не буває без помилок; вишивати охайно, щоб не забруднити полотно бо рушник не можна прати, щоб не вимити закладену в ньому позитивну енергію; виший весільний рушник сама, бо ніхто не побажає тобі стільки щастя, скільки ти собі. На весілля приготуй три рушники – під ноги молодим, під коровай і для пов'язування нареченим рук під час обряду. Вишиваючи весільні рушники, дотримувалися таких прикмет при виборі узорів: квіти мають парне число пелюсток, щоб молоді вік прожили в парі; не можна вишивати маки, бо це квітка пам'яті роду, символізує кров загиблих; калина і дуб - символи материнства та чоловічої сили – хміль, щоб діти були кучеряві; виноград – на щасливе одруження та багатство; троянди – побажання щасливого повноцінного життя, міцної любові; починати шити весільний рушник з правого боку (зробити мітку) на нього під час обряду стане молодий; не зашивати центральну частину рушника. Це символізує потік Божого благословення та чисте світле життя; пара голубів, щоб молодим довіку бути у парі та бути вірними в коханні; не можна міняти голку до закінчення вишивки, бо чоловік зраджуватиме дружину; щоб зберегти сімейне щастя, нікому чужому не слід показувати і передавати рушник, його зберігали як сімейну реліквію або передавали своїм нащадкам; вишитий весільний рушник не можна вивішувати на вітрі, бо чоловік буде вітряний, несерйозний.

Існувало **повір'я**, за яким після сварки або будь-якої неприємної розмови в хаті треба швидко підмести підлогу і обов'язково викинути сміття на вулицю.

А от після заходу сонця сміття з хати не виносять: буде людський поговор, сміх. Були й словесні заходи від біди, лихої напасті: «доброму часу і вуста відкриті, а лихій годині й очі затьмарені», «у добру годину буде сказано», «дай, Боже, в час добрий поговорити чи сказати». **Повір'я** пов'язані з підготовкою і зустріччю **Великодня (Пасхи)**: у Страсну п'ятницю не можна що-небудь робити сокирою. У цей день можна робити тільки дві справи: пекти паски та садити капусту. Вважалося, що від того, яка вдасться паска, залежить добробут у домі: якщо верх паски западе або вона виявиться порожньою всередині – це віщує нещастя, розтріскається зверху – це теж недобрий знак, а якщо паска вийде високою та смачною – родина проживе рік щасливо. Їсти паски не можна було до їх освячення. В Страсну п'ятницю не можна співати. Казали, хто співає в цей день, буде у Великдень плакати. Адже Господь у цей день постраждав. Крашанки, зроблені у Страсну суботу, довго не псуються, а зберігаються протягом усіх пасхальних свят. Чистий четвер – це день весняного очищення, тому й у хазяйстві все має бути чистим. Омовіння до схід сонця, «поки ворон дітей не купає».

З незапам'ятних часів побутує **звичай** кілька разів на рік вшановувати родичів і друзів, які навечно одійшли на небеса. Наші пращури вірили, що удосвіта на Великдень душі мертвих розговляються разом з членами родини, а на Проводи їх треба відряджати «до вирію та на охорону нив і врожаю». Лише неприкаяні – ті, що померли неприродною смертю або нехрещеними, - відправлялися у скелі, ліси та води. На Проводи приходять родичі не тільки зі свого села, але й із сусідніх сіл і міст, «щоб пом'янути своїх пращурів». Якщо засвітити свічку на могилі, то душі покійних прийдуть на вогник, з ними можна поспілкуватися. Їм виливають свої біди або діляться хорошими новинами матері, дружини, діти, сестри і брати чи просто друзі

біля могили покійних. Під час Проводів прийнято розмовляти поміж собою спокійно, врівноважено. Згадувати про добрі справи тих, хто навіки відійшов із цього світу, про їх вдачі, характери. «Про мертвих хоч хороше, або нічого» - побутує така приказка. За колективну поминальну трапезу слід сідати після панахиди. Обов'язковим було починати і закінчувати трапезу коливом. У старі часи це була зварена з медом пшенична кутя, що вважається їжею покійників. На сьогодні коливо (канун) – вода, мед, подрібнені бублики або білий хліб. Але на кладовищі чомусь не практикують цей звичай. Кажуть: що цього дня можна похристосуватися зі своїми рідними. Обкочують межі могил і кажуть: «Христос воскрес», вважають, що покійник неодмінно тихо відповість із могили: «Воістину воскрес». Крашанку, збережену від Великодня, розбивали об хрест, дрібочку солі, хліб, ставили на могилку чарочку горілки чи вина. У наш час увійшов звичай класти на могилки цукерки, печиво. Старі люди розповідали **легенду** чому Великдень (Пасха) називається великий день? Тому, що в той час, коли Христос родився, сильно світило сонце і стояли такі довгі дні, що теперішніх треба сім скласти до купи, щоб був один тодішній. Тоді було, як зійде сонце в неділю вранці, то зайде аж у суботу ввечері. А як розіп'яли Христа, дні поменшали. Тепер тільки царські ворота у церкві стоять навстіж сім днів. Наші пращури були дуже гостинні. Вважалося, що гість – на щастя. Якщо гість нагодився під час обіду, його обов'язково саджали за стіл. Етичною нормою для гостя було покуштувати кожної страви, а на закінчення подякувати за хліб-сіль. Якщо ж гість з'являвся в інший час, його частували найкращим, що було в хаті. Зараз дитину змалечку вчать говорити «Спасибі, було дуже смачно»; запросити до чашечки чаю або кави, мабуть, стало традицією і це відродно. Три - чотири десятиліття назад, а тим паче в давні часи, пригощали гостей питвом (горілка, вино), пускаючи чарку по колу. За столом гості сідали відповідно до свого рангу. Під образами старші родичі – рідні або хрещені батьки, на весіллі - молоді з друзями, на хрестинах – хрещені батьки і баба-повивальниця. Їм першим подавали напої і їжу, що підкреслювало повагу до цих осіб. Не завадило б відновити цей звичай. У наші часи за столом персональні столові набори, а за стіл сідають – хто перший. Майже до 50-х років позаминулого століття ложка в селі була дерев'яна, і вважалося, що страва, яку їли була смачнішою і кориснішою. Але в 996 році у літописах зустрічаємо повідомлення про не престижність дерев'яної ложки. Літописець описує конфліктну ситуацію, що склалась на князівському бенкеті серед дружинників князя Володимира: «Егда же поначняхуть роптати на князя глаголюще: зло есть нашим головам да пыхахуться – да нам ли ясти деревяными лжицами, а не серебряными. Се слыша Владимир повеле исковати ежеце сребряни ясти дружине».

До наших днів дійшли **повір'я** про користування ложками. Ложку не клали на край миски так, щоб вона спиралася держальцем об стіл. Це начебто створювало місток, по якому в миску (а вони були спільними) міг у страву залізти нечистий. Після Святої вечері ложки лишали на ніч на столі, щоб предки цієї родини могли скуштувати куті. Примічали: якщо якась із них уранці виявилася перевернутою, то це означало, що душі покійників приходили на Святу вечерю. Дітям суворо заборонялося під час трапези гойдати ногами під столом, бо їжа не піде на користь, її нечистий забере. Під час обіду не клади лікті на стіл, бо руки болітимуть.

В давні часи гарним (необхідним) **звичаем** було після будівництва хати освячувати святою водою її. Господар хати брав ікону, хліб-сіль, миску з житом, пшеницею і дрібними грошима. Заходив до хати. Благословляє на всі сторони кожну кімнату. Дружина посипає зерном та грішми. На вхідчини гості приходили обов'язково з хлібом і подарунками. З порожніми руками навіть до вхідчин заходити до новозбудованої оселі на оглядини «вважалося за недобру прикмету».

За народними **прикметами**, в нову оселю слід ввійти до Покрова Пресвятої Богородиці (до 14 жовтня). Випадково знайдені гроші загублені кимось, краще віддати нужденним або купити свічку в церкві бо ці гроші ніколи не йдуть на користь. Давати в борг або віддавати гроші слід вранці. Не брати у борг гроші у понеділок, не позичати у вівторок. Не віддавати борг у п'ятницю. Ніколи не прибирайте рукою хлібні крихти зі столу, бо не буде достатку. У гаманці завжди тримайте хоч декілька дрібних купюр. Гроші у гаманці повинні лежати охайно та у порядку зростання купюр. У старі часи не дозволялось позичати сіль, бо не буде статку у хаті. Завжди віник слід ставити ручкою донизу. Будинок буде захищений від злого ока та будуть вестися гроші. Для благополуччя у хаті підкову до дверної балки прибивають дугою вниз, а кінцями догори. Хто лається нецензурними словами під час сівби., у того не хліб, а бур'яни родять. Бо колись вірили, якщо сівач лихословить, то за ним слідом ходить чорт і сіє бур'яни. А оцей **звичай** наших предків гідний наслідування. Батьки, матері, дідусі та бабусі ще змалечку залучали своїх нащадків до вивчення родоводу. Кожен повинен знати свій рід до 7 коліна. Перше коліно – я, друге – батько і мати, 3 – два дідусі і дві бабусі, 4 – чотори прадіди і чотири прабабці, в 5-му – вісім прапрадідів і шістнадцять пращурів і 16 пращурок; у сьомому коліні ми нараховуємо тридцять два пращури і стільки ж пращурок. Зауважимо, що рівно тридцять два зуби має доросла людина. Отже, на дереві нашого роду по 32 гілки материнські та батьківські. Разом 64. Це число в міфології знаменує Всесвіт. Людину, яка не знала своїх предків, вважали безрідною, вона навіть серед найближчих друзів не мала шани. Приємно, що в останні 5-10 років сучасні молоді та середнього віку люди відтворюють дерево роду свого. Звичай вітати з новим роком радянським і старим існував здавна. Були різні привітання.

Традиція толоки має давні корені і практикується по сьогодні. Дівав неписаний закон: допомога надавалася безкоштовно. За традицією, толоку організовували на три святки, в суботу, неділю. У ці дні працювати на себе вважалося за гріх, а надати допомогу односельцям було справою богоугодною. З особливою повагою ставилися селяни до благодійних толок, що влаштовувались для допомоги вдовам, сиротам, сім'ям, що постраждали від стихійного лиха (пожежа, бурі, смерчі). В нашому селі **звичай** толоки традиційно ввійшов у життя та стосунки між родичами, сусідами, знайомими. Адже толокою робили глиняні накидки всередині будівлі, іноді заготовляли ліс, мурували будинки чи господарські будівлі. Заслугує на увагу приклад будівництва глинобитних споруд. Збиралася громада – місили глину з коров'яком, солом'яною січкою та піском. Виготовляли з лози ліси (плетінь), заповнювали проміжки цією масою. До наших днів збереглися такі будинки на Лозівському хуторі Тищенка Петра Григоровича та Колодія Петра Федоровича. Ці будинки були теплі, сухі і для здоров'я людини повністю сприятливі. Гарною

прикметою було, якщо дорогу переходив хтось з повними відрами або перебігав собака. Якщо ж кіт чи заєць - тоді хукали у руку і ховали її за пазухою або повертали кашкета назад козирком, і так переходили небезпечне місце. Кращі дні для квашення капусти на 3-й (найбільш сприятливий), 5, 7, 9 день молодика.

Картоплю заносити у погріб у день, коли була пісна кутя, що перед Водохрестям. Хоч одне відро занести у цей день. При чому заносити картоплю натщесерце тобто не приймаючи їжі.

Родини. Хрестини. Про звичаї хрестин взято з розповідей старожилів. (Авт.) У давні часи дітей народжували вдома, в полі, біля худоби, в лісі і т.д., тобто там, де застали жінку пологи. Декретних відпусток в ті часи не було та про них навіть не чули. Важливу роль при цьому відводили бабі повивальниці. Обов'язковим був обряд «зливки» - очищення водою породіллі. Було заклинання: «Вода – водиця, водиця Уляниця, ти очищаєш гори, каміння, луги і береги. Облий, очисти душу (називається ім'я породіллі) од всякого скудства, паскудства, всякої напасті». Повивальна бабка перерізала пуповину на сокирі чи книжці, якщо це був хлопчик, та на гребені від прядки, якщо це була дівчинка. Цим самим вона, за народними уявленнями, давала дитині спрямування майбутньої долі, розум і працьовитість. Баба-повивальниця вчила молоду матір годувати грудьми дитину. Наказувала, щоб в разі відлучення від грудного годування не повертатись до нього, бо дитина буде врочлива. Прийнято було материним молоком дитину годувати до року - півтора, де працювала мати - з нею була і дитина. У колиску клали в головах – хліб – знак життя – та ніж – на охорону від злих сил. Породіллю відвідували тільки жінки. Баба-повивальниця приносила уквітчаний колоссям та кетягами калини горщик каші, наприкінці свята його розбивали, даючи в жертву Роду і Рожаниці. Відвідувачі породіллі, дивлячись на немовля, казали, спльовуючи через ліве плече: « Тьху, тьху, яке гидке та нехай буде здоровеньке і щасливе». За народним повір'ям це щоб не зурочити дитину. Вірніше було б дотримуватися старого звичаю хрещення, щоб у разі хвороби, не дай Боже, не запрошувати священника. В наш час дитину хрестять через місяць – два, а іноді й пізніше, вибираючи зручність відбутися цей захід гучною гулянкою. Пройшли роки, змінювалися умови життя. Мабуть, нам тепер навіть важко уявити майбутню маму, яка народжує без допомоги медиків Хоча виключення і тут можливі. За старим повір'ям, матері не можна було годувати дитину до її хрещення. Смертність дітей в старі часи була високою. Отже, кожна мати боялася, щоб дитина померла «нехристом». Нехрещену дитину не можна було осіяти хрестом, вишіптувати ляк, пристріт. Тому похрестити немовля намагались в день народження. Батько і мати не заходять до церкви під час хрестин. Домовлялися кума і куму. Від хреста не відмовляються, бо це великий гріх, отже згода бути кумами обов'язкова. В подальшому куми повинні піклуватися про дитину протягом всього життя. За переказами, був такий звичай: якщо перша дитина помре, до другої запрошують бути кумами перших зустрічних, вони вважаються «Божими кумами». В давнину хрещені батьки обиралися не із родичів, а лише з тих, хто мав дітей. В день хрестин куми приносили хліб та крижму - шматок білого полотна, м'яке полотноце, велику красиву хустку, покривальце, яким під час таїнства хрещення покривали дитину. Дитині давали ім'я в честь святих, яких ушановує церква в день народження дитини.

Вважалося, що дитина буде захищена святим заступником від злих сил, хвороб, напастей. Доречно буде підкреслити, що у 1950 – 1970 роки переслідувались ті хто дотримувався релігійних обрядів. Був лозунг «Релігія – опіум народу». Члени КПРС, активісти села, комсомольці своїх дітей не могли охрестити. Але нехристів у селі не було. Возили дітей в церкви інших сіл, районів, здійснювали хрещення таємно в батюшки Семена вночі на дому.

В селі були спроби введення нового обряду замість хрестин, - так звані «звіздини». 8 березня 1964 року за новим обрядом було проведено реєстрацію новонародженої дитини. Це відбулося в Тур'янському Будинку культури. Велика кількість тур'янців прийшли привітати щасливих батьків Процьків Ганну Йосипівну і Леоніда Павловича. За домовленістю рідних і почесних батьків дівчинці дали ім'я Наталія. Але, батьки в усі часи надають перевагу обов'язковому хрещенню дитини в церкві або запрошують священника додому.

Коли дитині виповнювався рік, проводився **обряд пострижин**. Хоча слід уточнити, що в давні часи цей обряд здійснювався через два тижні, чи місяць або півроку після народження. Хрещений батько вистригав жмути волосся над чолом, вухами, потилицею (хрестом). Зістрижене волосся кидали на воду (краще на проточну річку) й казали: «Щоб дитина росла»; спляючи їх: «Хай іде за димом, щоб дитина горя не знала»; закопуючи під деревом: «Щоб коси росли і кучерявою була». В давні часи дівчаткам вперше заплітали волосся в 3-5 років, до цього просто перев'язували стрічками. Старі люди кажуть, що дуже правильно роблять ті батьки, котрі своїм дітям дають імена, визначені календарем церкви. Виходить, іменини (день народження) – це одночасно відзначення святого заступника дитини і його слід поєднувати з богослужінням в церкві. До сьогодення побутує **обряд** «гутання» іменинника, якого садовлять на вивернутого кожуха, подушку, стілець, при цьому підклавши гроші, щоб багатим був. Скільки років – стільки разів піднімають іменинника вгору. Буває тягають за вуха, «щоб швидше ріс». Але при цьому: «порожніми руками» не тягають, отже треба мати подарунок чи гроші

Весілля. Весільні звичаї та обряди в нашому селі сформувалися історично і є цінною культурною спадщиною, яка передається з покоління в покоління. Звичайно, зі зміною політико-економічного становища простежується тенденція розвитку нового весільного свята. Аналізуючи та вивчаючи архівні документи, свідчення старожилів села, результати історико-етнографічних досліджень Академії наук України, інституту мистецтвознавства фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського, приходимо до висновку, що у весільних обрядах є багато спільного по всіх регіонах нашої держави. Разом з тим спостерігається і відмінність як у підготовці, так і проведення самого весілля. Опис сценарію весілля в нашому селі подано за свідченнями Пушкар Арини Мартинівни (1879 - 1972) Кондратенко Олександри Осипівни (1896 – 1991), Пушкар Анастасії Осипівни (1905 – 2000), які прожили велике життя, а також на основі власних спогадів. У різні періоди вік нареченої визначався від 16 до 20 років. В далекі 20-30 роки він був молодшим, а в довоєнні і післявоєнні старшим. Вважалося, що наречений повинен бути старшим на 3-8 років за наречену. Але були шлюби, в яких наречені були однолітками, а в повоєнні роки іноді наречена була старша за нареченого або навпаки. Одружувалися молоді люди частіше

після декількох років спілкування (гуляння). В 20-30 роки були випадки, коли приїжджали свати до дівчини з іншого села, а молоді люди між собою навіть не були знайомі. Цікаво, що іноді такі шлюби були міцними і довговічними, сім'ї порядними. Заздалегідь кожна дівчина майже з підліткового віку готувала собі посаг. Дівчина на виданні повинна була мати 15 – 20 вишитих рушників, наволочки, простирадла, домоткані утираники, два рядна, сувої полотна, не менше двох скатертин та вовняні ковдри, 4-6 подушок та перин, буденний та святковий одяг, взуття. З часом приданим стали меблі, комплекти, квартири, авто,ощадкнижки, будинки та інше. Сватання і заручини відбувалися переважно восени, а весілля - по закінченню польових робіт, але до Великого посту. Під час будь-якого посту гуляти весілля категорично заборонялось. Дехто дотримувався вибору року для весілля. Вважалось, одруження у високосний рік, узаконення шлюбу 13 числа веде до нещасливого подальшого життя молодих. В останні роки популярним стало одружуватися вибираючи дату урочистостей, наприклад, 2008 рік, 8 число, 8 місяць; 2009 -9 -9; 2010 – 10 – 10; 2011 – 11 – 11 і т.д. Переважно весілля відбувалося в неділю – це вінчання чи запис у актовій книзі у Сільській раді. Починаючи приблизно з 70-х років церемонія вступу до шлюбу проходила у суботу, але вінчання недільного дня. Сватання здійснювали після того, як хлопець і дівчина домовлялися одружитися. Наречений обирає собі старостів, один з них старший, а другий молодший. За старостів брали дядька нареченого, іноді одруженого старшого двоюрідного брата чи просто сусіда. Старости, ідучи сватати дівчину, брали із собою житній хліб, загорнутий у білу хустину, пляшку горілки. Зазвичай старостами брали дотепних, енергійних, говірких чоловіків, які жартівливій формі вели домовини з батьками дівчини. При згоді батьки благословляли. Старости з батьками обмінюються хлібом. Дівчина подає хустку нареченому, а старостам рушники. Вони перев'язують один одного через праве плече під ліву руку. Як скажуть : « Ми християни, в'яжіть нас навхрест», то видають ще по рушнику. У селі, звісно ж уже, знають про сватання. Молодь збирається, заглядає у вікна, чи ж не отримає бува наречений замість хустки гарбуза? Після узгодження всіх справ старости ставлять на стіл горілку, а батьки накривають столи їжею та припрошують їх. Приблизно через тиждень після сватання батьки молодого приходять на оглядини та домовляються про весілля. У минулі часи весілля гуляли і в молодой, і в молодого: «у двох дворах і двох родах». Раніше практикували після сватання заручини. Молодих на покуть заводили старости тримаючи середину рушника, кінці якого знаходяться в руках молодих, а батьки благословляють дітей. До речі, даний звичай зберігся і донині – як заводять за стіл до покутя. Дівчачий вечір влаштовує наречена, на якому прощається зі своїм дівуванням й подругами. А наречений організовує останню парубоцьку гулянку. Дані звичаї практикують і в наш час, але іноді з відхиленнями та доповненнями не на краще. Запрошує на весілля наречена разом із старшою дружкою або двома. Раніше дівчата вдягали українську вишиту сорочку, плахту, корсетку, взували червоні чобітки, а на голові зачіска з різнокольоровими стрічками або віночок. Ходили по селу, заходячи до хати, низько вклонялись господарям і казали: «Просили батько, просила мати і ми просимо до нас на весілля». Їх родичі, знайомі радо зустрічали, пригощали солодощами. Якщо дівчата зустрічали на дорозі старших людей, вони до них віталися

і низько вклонялись. А ті обов'язково казали: «Дай, Боже, щастя цій дитині». У суботу перед весіллям у молодой і в молодого в'ють ільце (гільце). Молоде деревце (ялина чи сосна) прикрашають свічками, калиною, житнім колоссям, кольоровими стрічками, паперовими квітами. Встановлюють ільце в коровай або хліб навпроти покутя. У молодого, крім ільця, старші жінки готують світильник – окраєць чорного житнього хліба, свічка, калина, колосся жита, квіти і червона стрічка. За світилку беруть молодшу сестру або племінницю молодого віком 10-12 років. У хаті молодой і молодого в п'ятницю пекли коровай (кругла паляниця, прикрашена гусками та шишками з тіста). Брала непарне число коровайниць (5-7 чоловік). Спечений коровай урочисто виносили в комору на віковій хлібній діжі, дно якої посипали житом і хмелем. Окремо випікали буханець, весільний хліб, яким благословляли молодих і давали у весільну дорогу від молодой до молодого. Буханець, дві ложки, дві тарілки та дві вилки і дрібку солі ув'язували в просту хустку і давали молодій. Наречений з боярами, близькими родичами приїжджає за нареченою. Весільний кортеж молодого чутно було на декількох вулицях села, бо основним атрибутом були дзвіночки, які весело дзвеніли при русі коней. Їх були паровиці або трійки. В наш час коней замінили машинами, а дзвіночки сиренами. Молодь, свахи зі сторони нареченої вимагають викуп. У жартівливій формі ідуть торги. Бояри пропонують горілку, гроші і врешті-решт молодята зустрічаються. Мати обсіває молодих зерном жита з цукерками, дрібними грішми. До сільради молоді їдуть окремо. В церкві чи сільраді у момент заключення шлюбу молода намагається першою стати на рушник, покласти свою руку поверх руки молодого, щоб досягти впливу на свого чоловіка. Потім повертаються до будинку молодой, де їх зустрічають і благословляють батьки. Молоді першими заходять за стіл, на покуті, де для них лави застелені вивернутим кожухом на знак багатства. Біля молодого сідає світилка, а далі старший боярин, боярини, рідні, друзі. Старша дружка сідає біля молодой, а решта дівчат поряд. Відбувається гостина – гості з боку молодого мають перевагу. Їх першими садовили за столи на більш почесні і зручні місця, їм була вся увага. Частували їх першими. Родичі молодой в основному були в обслузі, а дехто за столами. Після першої чарки дружки на тарілці підносили боярам мережані носові хусточки та весільні квіти, які приколювали їм дівчата.

Бояри клали на тарілку гроші. Лунало «Гірко», мелодійно звучали весільні і народні пісні. Весілля гуло. Був звичай відвідувати (подивитись) молодих, весілля чужими, не ріднею. Це в більшості було після 2-3 чарки, коли основні гості виходили із-за столів, починалися танці на подвір'ї. Молоді теж у супроводі старших дружки і боярина теж танцювали. Вони поводили себе статечно і поважно. Привітно-ввічливо спілкувалися з тими хто до них підходив. Старости частували відвідувачів тих хто не був учасником весілля. Ввечері носили коровай. Обдаровували молодих. Спочатку вносили коровай на рушнику. Староста, перев'язаний рушниками навхрест, пританцьовував, приспівував, несучи коровай. Коровай розрізали на маленькі шматочки. На тарілку клали шматочки короваю, 1 – 2 чарки горілки. Староста голосно говорив: «Є в нашої молодой батько і мати. Просимо коровай прийняти, молодим щастя побажати та щось подарувати». Потім коровай підносили хрещеним батькам, діду і бабі, рідним братам, сестрам, а далі іншим родичам, сусідам,

знайомим. Коровай з тарілки треба було брати обов'язково хустинкою. Староста з подарунками ніс тарілку до молодих і переказував побажання, звісно, в жартівливій формі перекручуючи їх. Брала молода користуючись хустинкою з тарілки подарунок і гроші. Була така прикмета – весільні гроші дозволялось перераховувати тільки молодим, в іншому разі вони не підуть на користь молодій сім'ї. Після частування короواسм продовжувалась гостина, потім наречена всім вклонялася, дякувала батькам, а свахи лаштували її посаг, формувався «поїзд»: скриня, худоба та інше придане. Батьки благословляли хлібом і посиляли разом з молодою до молодого декілька свих та дружка. Одній із свих давали чорну курку з квіткою і хліб та хустинку для свекрухи. Обов'язковим було при зустрічі молодих у свекрів перевід або перенесення молодої через вогнище (щоб ніхто не зурочив). Або дорогу переливали водою. Гостина у хаті молодого продовжувалась до пізньої ночі. Потім брати молодої або свекруха розплітали косу, знімали вінок і пов'язували хустину молодій. Шлюбна ніч відбувалася в хаті молодого. На ранок свашки приходили раненько вмивати молодих. О 10-11 годині дружки несуть сніданок молодій. Кожна мала загорнуту в хустину тарілку з печивом. Всі становили свій сніданок на столи і вони залишалися в дарунок молодій. Молодь гостювала години дві, а потім гуляли старші. Молоді допомагали свекрусі та жінкам, біля гостей. На другий день весілля катання батьків молодого по селу, а вони відкупляються. На другий день весілля обов'язковим було розвішувати рушники, простирадла, ковдри і т.д., тобто посаг молодої. На оглядини посагу сходились всі бажаючі. Таким чином оцінювали статок молодої. На третій день весілля охочі перевдягалися в «молодого» і «молodu», «діда» й «бабу», «лікаря», «міліціонера», «циган». Ряджені ходять з піснями й жартами по вулиці. Заходять до весільних гостей, ловлять птицю, з якої готують юшку. Молодій не дозволялося протягом тижня після весілля відвідувати батьків. В першу неділю після весілля – відвідини. В гості до батьків молодої йшли родичі молодого та самі молоді.

Весільні традиції доповнюються такими звичаями, як дарувати тещі чоботи, обмін сватів подарунками, випробування на умілість молодих (пилкою перепилювати дрова, місити тісто, перенесення води на коромислі і т.д.)

Для молодої невістки завжди було серйозним випробуванням місити діжу та випікати хліб. Вперше спечений нею хліб, та якщо ще вдалий, куштувала не тільки сім'я, а й сусіди. Свекруха ж приговорювала: «наш син хазяйку в хату привів, а не Бог зна кого». А яке ж весілля без пісні! Весільні пісні передавалися від покоління до покоління. Мелодії пісень майже не змінювались. Слова в них носили виховний, повчальний характер як для невістки, так і для зятя. На жаль, в останні 20-30 років весільні пісні заміненні записами «зірок». Але народні мелодії «викорінити» аж ніяк не вдається.

Р. 22. Банк застарілої лексики. Архаїзми, слова, що зникли з вжитку

Аршин – 71 см; **Бабка** – пристрій для клепання коси. **Безмін** – ваги. **Безтарка** – кінна повозка для перевезення зерна насипом чи в мішках. **Бердо** – складова ткацького станка (кросен). **Біндюг** – повозка для перевезення лісоматеріалу.

Бовкун – складова упряжі волів. **Бодня** – виріб з дерева, частіше з дуба, для зберігання сала, м'яса в засоленому вигляді. **Борода** – Уквітчана частина незжата в кінці поля. **Бричка** – кінна повозка на ресорах. **Бумазея** – тканина з бавовни (байка). **Вакханалії** – шумні ігри, розгул, оргії. **Вал** – груба нитка з льону. **Відкидач** – зшитий з полотна трикутник для проціджування сиру. **Віл** –кастрований бугай. **Веретено** – складова кросен. **Веретено-** пристрій для виготовлення ниток, пряжі. **Верста** – 2.1336 км. **Верхов'є** – зовнішня частина стогу сіна. **Волик** – кастрований бугай до двох років. **Гарба** – кінна повозка для перевезення сіна, соломи. **Гільце** – весільний атрибут (ільце). **Глабці** – кінна санна повозка. **Габки** – пристрій до коси для скошування полеглих хлібів. **Деркач** – віник більш зношений, виготовлений з березових гілок. **Десятина** – 1.0925 га **Діжа пікальна** – для вимішування тіста. **Днище** – дерев'яна дошка, пристрій для гребеня при виготовленні пряжі з льону. **Довбанки** – корито виготовлене з дерева. **Дрібушки** – зачіска, заплітання дрібних косичок. **Дуга** – частина кінної упряжі. **Жорна** – обладнання для подрібнення зерна (1 камінь лежак, 2-й бігунець). **Жлукто** – деревна бездонна цілокрая бочка для відбілювання лляного полотна. **Заборетки** – задня верхня частина взуття (частіше чобіт жіночий). **Задвірок** – другі двері сіней на протилежній стороні. **Заноза** – деталь воза, кріпить колеса. **Заслінка** – пристрій для закривання селянської печі. **Затірка** – страва з борошна. **Кайстра** – торбина із льонового полотна. **Кантур** – ваги. **Кануфер** – ароматична рослина, оберіг. **Качалка** – дерев'яний виріб, який використовується разом з рублем для вирівнювання (прасування) лляних тканин. **Кваша** – страва. **Коломазь** – речовина для змазування коліс возів, гарб. **Копа** – 60 снопів. **Копанка** – глибока невелика штучна водойма. **Копиця** – в невелику купу складене сіно чи солома. **Кросна** – ткацький станок. **Куліш** – страва, виготовлена з пшона та води чи молока. **Лампа** – керосинова (7 і 12 лінійка). **Лікоть** – 45 см. **Лялька** – самомотка з різних залишків. **Мажара** – повозка для перевезення сіна, соломи. **Мірчук** – натуральна оплата за переробку зерна в млині. **Мотовило** – пристрій для перемотування ниток в мотки. **Некось** – трава, частіше осока, скошена пізно по морозу. **Об'їддя** – залишки сіна після згодовування худобою. **Оброть** – складова упряжі коня. **Оглоблі** – складова будови кінного воза (дерев'яна). **Одонок** – обладнане місце для стога чи скирти сіна, соломи. **Околот** – обмолочені перший раз снопи. **Опудало** – виріб подоби людини з старого одягу. **Оселок** – брусок для точіння коси. **Отава** – 2-й укіс трави. **Отора** – дрібна частина соломи, сіна. **Отоса** – складова будови кінного воза (металева). **Панажі** – складова ткацького станка – кросен. **Папуша** – велика пачка грошей або тютюну. **Перевесло** – жмут соломи для зв'язування снопів. **Постоли** – взуття з lika липи, в'яза. **Потрава** – тваринами, птицею нанесена шкода посівам. **Починок** – лляна пряжа. **Прасол** – особа, яка практикувала заготівлю худоби. **Прач** – пристрій з дерева для вибивання білизни, головок льону. **Причілок** – частина кута будівлі. **Пуд** – вага 16 кг. **Пута** – коротка віршовка для путання коней. **Розкат** – кінна повозка для перевезення матеріалів. **Рубель** – дерев'яний виріб із зубцями для прасування лляних виробів. **Рубель** – довгий брус для закріплення вірвовок при перевезенні сіна. **Рядно** – подвійне зшите лляне полотно. **Седьолка** – частина збруї, упряжі коня. **Сексот** – секретні співробітники або «осведомитель». **Ступа** – дерев'яний пристрій для подрібнення

зерна. **Сукало**- пристрій для виготовлення льонового полотна на кроснах. **Супоня** – міцний тонкий шнур для стягування дуги упряжі коня. **Терниця** – пристрій для перетворення трести льону у волокно. **Тирло** – місце відпочинку худоби в обідню перерву. **Товкач** – пристрій для подрібнення зерна у ступі. **Тріпло** – дерев'яний пристрій для очісування лляного волокна. **Тунеядець** – особа, яка не зайнята трудовою діяльністю без об'єктивних причин. **Узріз** – дерев'яна посудина (півбочки висотою) з вушками. **Утиранник** – полотенце для рук, обличчя. **Фунт** – 410 грам. **Хомут** – складова кінної упряжі, збруї. **Цурка** – дерев'яна 40 – 50 см, добре відшліфована, палиця, що використовується для в'язання снопів. **Черезсідельник** – частина упряжі. **Шворень** – металева деталь воза.

Р. 23. Головні події в історії села Тур'я.

1648 – 1654 р. Жителі села козаки приймали участь в національно- визвольній війні під керівництвом Богдана Хмельницького проти польської шляхти.

1665 – 1666 р. Засноване поселення Селище.

1667 - Перша письмова згадка про с. Тур'я.

1670 виник хутір Лозівський.

1708 12 грудня Цар **Петро 1** своєю грамотою подарував вільні землі Тур'ї Чернігівському полковнику Павлу Леонтійовичу Полуботку.

1730 р. 9 дворів села належало чернігівському полковнику Михайлу Богданову.

1783 р. Указ Катерини Другої про закріпачення селян на Лівобережжі.

1801 Село віднесено до Велико-Щимельської волості.

1815 р. - Козак Павло Шумський зі своїми синами в 5 верстах від Чепельова побудували дім.

1841 р. «Картопляні» бунти. Примусова посадка картоплі.

1861 р. Відміна кріпосного права. Виник хутір Андруші.

1870 р. – 1872 р. Виник Єлінський, Утвино та хутір Борци.

1896 р. Виник Лазарів хутір.

1904 Почалася російсько-японська війна. В цій несправедливій війні брали участь тур'янські селяни.

1905 Виник хутір Бір (перша назва його Червоний Бар).

1905 – 1907 Утворена революційна організація в селі.

1906 - 1909 р. Столипінська аграрна реформа.

1909 - 1910 Виник хутір Лука.

1912 р. Приїзд Міністра внутрішніх справ Макарова з питання щодо створення хутірських господарств.

1914 – 1918.р. Перша світова війна. Численна кількість жителів села учасники цієї жорстокої війни.

7 і 8 листопада 1917 р. – Перемога соціалістичної революції в Петрограді. Влада перейшла в руки Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

1918 р. Всеукраїнський хліборобський з'їзд. Проголошення Павла Скоропадського гетьманом України.

1919 р. 22 січня Проголошення в Києві Акту Злуки УНР і ЗУНР.

1919 р. березень Прийняття Конституції УРСР.
1919 р. Створення комітетів бідноти.
1919 р. Політика «воєнного комунізму».
1920 р. 20 січня Обрано виконком Тур'янської сільської ради в складі: Кириєнко Степан Кирилович, Пильник Василь Іванович, Тищенко Лука Євдокимович.
1920 р. Першим головою КНС обрано Кушніра Луку Карповича.
Головою сільської ради обрано Шумського Дмитра Івановича.
1921 р. 9 січня Головою КНС обраний Кириєнко Петро Іванович.
1921 р. Нова економічна політика (НЕП).
1921 – 1923 рр. Важкі роки. Голод.
1922 р. 30 грудня Утворення СРСР.
1924 р. Створена комсомольська організація села.
1924 р. травень Створено перший піонерський загін.
1925 р. КНС складають 36 тур'янців.
1928 р. Створено партійну ячейку. Перший секретар партячейки Соболев Корній Миколайович.
1929 -1930 р. Розкуркулення
1930 . Виник хутір Советський.
1930 р. На території Тур'янської сільської ради організовані колгоспи «Червоне селище» - голова колгоспу Вилловатий Опанас Петрович (селище). «**13-річчя Жовтня**» голова колгоспу Ващенко Петро Савк. (Центр Лозівський, Єлінський хутір).
«Червоний Бір» - голова колгоспу Мороз Федір Петрович (хутір Бір).
«Перша весна» - голова колгоспу Желізняк Андрій Гавр. (Утвино, Борци).
«Єдина праця», потім, «Вільне життя» голова колгоспу Щербак Лука Андрійович, (хутір Ількуча).
«Жовтень», пізніше ім. Кагановича Червоний хутір (1928)(хутір Лука) голова колгоспу Мороз Федір Петрович.
Ім. Постишева, потім «ім. Чапаєва» (хутір Мишино) голова колгоспу Мороз Федір Андрійович.
1932 р. Обрано секретарем партячейки і головою с/ради Кривошеєва Петра Никифоровича.
1932 р. 7 серпня - Постанова «Про охорону майна державних підприємств радгоспів і кооперативів про зміцнення соціалістичної власності». (закон «Про п'ять колосків»- так назвав народ). Завершено колективізацію в селі.
1933 Посів в колгоспі кок-сагізу і чумизУ.
1934 Акт на вічне користування землею.
1936 Вчинено вандалізм по руйнуванню Божого храму.
1939 Розпочав роботу цегельний завод. Виробництво сирцю і паленої цегли. Перша жінка-трактористка Шумська Параска Максимівна.
Перша жінка – шофер в селі Желізняк Надія Павлівна.
1941, 22 червня Напад Німеччини на Радянський Союз.
1941 30-31 серпня Бомбардування села Тур'ї.
1941, 20 вересня о 10 год. Село окуповане німецько-

- фашистськими загарбниками.
- 1943 р. березень** Партизанка з'єднання Попудренка Мороз Євдокія Іванівна загинула під час оточення.
- 1943. квітень** Примусове вивезення молоді села в німецьке рабство.
- 1943 .21 вересня** Загинули смертю хоробрих при визволенні села Тур'я від німецько-фашистських загарбників рядовий Устинов Анатолій Михайлович. ст..сержант Соломаха Микола Іванович.
- 1943.р. 21 вересня о 5-й годині ранку** – Звільнення села від німецько-фашистських загарбників.
- 1943 р.26 вересня** Померли від ран під час боїв за визволення села Тур'я рядовий Котельников Сергій Семенович, рядовий Полєсков Микола Кузьмич.
- 1943 р. 27 вересня** Помер від ран під час боїв за визволення села рядовий Смолянинов Іван Єгорович.
- 1943 р. вересень** Відновлено роботу Тур'янської н/с школи.
- 1945 р. березень** Відкрито майстерню і голярню в селі.
- 1945 р. березень** Відновлено роботу цегельного заводу.
- 1945 р.** Корови в плуг. Постанова ЦК ВКП (б) про використання корів на с/г роботах. Дефіцит коней, волів.
- 1945 р. квітень** Посів в колгоспі кок-сагизу, чумизи.
- 1945 р. -** У колгоспі свої вівцеферма та гусеферма.
- 1946 р. червень** 1-й звуковий художній фільм в сільському клубі, кінопересувка по Кольцові «Возвращение»
- 1946 р. червень** На косовиці трави Клименко Федір Степанович щоденно виконує норму на 200 – 230% скошує більше 1 га трави).
- 1946 р. липень** Відновлено роботу кузні.
- 1946 р. серпень** Перший зерновий комбайн з двигуном на колгоспних ланах.
- 1947 р.** **Важкий період. Голод.**
- 1947 р.** Посадка картоплі верхівками бульб.
- 1947 р.липень** Побудовано свинарник, лазня, сушарка, зерносховище на 300 тонн зерна
- 1947 р. грудень** Постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) про проведення грошової реформи і скасування карток на продовольчі і промислові товари.
- 1947 р.** Лашенко Павло Петрович, начальник поштового відділення.
- 1948 р.** По 2 денні норми виконує Ісаченко Володимир Іванович на оранці волами.
- 1948 р. квітень** Освоєно будівництво глинобитних тваринницьких приміщень.
- 1948 р.** Відкрито швейну майстерню від Тур'янського сільпо. Швець Клименко Іван Андр.
- 1948 р. травень** Закінчили будівництво пташника з глиноплоту.

- 1948 р.** Свинарка Лащенко Євдокія одержала від 5 свиноматок 79 поросят.
- 1948 р. липень** Радіо в селі. Перші радіоточки в хатах жителів села, в конторі колгоспу.
- 1948 р.** Освоєно виробництво саману.
- 1948 р. серпень** Перша кролеферма в колгоспі.
- 1948 р. вересень** 300 ц/га бульб картоплі одержали ланки Клименко Катерини, Коптієнко Євгенії, Ващенко Віри, Залізник Ольги з колгоспу «13-річчя Жовтня». По 5 га в кожній ланці.
- 1948 р. жовтень** Закладення плодового саду.
- 1950 р. жовтень** Організація добровільного спортивного товариства «Колгоспник».
- 1950 р., грудень....** Об'єднання колгоспів села в один **«13-річчя Жовтня».**
- 1950** Обладнано клуб на 200 місць.
- 1951 р.** Шумський Степан Іларіонович скошує 0,92 га трави, перевиконує норму на 240%.
- 1951 р. червень** Закладка фундаменту з паленої цегли для будівництва корівника.
- 1952 р. грудень** - Розроблено проект полезахисної смуги від бригади (хутір Бір) до хутора Мишино.
- 1952 р.** Бібліотека розміщена в переобладнаному приміщенні церкви.
- 1952 р.** Створено колгоспну пасіку 10 бджолосімей.
- 1953 р.** Відкрито Тур'янську дільничу лікарню.
- 1954 р. січень** Формування районної групи активістів для святкування 300-річчя воз'єднання України з Росією. Лижний похід до Росії. (Чуровичі).
- 1954 р. квітень** Вперше в колгоспі садили картоплю квадратним (45 x 45) та квадратно-гніздовим способом. Виконання рішень вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953).
- 1954 р. травень** Введення в постійну практику табірної утримання худоби у весняно-літній період.
- 1954 р.** Освоєння науково-обґрунтованих сівозмін в колгоспі.
- 1954 р. травень** Розбирання цегляних приміщень «Комбінату».
- 1954 р. липень** Продано цегляне приміщення «Комбінату» Щорській МТС за 30 тис.крб.
- 1955 р.** Побудовано свинарник цегляний на 200 голів свиней. Є підвісна дорога.
- Реалізація червоної цегли колгоспникам 100 шт. 60 крб.
- 1956 р.-** Планове осушення боліт, відкрита осушувальна системи та гончарний дренаж.
- 1956 р.** Почали здавати тресту льону. Сушарка, мехтерниця, тіпальна машина – бездіяльні.
- 1957 р.** Тур'янська середня (десятирічна) школа.
- 1958 р.** Кок-сагиз припинили вирощувати в колгоспі.
- 1959 р** Побудовано приміщення пожежного депо.

- 1961 р.** Прийнято закон проти тунеядства.
- 1961 р.** Відкрито пам'ятник Воїнам – визволителям села в центрі біля школи.
- 1962** Юнаки села , випускники Дегтярівського ПТУ Пушкар Станіслав Іванович, Залізняк Степан Сергійович, Пушкар Василь Олексійович направлені в Казахстан на освоєння цілинних змелі.
- 1962р.** Поштове відділення переведено в новозбудоване приміщення.
- 1963** 1963р. головою колгоспу «13-річчя Жовтня» обрано М'язя Олександра Олексійовича.
- 1963 р.** Побудовано будівельний майданчик, пилорама.
- 1964 р.** Перший випуск багатотиражної газети «За комуністичну працю».
- 1964 р.** Вперше в колгоспі практика вирощування гідропонних культур.
- 1964 р. березень** За новим обрядом проведено реєстрацію дитини - Процьків Леоніда Павловича і Ганні Йосипівни, доньки Наталії.
- 1964 р. квітень** Споруджено весняні арочні плівкові теплиці на площі 0,36 га.
- 1964 р.** Вперше в колгоспі почали виготовляти біомінеральні добрива.
- 1964 р. червень** Впроваджено електропастухи.
- 1964 р.** Придбано музичні інструменти для створення духового оркестру при БК.
- 1964 р. липень** Урожай помідорів з плівкових теплиць.
- 1964 р.** Закінчено будівництво приміщень шкільного інтернату.
- 1964 р. липень** Покладено початок проведення Свята першого снопа.
- 1964р. жовтень** Розпочав роботу цегельний завод на 3,5 млн. штук цегли у рік.
- 1964 р.** Завезено новий сорт картоплі «Гатчинська». Посадили на осушених землях урочище Чемериця.
- 1964 р.....** Приїзд в село академіка Овчаренка Федора Денисовича з питання надання консультації з виготовлення і використання біомінеральних добрив.
- 1965 р.** Місцевий радіовузол діє.
- 1965 р. березень** 100-річний ювілей відзначили колгоспниці Мелешко Євдокія Єлисеївна та Шумська Марія Єрмолаївна.
- 1965 р. квітень** Перші огірки з колгоспної теплиці.
- 1965 р.** Електричне світло від центральної державної мережі.
- 1965 р.** Розібрали вітряні млини та пустили в дію паровий млин.
- 1965 р. листопад** Вперше організовано святкові проводи призовників до лав Армії.
- 1965 р.** Доярка Свириденко Любов Омелянівна надоїла по 2613 л молока від кожної корови за 11 місяців.
- 1965 р.** Почато виробництво вітамінного борошна та гранул на АВМ-0.4.
- 1966 р.** Відкрито комсомольсько-молодіжний табір праці і відпочинку «Берізка».
- 1966 р.** В колгоспі почали сіяти соняшник (20га).
- 1966 р вересень** Почала працювати олійниця.

1966 р. грудень Вручено «Медаль материнства 1-го ступеня» Захарченко Ніні Максимівній, яка виховувала шістьох дітей.

1967 р. Комсомольсько-молодіжне весілля молодих спеціалістів села Бутко Надії та Роговенка Григорія.

1967 р. березень Пленум ЦК КПРС (1965 р.) прийняв постанову про перехід від натуроплати до гарантованої грошової.

1967 р. Відкрито філіал Щорської музичної школи.

1967 р. березень Стихія. Загроза загибелі рослин в плівкових теплицях.

1967 р. Розпочав роботу хімцех з виробництва поліетиленових виробів. Колектив – 78 чоловік віком 20 – 40 років.

1967 р. Відкрито музей-пам'ятник на честь загиблих тур'янців в роки Великої Вітчизняної війни.

1967 Запущено колгоспний консервний завод потужністю 1.5 млн. умовних банок консервів.

1967 р. Почала діяти зимова теплиця – площа) 0,1 га.

1967 р. Відкрито лікувально-оздоровчий комплекс, водо-грязелікарню, баню,, медичне стаціонарне відділення.

1967 р. Придбали екскаватор для колгоспу.
Забійний пункт при консервному заводі відкрито.....

1968 р. Перші зимові теплиці (10 секцій) 0,12 га.

1968 р. Розширено площу весняних плівкових теплиць до 2,5 га (98 теплиць).

1968 р. Побудовано приміщення тракторного стану.

1968 р. грудень Відкрито побутове підприємство «Волошка».

1969 р. серпень Вступив в дію тваринницький комплекс «Городок».

1969 р. Придбано племенні корови симентальської породи.

1969 р. Придбано племенні свиноматки високопродуктивних порід.

1969 р. Відкрито дитячий комбінат-сад на 120 місць.

1969 р. Перші дівчата трактористки.

1970 р. Прокладено асфальт по дорогах села.

1970 р. Закінчено будівництво моста через Турчанку (р-н гаража).

1970 р. Побудовано та обладнано автобусну зупинку в центрі села.

1970 р. Доярка Сентябрьова Марія Іванівна нагороджена Орденом Леніна за високі досягнення з виробництва молока.

1970.р.. Організовано осінню ярмарку «Золота осінь».
Побудовано і здано в експлуатацію капітальний міст через Турчанку (дорога до консервного заводу, бигада №3).

1971 р **Побудовано сховище з активно-примусовою вентиляцією для зберігання картоплі.**

1971 р. Побудований будинок для голови колгоспу.

1973 р. Свинарки Захарченко Марія, Тригуб Євгенія Павлівна - одержали більш ніж по 12 поросят від кожної свиноматки.

Побудовано та обладнано відкритий торгівельний майданчик в центрі села.

1973 р. Головою колгоспу обрано Огієнка Олександра Гавриловича.

1973 р. Колгоспниця Шумська Тетяна Архипівна за багаторічну сумлінну працю нагороджена орденом «Знак Пошани».

1974 р. червень Доярка Кульок Ганна Петрівна нагороджена медаллю «За трудову доблесть».

1974 р. Філіал Щорської музичної школи припинив свою діяльність.

1974 р. Бібліотека переведена в новозбудоване приміщення.

1975 р. липень Колгоспний консервний завод перейменовано на міжколгоспний.

1975 р. Бригадну хату бригади №3 продано.

1977 р. Обрано головою колгоспу «13-річчя Жовтня» Музиченко О.

1979 р. Обрано головою колгоспу Ілленко А.П.

1980 р. Пожежею знищено приміщення «Голубий Дунай» (кафе).

1980 р. Продано приміщення клуні бригада №3.

1981 р. жовтень - Олена Кирилівна Железняк і Марія Іванівна Ілленко вийшли переможцями у переджовтневому змаганні тваринників району – одержали від корови закріплених груп по 2263 л молока.

1982 р. Відкрито колгоспну швейну майстерню (виготовлення спецодягу).

Тваринницьке відділення «Городок» припинило свою діяльність.

Обладнання демонтовано.

1982 р. Ліквідовано птахоферму.

1984 р.Головою сільської ради Колодієм М.Ф., членами виконкому с/р організовано змагання за кращу вулицю, кращий двір. Йде боротьба за село зразкового порядку.

1984 . Правління колгоспу «13-річчя Жовтня» запрошує випускників 10 і 8 класів вступати до сільськогосподарських вузів та технікумів.

1985 – 1991 Період перебудови (Горбачов М.С.) побудовано приміщення с/ради.

1986 р. 26 квітня Чорнобильська трагедія

1986 р. Закрито ферму Селище.

1987р. Плівково-парниково-тепличне господарство колгоспу не функціонує. Територія бригади № 3 Хутір Лозівський демонтовано всі приміщення.

1988 р. Продано приміщення амбару, бригада №3.

1989 р. Колектив відділку по виробництву свинини (С.Т. Давиденко, М.К. Колоша, Н.П. Лук'яненко, М.І. Кушнір) працюють на оренді.

1989 р. Головою колгоспу обрано Гвоздьова В.М. **1989 р.** Зимова теплиця 0,1 га на території консервного заводу припинила функціонування. Демонтовано приміщення та обладнання.

1990 р. Під Будинок культури виділено приміщення (спортивна зала), у колишній старій школі.

Місцевий пункт радіомовлення припинив свою діяльність.

1991 р. Відкрите нове приміщення Тур'янської 11-річної школи.

1991 р. Припинила діяльність партійна організація села.

1992 р. Колгосп «13-річчя Жовтня» реорганізований в колективне сільськогосподарське підприємство «13-річчя Жовтня» (КГСП).

Розпаювання колгоспних земельних угідь.

Передача земельних паїв колгоспників у КГСП .

Закрито ферму № 7 Мишино.

1992 р. Припинила діяльність колгоспна швейна майстерня.

Колгоспна олійня припинила свою діяльність.

1993 р. Припинив свою діяльність лікувально-оздоровчий комплекс (водо-грязелікарня, лазня).

1993 р. Бібліотеку переведено в приміщення старої школи.

1994р. 21 вересня 51-а річниця визволення села від німецько-фашистських загарбників. У сільському парку відбувся мітинг, потім панахида (було шість священників).

1995 р. Припинило діяльність Тур'янське споживче товариство.

Побудовані приміщення торгівельних точок приватних підприємців.

1996р. Розпаювання колгоспних земельних угідь (4,93 га землі колгоспникам). Передача земельних паїв колгоспників у оренду.

1998 р. Припинила діяльність майстерня «Волошка».

Пожежне депо припинило свою діяльність.

2000 Відновлено приміщення церкви та службу в Божому храмі.

2000 р. березень КГСП «13-річчя Жовтня» реорганізовано в сільськогосподарський виробничий кооператив «Тур'янський».

2000 р. Закрито ферму №8 (Ількуча).

2001 р. 5.03. Здійснено державну реєстрацію ПСП «Турчанка».

2002 р. Бібліотеку переведено в приміщення шкільного інтернату (бібліотечний будинок продано).

2004 р. Побачила світ книга Сергія Івановича Лашенка, журналіста «Тур'янські небеса».

2006 р. Припинив діяльність паровий млин колгоспу.

Закрито ферму №3 (Лозівський хутір).

2007 р. листопад Реалізовано – продано консервний завод організації «Сівтертепхозбт».

2008 р. Дільниця центральний «Автогараж» припинила своє функціонування.

2009 р.15.08. – 100-річчя з дня народження М'язя О.О.

2009 р.листопад Вибух на консервному заводі.

2009 р. 2 грудня Відкрито дитячий садок «Сонечко» на 25 місць при Тур'янській с/школі (підготовка група).

2010 р. ПП «Агроолімп» спеціалізується на виробництві овочів та виготовленні і реалізації ритуальних виробів на базі колишнього консервного заводу колгоспу.

2010 жовтень **присвоєно звання «Мати-героїня»:** Пушкар Катерина Петрівна. Хобел Зінаїда Василівна. Петрук Любов Миколаївна. Мороз Пелагея Миколаївна. Кирієнко Віра Петрівна. Назаренко Тамара Олексіївна. Захарченко Ніна Максимівна. Шумська Надія Петрівна.

2012 р. Передача сертифікатів земельних паїв колгоспників в оренду на 25 років. (Орендна плата 442 грн. 76 коп., що становить 3% від грошової оцінки земельної ділянки).

2013 рік жовтень – поблизу річки Струга в урочищі Чемериця відновлено та освячено природне джерело криниці Покрови Божої Матері.

2014 рік – ПСП «Турчанка» вливається у великомасштабне сільськогосподарське підприємство ПСП «Прогрес».

2015 рік серпень – В урочищі Стариця проведені роботи по відновленню природного джерела криниці , благоустрою її та освячення.

ПРО АВТОРА

Тетяна Іванівна СІРА (Пушкар)
народилася 1 березня 1942 року
в селі Тур'я Щорського району Чернігівської
області в сім'ї простих хліборобів-селян.

Мати, Пушкар Анастасія Йосипівна, 1905 року народження, колгоспниця. Мабуть, не було в колгоспі тієї роботи, яку б не виконували її працелюбні натружені руки. Вона була мірошником у вітряному млині, доглядала телят, овець, доїла корів, вирощувала польові й овочеві культури, а головне – ростила та виховувала дітей. Тут віддавала себе сповна – була і за матір, і за батька. На 95 році життя відійшла на вічний спокій. Свою любов до матінки-землі, повагу до людей, працелюбність та щиру душу передала сину та доньці. Батько, Пушкар Іван Якович, 1904 року народження. За свідченнями старожилів- односельців, син гарного й умілого господаря, справжнього хлібороба, якому незаслужено начепили образливий ярлик «куркульський син». Був спокійної вдачі, врівноважений, а в роботі – запальний і невтомний. У 1942 році його мобілізували до лав Червоної Армії. Чорне крило війни, її страшна круговерть, поглинула його назавжди. Сім'ї надійшло коротке, сухе і жорстоке повідомлення: «загинув безвісти». Тетяна Іванівна в сім'ї була восьмою дитиною. Сьомим був Станіслав. Решти братів і сестер не пам'ятає, вони пішли із життя, коли вона ще не народилася або ж була ще зовсім малям і її пам'ять не зберегла в собі їхні образи. У 1950 році Тетяна Іванівна пішла до першого класу Тур'янської середньої школи. Закінчила десять класів.

Її трудовий шлях почався з 1954 року, хоча ще дошкільного віку дівчинка пасла громадську худобу. На канікулах працювала в колгоспі: прополювання та обмолот льону, вирощування овочів, догляд за курчатами, качатами, гусенятами. худобою. У 7-9 класах під час канікул була підмінною дояркою на колгоспній фермі.

1960–1961 роки – доярка колгоспу «13-річчя Жовтня» с. Тур'я.

1961– 1964 роки – навчання в Борзнянському сільськогосподарському технікумі плодоовочівництва.

1964 – 1965 роки – агроном-плодоовочівник с. Клітище Житомирської області.

Паралельно зі стаціонарним навчанням у технікумі та роботою на виробництві – студентка заочного відділення агрономічного факультету Української сільськогосподарської академії ордена Трудового Червоного Прапора, яку закінчила у 1971 році за фахом «Вчений агроном». До речі, тема її дипломної роботи, захищеної на «відмінно», «Технологія вирощування ранніх овочів в умовах Чернігівської області».

1965 – 1974 роках працювала в рідному колгоспі «13-річчя Жовтня»: агроном-плодоовочівник, бригадир комплексної бригади, секретар паркому. Працюючи в колгоспі, показала себе відповідальним, компетентним спеціалістом та

організатором із високими моральними якостями. Тетяна Іванівна засіяла своє життєве поле корисними справами та добром. Врожається воно людською вдячністю й по сьогодні. Колгосп «13-річчя Жовтня», біля керма якого стояв Олександр Олексійович М'язь, славився своїми фахівцями. Господарство було першопрохідцем у районі в освоєнні вирощування ранніх овочів у зимових та весняних плівкових теплицях. Площа їх сягала 2,5 гектара.

Тетяна Іванівна сповна віддавала себе улюбленій справі: навчання на агрономічному факультеті УСГА (заочно), сім'я, немаленьке домашнє господарство, поїздки до колег в області та за її межами за досвідом, опрацювання численної спеціальної літератури, громадська діяльність. Можна було подивуватися працездатності цієї молододі тендітної жінки, яка з ранку до ночі й вихідні на роботі. Адже закритий ґрунт потребує уваги цілодобово.

Із перших днів роботи в господарстві Тетяна Іванівна показала себе справжнім професіоналом, сповненим завзяття та енергії. Самовідданий фахівець від Бога, людина з непохитною вірою у всеперемагаючу силу добра і успіху. Як фахівець Тетяна Іванівна постійно була в числі кращих нашого району. Сміливо, наполегливо та вміло впроваджувала в життя нові технології вирощування ранніх овочів. З цього питання реалізувала ділові зв'язки з науковцями та вченими науково-дослідних установ, кафедрою овочівництва УСГА, ведучими спеціалістами районного сільськогосподарського управління.

Вимоглива і справедлива, тактовна у спілкуванні з підлеглими – такою запам'ятали Тетяну Іванівну тур'янці.

Долею було визначено пройти Тетяні Іванівні складний шлях від агронома до викладача спеціальних дисциплін Борзнянського державного сільськогосподарського технікуму, якому вона віддала 37 років свого життя, теплоту серця, щирість душі та ясний розум. Сюди вона вперше прийшла студенткою в 1961 році, тут із серпня 1975 року бере початок її педагогічна стежина.

Залишились в минулому напружені роки навчання в УСГА на педагогічному факультеті, де вона освоїла ази викладацької справи. Завдяки життєвій енергії, сумлінному і творчому ставленню до роботи Тетяна Іванівна здобула високий авторитет і визнання в колективі. За роки педагогічної діяльності вона була головою циклової комісії, куратором академічних груп, завідувала педагогічним кабінетом, керувала народним драматичним колективом. І все це паралельно з виконанням основної викладацької роботи. Дух новаторства і педагогічного пошуку увійшов у повсякденну практику Тетяни Іванівни. «Викладач-новатор» – постійний титул одержувала в конкурсах педагогічної майстерності. Нестандартні форми ведення навчальних занять, інтерактивні, інноваційні методи і технології викладання – основа її педагогічної діяльності. Набутий досвід роботи в господарстві фахівцем сприяв формуванню викладача обізнаного в питаннях технології вирощування сільськогосподарських культур.

Тетяна Іванівна багато уваги приділяла гуртковій та дослідницькій, позааудиторній роботі з студентами. Ініціативна в проведенні тижнів дисциплін, конкурсів, конференцій, зустрічей із виробничниками, бо вважає, що це формує у студентів інтерес до обраної професії. Вона широко пропагувала наукові досягнення в галузі

серед фахівців господарств району та області. Результати досліджень із питань технології вирощування польових культур висвітлює в періодичній пресі та розробляє рекомендації для господарств.

У творчому доробку Тетяни Іванівни «Термінологічний словник агронома», який побачив світ у видавництві «Аграрна освіта» у 2011. Книга немаленька, більше 330 сторінок. Також вона автор численних методичних розробок із питань методики викладання спеціальних дисциплін та розробки сценаріїв тематичних вечорів, виховних годин, конкурсів. Ці роботи високо відзначені на виставці науково-педагогічного досвіду Навчально-методичного центру Міністерства агрополітики та продовольства України.

Колеги сприймають Тетяну Іванівну як людину великої невтомної працездатності та цінних моральних якостей. Вона – енергійна і життєрадісна, вимоглива і толерантна, щира і доброзичлива, має великий авторитет серед членів колективу та студентства. Як підтвердження таланту Тетяни Іванівни присвоєння їй звання « викладач - методист».

Мудрий наставник на життєвій ниві, талановитий педагог зі світлим розумом і безмежно люблячим серцем. Так говорять про Тетяну Іванівну її вихованці – майбутні фахівці сільськогосподарського виробництва.

За багаторічну добросовісну працю Тетяна Іванівна нагороджена медалями, зокрема, «Ветеран праці» (1997 рік), знаком «Відмінник освіти України», (2001 рік), Грамотами Міністерства освіти та науки України, численними Почесними грамотами райдержадміністрації та районної ради, адміністрації навчального закладу.

Марія Максимівна ЛИЧАК,

Провідний спеціаліст Щорського районного управління АП,

Григорій Іванович БОЙКО,

директор Борзнянського державного сільськогосподарського технікуму.

Післямова

Ось лягли на папір останні рядки цієї скромної книги. Впевнена, книга буде корисною всім, хто цікавиться історією рідного краю. Земляче, де ти не проживаєш у селі чи за його межами, прагни пізнати історію своєї малої батьківщини. Передай ці надбання своїм дітям, онукам.

Шановний читачу, тобі давати оцінку моїй творчій праці. Паралельно з основною викладацькою роботою, декілька років по «зернятку», «крупиночці» збирала матеріал. Співставляла розповіді старожилів з архівними документами. Аналізувала плин історичних подій, і повірте, все це пройшло через моє серце і душу. Намагалася подати матеріал у логічній, послідовній, простій і доступній формі для кожного мого односельця, якого б віку він не був і яку освіту не мав би. Опрацьовувала матеріал і проникалася глибокою повагою до моїх тур'янців. Схиляю голову перед їх відданістю і працелюбством. Шкода, що багато знаних людей села відійшли за межу буття. Що ж так влаштоване життя. Нащадки, читайте про них і пишайтеся ними. Вони того варті. Наслідуйте їх приклад доброти, порядності та відданості.

Я усвідомлюю, що написана історія села досить невичерпно. Звичайно, не все і не про всіх згадано. Можливо є неточності. Щиро бажаю молодому ентузіасту-досліднику доповнити сторінки історії нашої Тур'ї, внести уточнення, а може й виправлення.

З глибокою повагою Тетяна Сіра (Пушкар).

Від автора

Висловлюю щирю вдячність за безкорисливу допомогу при написанні книги «Святе, як хліб, моє село».

Бойку Григорію Івановичу директору Борзнянського державного сільськогосподарського технікуму.

Божку Григорію депутату Чернігівської обласної ради .

Гвоздьову Володимирі Михайловичу заступнику директора ПСП «Прогрес».

Голоті Тетяні Євдокимівні, с. Тур'я.

Голоті (Литвин) Валентині Василівні, с. Тур'я

Горовій Людмилі Михайлівні.

Грод Тамарі Юр'ївні, с. Тур'я.

Данче Олені Леонідівні, секретарю Тур'янської сільської ради.

Донченко Андрію Миколайовичу журналісту газети «Вісті Борзнянщини».

Данильченко Валентині Михайлівні, с. Тур'я.

Желєзняк Олександрі Миколаївні завідуючій Тур'янською бібліотекою.

Желєзняк Євгенії Андріївні, с. Тур'я.

Желєзняк Світлані Олександрівні, с. Тур'я.

Желєзняк Лідії Дмитрівні с. Тур'я.

Желєзняк Антоніні Павлівні, м.Чутово, Полтавська обл.

Желєзняку Олександру Максимовичу, с. Тур'я.

Захарченко Ганні Михайлівні, Тур'я.

Замай Володимирі Михайловичу, с. Тур'я.

Замай Ользі Іванівні, с. Тур'я.

Колективу Державного архіву Чернігівської області, м. Чернігів.

Компанець Олені Іванівні редактору газети «Промінь» м. Щорс.

Кадишеві Анатолію Кіндратовичу, с. Тур'я.

Кондратенко Наталії Михайлівні, с. Тур'я.

Кондратенко Леоніду Павловичу, м. Чернігів.

Кондратенко Олені Михайлівні, м. Чернігів.

Клименко Валентині Трохимівні, с. Тур'я.

Клименко Наталії Володимирівні, с. Тур'я.

Клименко Івану Івановичу, с. Тур'я.

Клименко Михайлу Васильовичу, с. Тур'я.

Колективу Борзнянської районної бібліотеки.

Колективу Щорської районної бібліотеки.

Колективу музею М. О.Щорса, м. Щорс.

Кушніру Максиму Анатолійовичу, м. Борзна.

Лащенко Надії Іванівні, с. Тур'я.

Лащенко Ганні Семенівні, с. Тур'я

Лашенко Надія Петрівна с. Тур'я
Личак Марії Максимівні ведучому спеціалісту Щорського районного управління сільського господарства, м. Щорс

Мороз Людмилі Миколаївні, с. Тур'я.

Мальчикову Володимирі Яковичу, Херсонська область.

Мартиненко Тамарі Миколаївні, голові Тур'янської сільської ради.

Осипенко Віктору Павловичу, с. Тур'я.

Осико Ользі Володимирівні, м. Щорс.

Петрук Віктору Володимировичу, с. Тур'я.

Приходько Антоніні Степанівні, с. Тур'я.

Попко Івану Тимофійовичу директору Тур'янської ЗОШ.

Пушкар Ользі Максимівні, с. Тур'я.

Пушкар Андрію Станіславовичу, с. Іванівка.

Пушкар Юрію Станіславовичу, с. Тур'я.

Паренчук Галині Василівні, с. Тур'я.

Роговенко Надії Олександрівні, с. Тур'я.

Сентябрьовій Ганні Іванівні, с. Тур'я.

Тищенко Людмилі Іванівні, с. Тур'я.

Тулуп Надії Максимівні, с. Тур'я (Лука).

Тулуповій Валентині Федорівні, с. Тур'я.

Холоднюк Ірині Миколаївні начальнику Державного архіву Щорського району.

Усик Ніні Петрівні, с. Тур'я.

Цуприку Володимирі Олексійовичу завідувачу Тур'янської амбулаторії, сімейному лікарю.

Четверус Галині Андріївні, м. Борзна.

Чепурко Валентину Івановичу сільському голові с. Тур'я.

Шаулко Галині Петрівні, м. Борзна.

Шевченко Людмилі Павівній, директору Тур'янської ЗОШ.

Шумській Валентині Володимирівні, м. Щорс.

Шумській Марії Яківні, с. Тур'я.

Шломі Леоніду Михайловичу фотокореспонденту газети «Промінь», м. Щорс.

Зміст

	Ст..
Передмова	3
1. Р.1.Символіка Чернігівщини	6
2. Р.2.Сторінки історії села	7
3. Р.3. Хутори, кутки, вулиці, урочища	17
4. Р.4. Тур'янці – орденоносці	19
5. Р.5. Вони були в авангарді (1945 -2012)	21
6. Р.6.: Природні явища та стихії	23
7. Р.7. Селянське господарство	25
8. Р.8. Колективізація	32
9. Р.9. Храм для душі.	40
10.Р.10. Стратегічний об'єкт села	47
11.Р.11. Влада села	49
12.Р.12. Україна у Другій світовій війні	51
13.Р.13 Чим жило село 1943- 1953 роки	84
14. Р.14.3 історії охорони здоров'я тур'янців	97
15. Р.15.Навчально-культурні заклади	103
16. Р.16.Агітмасова та культурно-масова робота на селі	111
17. Р.17.Майстерні минулого і сучасні	116
18. Р.18.Торгівельна мережа села	120
19. Р.19. Наступив період хрущовської «відлиги»	122
20. Р.20.Господарство за останні 40 років	132
21. Р.21. Повір'я, прикмети,традиції та звичаї	139
22. Р.22. Банк застарілої лексики	148
23. Р. 23.Головні події в історії села	150
Про автора	159
Післямова	162
Від автора	163
Літопис у світлинах	167
Про село і тур'янців сторінками районки	212

1940 рік. Приміщення сільської ради.

1960 рік. Центр села.

1950 рік. Центральна дорога.

Міст через річку Турчанку

2010 рік. Божий храм.

Усик Іван Павлович Герой Радянського Союзу

Лашенко Петро Миколайович Герой Радянського Союзу

1968 рік. День Перемоги. Прапороносець Кавалер трьох Орденів Слави
Мороз Микола Кирилович.

1968 рік. Фото на згадку.

1938 рік. 6 клас. Тур'янська неповна середня школа.

1985 рік. «Ми не забули тебе, синку». Білорусь. Ветковський район, село Бартоломіївка. Гомельська область. Братська могила, де похований Шумський Іван Іванович (1907 – 11.11.1943 р.р.). (Зліва направо) Шумський С.І.(син), Шумська Н.І. (сестра), Шумська Синкліта Іванівна (дружина), Кондратенко О.М. (онука), Кондратенко Н.Л. (правнучка).

1960 рік. 10 клас. Шкір Надія Федосіївна класний керівник.

1940 рік. Наша неповторна юність.

1943 рік. (Зліва направо). 1-й ряд: Захарченко Тетяна, Шумська Євгенія, невідомі, Соболь Катерина. 2-й ряд: Надія (Прізвище не відоме), Голодок Софія (с. Мостки), Грод Юрій, невідома.

1939 рік. 7 клас. Тур'янська неповна середня школа.

1943 рік. Німеччина. с. Ронненбек. Остербайтери.

Кондратенко
Лідія Данилівна

Коптієнко
Уляна Григорівна

Клименко
Тетяна Андріївна

Кондратенко
Валентина Павлівна

Клименко
Феня Степанівна

Клименко
Галина Яківна

1943 рік. Німеччина. с. Ронненбек. Остербайтери.

Пулеко
Катерина Сергіївна

Мороз
Марія Іванівна

Пушкар
Ганна Єсипівна

1943 рік. Німеччина. с. Ронненбек. Остербайтери.
Прохоренко К., Железняк Г., Савостенко Г., Єрмак Ф., Голота Т., Пушкар О.

1961 рік. Перша борозна на цілині. Казахстан.

1961 рік. Железняк С.С. – тракторист-цілинник. 1963 рік. Прекрасні степові простори, але ностальгія за рідним селом.

1941 рік. 9 клас. Тур'янська неповна середня школа.

1955 рік. 7 клас. Тур'янська неповна середня школа. (По центру) директор школи Росько Михайло Матвійович .

1960 рік. 10 клас Тур'янської середньої школи.

1952 рік. Колектив Тур'янської неповно середньої школи. В центрі директор
Росько Михайло Матвійович.

День Проводів. Згадаймо родичів, друзів, знайомих.

1959 рік. 6 клас. Тур'янська середня школа. В центрі художній керівник Жовнір Михайло Михайлович.

1980 рік. 2-й клас. Лашенко Надія Іванівна класовод.

1983 рік. 3-й клас. Желєзняк Тетяна Миколаївна класовод.

1990 рік. 10 клас.

1987 рік. Шльонська Тамара Миколаївна класний керівник.

2000 рік. Зустріч випускників 1960 року.

2005 рік. Колектив та учні рідної школи.

Зустріч через роки... Біля стін рідної школи.

1961 рік. Духовий оркестр – гордість села.

1960 рік. Хор сільських аматорів. Художній керівник Багрець О. М.

1959 рік. Агіткультбригада. Художній керівник Жовнір М.М.

Екскурсія до Лісограду

Біля рідної школи

2011. Останній дзвоник

1961 р. Пам'ятник воїнам-

визволителям села, біля школи

1967 рік. Учні філіалу Щорської музичної школи.
В центрі М'язь О.О. голова колгоспу, Литвиненко М.М. секретар парторганізації.

1957 рік. Семінар. 2-й ряд (справа наліво) друга Маслюк Проня Іванівна.

1970 рік. Малеча села. Пізнай себе через роки.

1970 рік. Дитячий комбінат.

Щасливе дитинство.

Агіткультбригада. Художній керівник Жовнір М.М., Багрець О.М.

1937 рік. Молоді україночки-тур'яночки.

Проводи до лав армії Ісаченко П.В

1956 рік. Проводи в армію Биба Івана Т.

1958 рік. Проводи до лав армії Мороз Петра Ф.

1962 рік. Проводи до лав армії Сентябрьова Миколи І.

Квітуха молодь села.

Легкої служби. Чекаємо на тебе, солдате.

1948 рік. Активісти села. (Зліва направо). Вилотий Микола Опанасович (голова сільпо), представник району, Пильник Василь Іванович (голова сільської ради), Ващенко Микола Лазаревич (завідуючий сільським клубом).

1946 рік. Тур'янські кооператори. (Зліва направо). 1-й ряд Боровицький І.П. (продавець), Поляков (голова райспоживспілки), Пильник М.Я. (бухгалтер сільпо), Вилватий М.Оп. (голова сільпо). 2-й ряд Шумський А. (заготівельник), Шумський І. (швець сільпо), Пильник М.П. (продавець), Залманзон (різноробочий), Пушкар М. (конюх), Повознікова Анас. (колгоспний касир).

1956 рік. Колектив Тур'янського сільпо.

1956 рік. Крамниця №1. Шумська Параска Дмитрівна, продавець (по центру).

1954 рік. Працівники сільпо. Пильник Марія Яківна, Клименко Трохим Миколайович, Чепурко Іван Михайлович.

1950 рік. (Зліва) Железняк Надія Павлівна перша жінка водій колгоспу «13-річчя Жовтня», Железняк Антоніна Павлівна старший інженер залізничного транспорту за спеціальністю інженер-економіст.

Соболь Сергій Васильович війн-афганець.

1950 рік. Незмінна листоноша Усик Олександра Андріївна.

Лашенко Іван Андрійович
Заслужений енергетик України.

2000 рік. Жінка трудівниця.
Активістка церковної громади.
Шумська Євгенія Андріївна

Мелешко Явдоха Єлісеївна у День свого сторіччя

Він завжди готовий прийти на допомогу. Донор Пушкар Станіслав Іванович.

Спасибі вам люди, в білих халатах.

М'язь Олександр Олексійович голова
колгоспу «13-річчя Жовтня»
У день свого шістдесятиріччя

У юні роки

М'язь О.О. Приємне спілкування у колі родини.

Донор Шумський Василь Володимирович отримує нагороду

Цегельний завод.

Цегельний завод. На першому плані Желєзняк Анатолій Федотович, Соболь Василь Іванович директор заводу.

Консервний завод у стані будівництва.

1967 рік. Лікувально-оздоровчий комплекс.

1967 рік. Лікувально-оздоровчий комплекс. На першому плані лазня.

Сільський парк. Каруселі. На другому плані новозбудовані будинки для колгоспників.

Сільський парк. Літня естрада.

1969 рік. Лисички - сестрички. Робітниця Усик Валентина Іванівна.

1967 рік. Музей-пам'ятник у дії. М'язь О.О., Желсзняк А.Ф.

1966 рік. Якісну цеглу видає завод.

1969 рік. Почесний гість на консервному заводі Лашенко Петро Миколайович
Герой Радянського Союзу.

1968 рік. Працівники консервного заводу. 1966

1969 рік. Молоді, активні і перспективні. (Зліва направо) Клименко Л.І. продавець книжкового магазину,
Соболь Т.Ю. секретар КСМ села, Голота В.В. кіномеханік, Осика О.В. зоотехнік-селекціонер.

1966 рік. Виробляємо цінне вітамінно-трав'яне борошно. Оператор Шрамченко Петро.

1958 рік. Колектив доярок ферми №3. Хутір Лозівський. Їх руками створюються молочні ріки.

1968 рік. Щира радість агронома «це чудо, а не кавуни».

1965 рік. Овочеві плантації показує бригадир Клименко Іван Іванович. Журналіст Ващенко Микола Лазарович.

1966 рік. Гості з Чехословаччини в тепличному господарстві колгоспу.

1967 рік. Прекрасні кавуни – радіє колгоспниця Клименко Тетяна Василівна.

1990 рік. Риба тут водиться.

1967 рік. Комсомольсько-молодіжний табір праці і відпочинку «Берізка».

1966 рік. Комсомольсько-молодіжний табір «Берізка». На першому плані Лашенко Надія Іванівна командир загону.

1959 рік. Пулеко Надія Пантеліївна доярка, свинарка, орендатор – і завжди передовик виробництва.

1979 рік. Весна. Кругом вода, вода...

1955 рік. Жарка пора заготівлі сіна. Робота є всім.

1956 рік. Підготовка насінневих бульб картоплі до посадки . Жіночки-трудівниці короткі хвилини перепочинку.

1969 рік. Передовики сільськогосподарського виробництва.

1967 рік. Комсомольсько-молодіжне весілля.

1966 рік. Масове гуляння. Масляна.

2002 рік. Колектив тваринників ферми «Городок».

2006 рік. Турботи і тривоги у них спільні. Тулунов В.М. інженер-механік, Гвоздьов В.М. – Керівник ПСП «Турчанка».

Молоді, але досвідчені водії при заготівлі кормів.

Швейна майстерня. Кириченко Катерина завідуюча, Шумська Ніна Єфимівна – голова сільської ради, Шумська Ольга майстер індпошиву.

Дружний колектив майстрів індошиву.

1991 рік. Новозбудоване приміщення школи.

У минулому типова хата тур'янців.

«Крупорушка» в дії.

1970 рік. Така повноводна Турчанка по весні.

Загальний вигляд території дільничної лікарні села.

Будівлі дільничної лікарні.

Амбулаторія.

2011 рік. Колектив медичних працівників Тур'янської дільничної лікарні.

2012 рік. Чепурко В. І. – сільський голова

2012 рік. Лашенко О.П. – бухгалтер с/р.

2012 рік. Горова Л.М. – секретар с/р.

Про село і тур'янців сторінками районки.

ДОСВІД ЗБЕРІГАННЯ ВЕРХІВОК КАРТОПЛІ

Верхівки зрізують з неочищеної, немитої, здорової бульби. Зріз повинен бути прийний. Після правильного зрізування верхівки підбирають попарно з однаковими поверхніми зрізів. Злегка провівши зрізами по дрібній терні, такі пари верхівок зараз же об'єднують, прикладуючи одну до другої зрізами.

Одержані клубні розкладаються в один шар для просушування. Через день-два верхівки злипаються, і їх зсипають в ящики або кошики шаром не товще 50 см. і зберігають при температурі 1—2 градуси тепла. Зберігаючи таким способом, верхівки пересипати піском не потрібно.

Пари верхівок провизують так же, як і окремі верхівки. За 2—3 тижні до садіння клубні розкладають

ся в один шар в світлі кімнати при температурі в 12—15 градусів тепла.

При садінні кожний клубень розламається і в борозну кладеться одна верхівка. На одному гектарі, посадженому верхівками, можна одержати урожай картоплі в 100—150 цнт.

БОРОВСЬКИЙ — агроном відділу технікультури.

№ 12 від 6 лютого , ст. 4, 1947 рік

Своє зобов'язання збільшуємо

У минулому році моя ланка перевиконала план урожайності льону, за що одержала 160 кілограмів жита додаткової оплати. Ще в січні, порадившись з своїми членами ланки, я вважала зобов'язання виростити в цьому році по 6 центнерів зерна і волокна льону з гектара. До весни ми старанно підготували насіння, зібрали на гектар по 3 центнери попелу. Посіяли льон одночасно з вівсом.

Гаряче схвалюючи ініціативу словечанських льонарів про розгортання соцзмагання за високий урожай льону, ми переглянули своє соціалістичне зобов'язання і прийшли до висновку, що наша ланка

має всі можливості зібрати льону-волокна з гектара не по 6 центнерів, а по 7. Льон у нас посіяний в ранні строки, якісно, добірним насінням, по добрих попередниках, в більшості по картопляниці. На гектар внесли по 3 цнт. попелу.

Тепер все залежатиме від догляду за посівом. Ми плануємо прополоти льон не менше 3-х разів. Першу прополку вже цими днями розпочнемо. Крім цього, робитимемо підживлення. Всі ці роботи, а також збирання, обмолот і переробку тресті зобов'язуємось провести в найкращі строки.

Ольга Залізник,
ланкова тур'янського колгоспу.
13-річня Жовтня".

, №40 від 16 травня , ст. 2, 1948 рік.

Вечори художньої самодіяльності

Значно поживався культурно-масовою і політичною роботою в селі Тур'ї в зв'язку з підготовкою до виборів у місцеві Ради депутатів трудящих. На прикладі свого села агітатори розповідають трудящим про ті великі зміни, що сталися в нашій країні за тридцять років радянської влади.

Тур'я, як відомо, одне з найбагатших сіл на Чернів-

щині. Та проте й там до революції була лише церковно-праходська школа, де під та одним учителем навчалися сімдесят чотирьох дітей.

Тепер в Тур'ї і клуб, і поштова філія, і сільмаг, і ветеринарний та фельдшерський пункти, а в семірічній школі навчається понад 340 дітей колгоспників.

Заслуженою повагою користуються у колгоспників вечори художньої самодія-

льності, що їх часто організовує сільська інтелігенція.

Особливо хвалять проведення колгоспників вечір напередодні 30-х роковин Великого Жовтня. На клубній сцені виступали співочий, фізкультурний і драматичний гуртки. Радісно, весело гуляння продовжувалося до глибокої ночі.

М. Сергійко.

№ 96 від 16 листопада, ст. 2, 1947 р.

ТЕХНІЧНА ПОРАДА

Як будувати глиноплітні приміщення

Наш район багатий на місцеві будівельні матеріали, зокрема на хмиз, дошу, компи, глину та пісок. З усього цього можна будувати глиноплітні господарчі приміщення, а тому чиє в житлові будинки. Як це робити?

Глиноплітна стіна складається з каркасу, плітної основи стіни з зовнішньою глиноплітною обшивкою.

Для каркасу колоди і жердини повинні бути суші, очищені від кори та сучків. Для плоти краще використовувати хмиз з липи, але можна й з берези, дуба та інших листяних дерев. Для зовнішнього обшивання плітної стіни вживається середньохвиля глина з вмістом 25 процентів піску. В глину для більшого зв'язку додається содова, кострина, солода, але все це повинно мати ознаки гнилі.

Каркас стін роблять з колод товщиною не менше 16 сантиметрів. Їх розташовують на віддалі 2–2,4 метра одна від одної і нагніблюють на 1–1,25 метра в землю або вставляють у підлогу нижньої обшивки. Нижня обшивка укладається на дерев'яних або кам'яних стовпах чи на суцільному фундаменту.

Ту частину стовпів-каркасу, що вкопується в землю, треба обпалити або обсіюлити і поставити на підкладку з обрізків пластин товщиною 40–50 сантиметрів. Поверх устаткованих стовпів каркасу укладають верхню обшивку з дерев'яної товщиною 6 сантиметрів, на яку спираються прокип покравлі та базис стелі. Каркас краще всього виготовляти на дерев'яних стовпах. В цьому разі на стов-

пах роблять нижню обшивку, скріплюючи їх по розгалубкам.

Між стовпами каркасу забивають у землю або, якщо є нижня обшивка, закріплюють на ній одні радкіліси. Віддалі між ними не повинна бути більшою 40 сантиметрів.

Коли каркас готовий, його обпалюють хмизом горизонтальними або вертикальними рядами. При обпалюванні хмиз треба максимальну натягувати, щоб надати стіні більшої міцності і запобігти від можливих її перекосів. Між довгими слід залишати малі проміли для того, щоб глина обмала міцно просохувалася і краще зв'язувалася з плотою. Пліт плетуть по можливості одночасно по всій будівлі.

Віконні і дверні проєми споруджують так: нікому виробку одним боком шпекли прибивають до стовпа каркасу, а другим до кілки і далі роблять обпалення.

Глиноплітна стіна для житлових будинків повинна бути товщиною 40–50 сантиметрів, для тваринницьких приміщень – 30–40 сантиметрів, для холодних, неопалюваних господарських будівель 15–20 сантиметрів. Основа для глиноплітних приміщень повинна мати товщину не менше однієї з міру того, як просохнуть попередні наклади.

Щоб уберегти глиноплітну стіну від дощу і вологості, зовнішній покриття повинен бути з виступом не менше, як 40 сантиметрів від зовнішньої стіни. Нижня частина стіни захищається прихилом з виступом 20–30 сантиметрів і висотою від рівня землі 50–60 см. Глиноплітні приміщення теплі, згнітніші і дешеві. При старанному догляді за ними вони стоять десятки років.

С. Бондаренко –

інженер районного сільськогосподарського будівництва.

№ 29 від 8 квітня, ст. 2, 1948 р.

ПЕРШІ КРОЛЕФЕРМИ

Тур'янський "колгосп
„13-річчя Жовтня" (голова
т. Приходько, зав. фермою
т. Клименко) першим в ра-
йоні організував кролефер-
му. В артіль в 24 кролі,
в тому числі 4 дорослі

вітні кролематки.
Ініціативу колгоспників
артілі „13-річчя Жовтня"
наслідували колгосп ім.
Сталіна, який також ор-
ганізував кролеферму.
Г. Кириченко.

№ 63 від 5 серпня, ст. 1, 1948 р.

Завдяки правильній роз-
становці сил і наполегли-
вості учених
Д. Ли-
можли-
зроби-
нового
ті всіх
щення
трудод-
нессен-
викла-
авдан-
ського
ні по
сізь-
оку.
аєтні
Д. С.
...
процентів.
Я. Петрик.

Дружна праця забезпечує успіх

Як на вирощуванні, так
і на збиранні картоплі, друж-
но працює ланка тур'ян-
ського колгоспу „13-річчя
Жовтня" Ольги Залізняка.
На закріпленій за нею пло-
щі в 5,70 га вона вже за-
кінчує копати. Картопля
вродила дорідна, одна в
одну. Завзяті трудівниці
артільних полів з нетерпи-
ням чекають того дня, ко-

ли підсумовуватимуться ре-
зультати їх сумлінної пра-
ці.
— У минулому році, — зая-
вила колгоспниця Ольги-
ної ланки Марія Залізняка, —
наша ланка збрала най-
більший урожай картоплі
у колгоспі. Ми надіємось,
що не втрачимо першості
і в цьому році.
М. Сергійко.

ОДЕРЖУЮТЬ КАРТОПЛЮ НА ТРУДОДНІ

Колгоспники безуглів-
са Степановича Черняки
Муньки Самочовича

№ 89 від 3 листопада ст. 2, 1948 р.

ДОПОМОГА ДІТЯМ-СИРОТАМ

Вчителі Тур'янської се-
мірічної школи та молоді
села організовують для
колгоспників платні худож-
ні вечори. Виручені гроші
йдуть на придбання дітям-
сиротам одягу та взуття.

Нещодавно драмгурток
працівників школи з цією
метою поїхав у клуб
села п'єсу Тобілевича „Мар-
тин Боруля".
М. Сергійко.

№ 94 від 21 листопада, ст. 2, 1948 р.

„ТИЖДЕНЬ САДУ“ В С. ТУР'І

Дружно відгукнулись на звернення піонерської дружини № 2 ім. 30-річчя ВЛКСМ Щорсівської середньої школи № 1 про закладання в кожній школі саду і квітника учні Тур'янської семирічної школи. Вони вже посадили на пришкольній садибі 150 штук яблунь, груш, слив та вишень.

Активну участь бере у „Тижні саду“ шляхова бригада, очолювана Максимом Тулупом. Тур'янські шляховики на 21 жовтня включно посадили 200 фруктових та декоративних дерев. Про ведення зеленого насадження продовжується.

М. Сергійко.

№ 86 від 24 жовтня, ст. 2, 1948 р.

Кращі орачі району Володимир Ісаченко виорює 0,96 га за день

ТУР'Я. (Наш кор.). Со-
рок орачів колгоспу
„13-річчя Жовтня“ щод-
ня перевиконують норми
на зяблюванні. Особливо
високих показників у ро-
боті домогся молодий орач
бригади № 3 Володимир
Ісаченко. Працюючи вола-
ми, він 27 жовтня виорав
0,75 га, 28 жовтня — 0,80
га, а 29 жовтня, ставши
на стахановську вахту на

честь 30-річчя ВЛКСМ,
Володимир Ісаченко виор-
ав 0,96 га, виконавши
більше двох норм.

Володимир Ісаченко по-
чинає роботу на світан-
ку і працює поки видно.
Підгодівлю волів прова-
дить через кожні 2–3
години.

М. Сергійко.

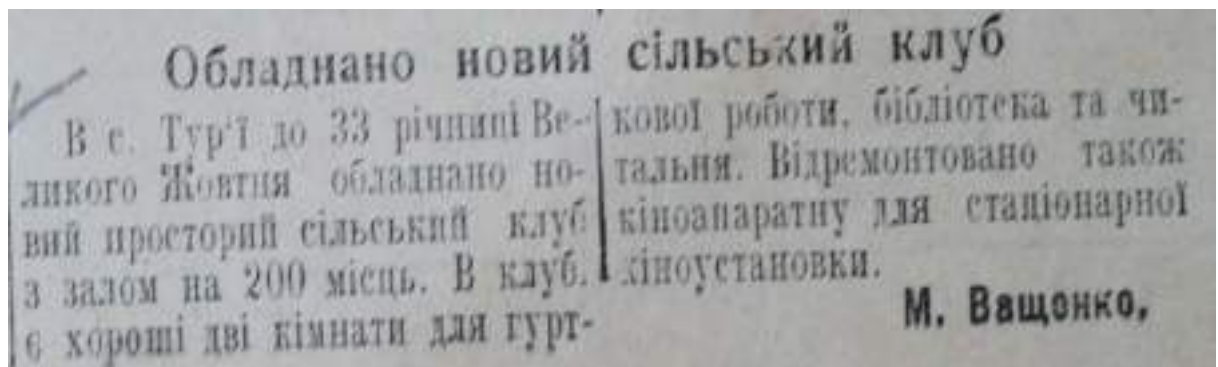
№ 88 від 31 жовтня, ст. 1, 1948 р.

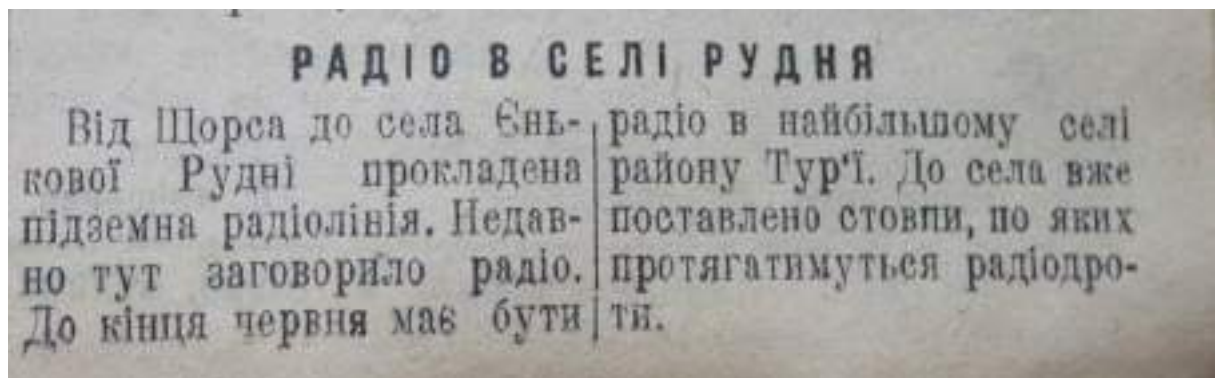
№ 66 від 18 серпня, ст. 1, 1949 р.
Ланкова Віра Ващенко виростила
по 4,23 ц льону-зерна та волокна по
4,8 ц з гектара на площі 2,25 га

№ 148 від 10 грудня, ст. 3, 1981 р

№ 93 від 16 листопада, ст. 1, 1950 р.

№ 41 від 30 травня ст. 2, 1948 р.

Профспілка в боротьбі за всеобуч

Цього разу збори членів профспілки працівників Тур'янської семирічної школи були дуже живі. На порядку денному стояло важливе питання — про виконання закону про загальне обов'язкове навчання. В районі діяльності Тур'янської школи налічувалось 58 чоловік сільської молоді, що не мала освіти за 4 класи. Для 29 з них затверджений 4 клас вечірньої школи, в якому буде вести заняття платний учитель.

А як бути з тими 29 чоловіками, що повинні ходити в 2-й і 3-й класи? Дирек-

тор школи т. Рябчун висловив пропозицію організувати комбінований II і III клас вечірньої школи і вести в ньому заняття вчителями денної школи по черзі. З думкою т. Рябчуна всі погодились. Перший місяць навчання з молоддю проводила вчителька т. Голодок, тепер займається вчитель т. Назаренко.

Так профспілка Тур'янської школи бореться за виконання закону про всеобуч.

М. Сєргійко.

Серпень 1948 р.

ТОРГІВЛЯ ПО ЗНИЖЕНИХ ЦІНАХ

Колгоспники с. Тур'ї з великим задоволенням зустріли постанову про зниження цін на товари широкого вжитку. Вони сповнені глибоким почуттям щирої подяки партії і радянському урядові за новий вияв піклування про їх можливість.

1-го березня в торгових точках села спостерігалось значне пожвавлення. Одні купували мануфактуру, інші швейні вироби, треті металогосподарські товари.

Ось до прилавку підходить колгоспник Клименко Фе-

дір і купує 2,5 метра сукна по 139 крб. за метр. Колгоспник т. Шумський А. П. просить подати відріз швейноту 2 м 40 см по 162 крб за метр. Колгоспник т. Коненко В. купує 3 м кашеміру.

За цей день по всіх торгових точках с. Тур'ї продано колгоспникам товарів на 12 тисяч крб., в тому числі шерстяних тканин — на 3 тисячі крб., парфюмерних виробів — на 1500 крб., гітюнових — на 200 карбованців.

М. Сєргійко.

№ 19 від 6 березня, ст. 2, 1949 р.

В ГУРТКУ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

В Тур'янській середній школі активно працює гурток образотворчого мистецтва. В ньому я навмисно розвиваю в учнів художні здібності і творчу фантазію, викладаю любов до образотворчого мистецтва, навчати основам реалістичного малюнка і вчити малювати читати твори живопису, розу-

міти їх зміст.

Крім оволодіння прийомами малюнка та живопису, гуртківці знайомляться з основами прикладного мистецтва. Немало уваги звертається і на шрифтовий малюнок.

І на випадково знайшли гуртківці Петра Круковського і Михайла Власів, досягають в оформленні навчотвір-

тацій, прикрашають свої у святкові дні. Діти зацікавлені і В. Данилюк та І. Замай, інші активно-ослухливі.

А одинадцятикласник Віталій Голодок мистецтвом розвиває свої здібності, що з успіхом працює в будь-яких жанрах образотворчого мистецтва і багато допомагає школі в цьому напрямку.

Заняття гуртківці отримують до традиційної роботи, яка відбувається в березні 1966 року. Значна частина роботи художників буде присвячена 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

М. ПИТМАНЕНКО,

заступник завідувача, керівник гуртка

№ 144 від 2 грудня, ст. 3, 1965 р.

Колгосп „Червоний бір“ перед сівбою

Колгосп „Червоний бір“, Тур'янської сільради, хоч сьогодні, готовий дружно вступити у весняну сівбу. Біля кузні рівним рядочком стоять 6 нових дрипачів, трохи далі — 2 відремонтовані культиватори, 14 плугів та 9 борів. В кузні ще чути стукіт молотків. Ковалі Назаренко Василь та Коваль Семен востаннє перевіряють справність інвентаря.

Всі колгоспники тут працюють старанно. Вони дали слово виростити в нинішньому році високий урожай всіх культур. За виробничим планом, який нещодавно був розглянутий і затверджений загальними зборами, вартість трудових становитиме 3,5 кілограма зернових, 5,5 кг картоплі, 2,3 кг сіна. Всі умови є для одержання такого врожаю. Сівба ярих провадитиметься тут виключно по зябу, доброякісним кондиційним насінням, яким артіль забезпечена на 130 процентів.

Люди в ці передсівні дні на колгоспному подвір'ї. І раніш за інших приходять сюди колгоспники Мороз Федір та комуніст Лашенко Олександр. Їх затверджено сівачами. Ото ж по-госпо-

дарському, ретельно й приділяються вони щоразу чи все готове до виходу в поле.

— Сівалка справна, насіння є, тягло сите — все в бойовій готовності, — гордо заявляють вони.

Кипить стахановська праця в ланках. Ще тільки сонце показалося, а ланкові Назаренко Люба, Максименко Тая, Шумська Надія вже в поле везуть перегній, підживляють озимину. За перший день їх ланки піджилили понад 15 гектарів жита. Наступного ж дня ця робота набрала ще більшого розмаху.

Поряд з успішною підготовкою до весняної сівби, колгоспники турбуються й за культуру свого життя. Теслярі Корецький Тихон, Залізняк Тихон, Лашенко та Кирієнко заготовляють матеріал для будівництва контори колгоспу та бані. До травневих свят в хатах колгоспників загворить радіо. Вже заготовлено стовпи для радіолінії.

Так дбають колгоспники артілі „Червоний бір“ за майбутній урожай, за своє заможне й культурне життя.

М. Соргійко.

№ 25 від 27 березня, ст. 2, 1949 р.

ВИСОКА ЧЕСТЬ

Криштофович Анатолій Миколайович Кондратенко до призову в Радянську Армію працював пресувальником цеху поліетиленових виробів колгоспу «Гірський Валентин» Жовтень. Послушник працює з наванчанням. Анатолій в 1974 році успішно закінчив Ідирську загальну середню школу, брав активну участь в громадському житті села.

Привабливі юнине на військову службу, закликає його батьківський наказ — вірно служити Батьківщині.

Анатолій виправдав довіру односельців і своїх батьків Миколи Денисовича та Любоми Жітани. Нещодавно на адресу райвійськкомату надійшов лист від командувача частини, де служить молодий воїн. В цьому

«Надсилко фотосвітку радника Кондратенка Анатолія Миколайовича який удостоєний честі світосвіткою білорозторнутого прапора-стінки. Це відзнака — за відмінні успіхи в бойовій і політичній підготовці, зразкову військову дисципліну і бездоганну службу в прикритій військах.

Командир частини Михайло.

Висока честь вивалена нашому земляку з Турті. Ним можуть гордітися батьки й односельчани.

І. БУШТРУК,

представник райвійськкомату.

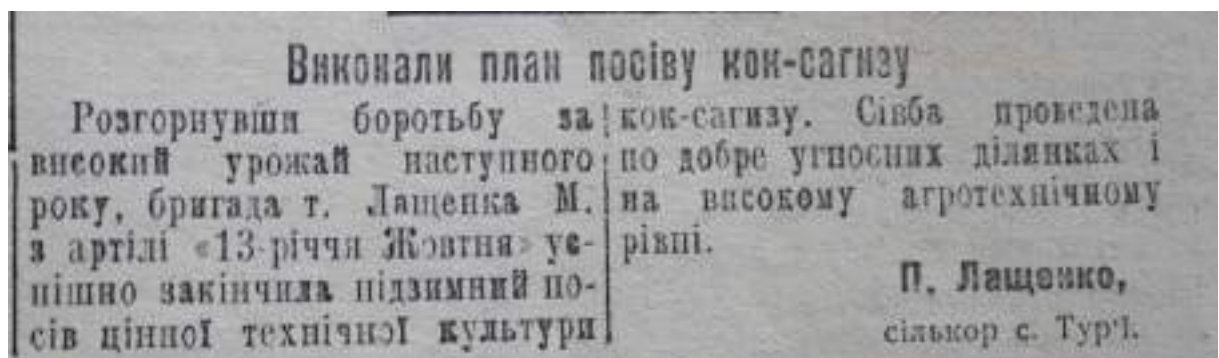
№ 3 від 6 січня, ст. 4, 1977 р.

1948 р.

№ 75 від 18 вересня, ст. 1, 1949 р.

№ 61 від 29 липня, ст. 2, 1948

ВИСОКИЙ ВРОЖАЙ КУКУРУДЗИ НА ПРИШКІЛЬНИЙ ДІЛЯНЦІ
Учні 4 „а“ класу Тур'янської семирічної школи під керівництвом вчительки Кулик Т. Ю. посадили в цьому році на пришкільній ділянці кукурудзу на площі 30 кв. метрів. Завдяки гарному догляду за посівом учні одержали високий врожай. Зібрано з цієї площі 20 кг зерна кукурудзи, що дорівнює врожайності 66 цнт з гектара.

М. Сергійко.

МТС поповнилась новими самохідними комбайнами
В минулому році Щорська «Більшовик» (с. Назінівка) та МТС одержала 2 самохідні «Більшовик» (с. Ст. Горькокомбайни. Водійом євразійних машин поновлять широкі колеса самохідних комбайнів. Перше в київському році вони візьмуть участь на обранні сніжних хлібів в українських колосках «13-річчя Жовтня» (с. Тур'я), ім. Ворошилова (с. Буча), ім. Калініна (с. Носівка).

М. Гресь.

№ 85 від 23 жовтня, ст. 2, 1949 р.

Від 27 червня, ст. 2, 1951 р

2,33 ГЕКТАРА ЗА ДЕНЬ!
Стільки викошує косар-комсомолец Микола Залізник
Сонце тільки почало підніматися із-за горизонту і перші проміння його, весело переливаючись на краплинах ранкової роси, вітали першого косаря-комсомольця Миколу Залізника. Він сьогодні вирішив будь-що вийти переможцем у змаганні, яке розгорнулося між косарями колгоспу «13-річчя Жовтня» в честь стахановської вахти захисту миру.

Свою працю Залізник уже завоював пошану кращого косаря нарівні з Шумським В. С., Контісником М. Г., Клименком Ф. Д. та Тищенко В. Д., але на цьому зупинятись не міг. З дня на день збільшувати площу свого скосу — така мета Миколи. Півтори — дві денні норми — стало для нього щоденним звичайним явищем. Він скошував від 0,85 до 1,30 га хлібів. Сьогодні ж вирішив перевершити всі свої показники.

— Щоб досягти високої продуктивності праці, треба раціонально використовувати свій час, — говорив Микола своїм товаришам на комсомольських зборах. — Треба працювати весь світловий день. Це дасть змогу без втоми виконувати по три — чотири норми. Щоденно можна викосити до 0,20 га. 7 серпня свої розрахунки Залізник застосував на ділі. З 6 годин ранку до 6 годин вечора площа скошеного ним вівса становила 2,33 га. Це був рекорд, якого ще не встановив жоден косар села. Слово, дане на комсомольських зборах, Микола додержав, виконавши денне завдання на 430 процентів.

Сонце спускалось до горизонту. Згасав тихий літній день. Злегка втомлений, повертався Микола додому, щоб завтра знову зі сходом сонця бути в полі, доки не ляже останній покос, вирощеного в цьому році дорідного врожаю.

**М. Ващенко,
с. Тур'я.**

Від 16 липня, ст. 1, 1950 р.

№ 74 від 23 червня, ст.3, 1964 р.

№ 109 від 9 вересня, ст. 3, 1967 р.

ВИВЧАЮЧИ ДОСВІД

Нещодавно при Тур'янській дільничній лікарні відбулася науково-практична конференція лікарів сільських лікарських дільниць чотирьох районів області — Щорського, Городищенського, Корюківського і Семенівського. На порядок денний її було винесено питання про якість і ефективність роботи на сільській лікарській дільниці.

Змістовну доповідь на цю тему зробив головний лікар місцевої лікарні Всеволод Васильович Тарасюк. Потім присутні переглянули діафільми, у яких розповідалося про будні сільських медиків. До речі, зняв їх сам В. В. Тарасюк.

Потім медики чотирьох районів обмінялися досвідом роботи.

В. КОЙДАН,
фельдшер Тур'янської лікарні.

№ 152 від 20 грудня, ст. 4, 1977 р.

Між переносами та
об'єктами різниці ту-
районі розташовували-
ся великі кошти ліснич-
ства. Власні гроші
заощаджені для
нашого району. З вели-
кої таксою керувати три-
мають, а потім, з настан-
ням війни, на думку ба-
гатьох порівняно.

В закінченому році Павло Костантинович дві слова — *добитися* від курку корів, яких він порав з своїми товаришами, найвищими керівниками області. Своєю справою допоміг з невелич

Ось уже в світлі
тієї перебудови Чер-
воний виступав. І в сер-
ці його надії на корі-
нь на кого ставу. Бу-
ла відповідь. Це на-
вряд чи означає на р-
шув.

По заврши још не
у друштво породице

Чароной змінив рай-
онну партію та виконав-
чий комітет Ради де-
путатів трудящих. А
Павло Бокосковичем ду-
має, що не вперше
зробив. Адже виконав-
чий комітет Ради де-
путатів трудящих і
саме його не брали до
рахування при форму-
ванні міської партійної
організації. Доброго зна-
йомця називає (стор.

Павло Нестемирович
розовидас, шай дово
даться нікому, рече у
тумані, ілюзіях, а
пача, відвернувши го
лову, як і завжди, в

ювенні. А воно на ві-
дні тави. На який
відпочинок і під час лі-
тньої спати. Адиго наро-
дані добувають північ,
монари. Ось ти і ду-
май, адиго народі збо-
дани — на відні, на
відні. Ми в цей час го-
ворять північ, північ,
завіра відні і сонячні.

В попередній рік працював Павло Костянтинович в «Солоняристі Задні» н палив парник для Високо-Високої, який н

ние двух лабораторий
привела до серьезных
проб. Сразу же после
этого появились до-
полнительные количес-
твенные данные работы
с двумя этими инстру-
ментами. Однако
данные — признак в ар-
тефакт, который, как
интерпретировать, не
было возможности
Кэри Мэри.

— Живем в посты-
ку, — говорит Павел
Косыгиневич, — бо-
гуемому добру (Сви-
сти Раринской) вводи-
мому свету для нас
на свои добрые/жизни
и части жизни.

B. HAYMEHO.

A black and white portrait of a man with a beard and mustache, wearing a flat cap and a dark jacket over a light-colored shirt. He is looking slightly to the right.

© 2000 Blackwell Science Ltd
Journal of Internal Medicine 247: 105-112

На работу нашей группы
Будничевым предоставлено помещение
на улице Докучаева 51/53А
119810.

4. DETECTION

Виноградный ТарТ мар-
кты, созданной MATTHEW
созданием виноградной
виноградной марки, и, в
частности, виноградной, на
протяжении виноградной д-
нации, виноградной марки-
ры, в виноградной и виноград-
ной вино.

[illegible]

Решение этой проблемы требует дифференциала. По мере развития рынка транснациональные компании должны не только бороться за качество, но и за лидерство в инновациях, что не только повышает конкурентоспособность, но

СПРА

Важнейшим из них является проблема обеспечения безопасности населения. В настоящее время в мире насчитывается около 100 миллионов человек, живущих в зонах экологического бедствия. В последние годы в мире произошло несколько крупных экологических катастроф, которые привели к гибели тысяч людей и нанесению огромного ущерба окружающей среде. В связи с этим необходимо усилить меры по обеспечению безопасности населения и окружающей среды.

ВН КОМ

Түркиядегі саяси жағдайдың өзгеруіне байланысты, біздің елдеріміздегі саяси жағдайдың өзгеруіне байланысты, біздің елдеріміздегі саяси жағдайдың өзгеруіне байланысты.

COMO LE

в том, что при проведении
исследований необходимо
было решить, каким змеи-
ям подвергнуть изучению. Из-за
того, что в природе встречаются
только представители рода
Crotalus, исследователи
использовали только этих
змей.

СЪКЪ

The first and most important
 reason for the success of the
 first experiment was the
 fact that the subjects were
 given a clear and concise
 set of instructions.

[illegible]

224

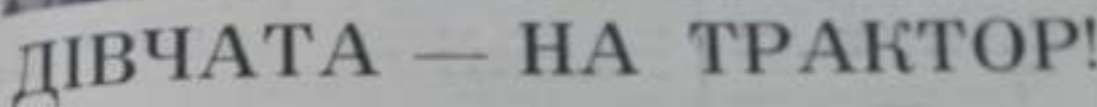
№ 66 від 1 червня, ст. 3, 1974

№ 143 від 30 листопада, ст.
2, 1967 р.

Переможець соціалістичного
змагання,
пташниця Желєзняк Олена.

№ 63 від 26 травня, ст. 1, 1981 р.

комсомолок Наталії Железняк, Валентини Стрілець
і Ольги Железняк до всіх дівчат району

Молодого дівчини в 1919 році освоїла професію механізатора Марія Матаїїна Єфіменко з с. Старі Боровині нашого району і понад 25

Наталія ЖЕЛЕЗНИК,
Валентина СТРЕЛЕЦЬ,
Ольга ЖЕЛЕЗНИК.

[illegible]

вінко сорвалеться з задан-
нями по підвищенню добрих на-
полів.

І. ТЕРЕШЕНКО,
секретар парторганізації
колгоспу «Шлях Леніна».

БУДУТЬ РАННІ ОВОЧІ

Коли в 1966 році у нас ор-
ганізувалось плівкове госпо-
дарство, більшість колгоспни-
ків не вірили в його успіхи.
Мовляв, багато затрат, майст-
рів цієї справи нема.
Тепер сумніви розвіялись.
Результати чотирьох років по-
казали, що вирощувати ранні
овочі вигідно. Аджі ми забез-
печуємо ними трудящих об-
ласті.

В минулому році калібри
сварили 113 тонн овочів з
теплично-плівкового госпо-
дарства на суму 90 тисяч карбо-
ванців, в тому числі чистого
доходу — 53 тисячі.

З'явився в селі і знання пі-
єї галузі. Провідники колгоспу
присвоїли знання майстрия теп-
личного господарства колгосп-
никам Лашенко З. І., Жуків
А. П., Лашенко Т. М., Залі-
вня Г. А.

В 1970 році плану лівко-
вого господарства заплановано
збільшити з 1,7 гектара до
2,5 гектара.

Підучок нахресті 100-річчя з
дня народження В. І. Леніна,
привітали калібри мліковового
господарства калібри відзначені
роботниками виростили 180
тонн овочів на суму 150 тисяч
карбованців.

Вже виростили і виростять по
100 тонн овочів на гектар,
краще дефініцією калібри.

В калібри теплички, калібри
рості, розсада отримані для ко-
лих теплички, які виростять ко-
лих справжній фабрики вироб-
ництва овочів круглий рік.

Т. КРИЖАНІВСЬКА,
агроном колгоспу
«13-річчя Жовтня»
с. Тур'я

№ 151 від 27 грудня, ст. 4, 1969 р.

«ДІВЧАТА — НА ТРАКТОРІ» — ЦЕП
ЗАКЛИК ЗНАЙШОВ ГАРЯЧУ ПІДТРИМ-
КУ СЕРЕД МОЛОДІ ТУР'ЯНСЬКОГО
КОЛГОСПУ «13-РІЧЧЯ ЖОВТНЯ» ОД-
НІЄЮ З ПЕРШИХ ВІДГУКНУЛАСЯ НА
ХОРОШЕ ПОЧИНАННЯ НАТАША БЕЗ-
БОРОДА. ВОНА СТАЛА ТРАКТОРИСТ-
КОЮ І В РОБОТІ НЕ ПОСТУПАЄТЬСЯ
ХЛОПЦЯМ.

КОМСОМОЛЬЦІ СЕЛА ВИЯВИЛИ
ДІВЧИНІ ВИСОКЕ ДОВІР'Я, ОБРАВШИ
П ДЕЛЕГАТОМ ХХІ РАЙОННОЇ КОМ-
СОМОЛЬСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ РАЗОМ
З ІНШИМИ ПОСЛАНЦЯМИ МОЛОДІ
НАТАША СЬОГОДНІ ОБИРАТИМЕ ПО-
БИВ СКАД РАЙКОМУ ЛКСМУ, ВІН-
МЕ УЧАСТЬ В ОБГОВОРЕННІ І ПРИП-
НЯТТІ ВАЖЛИВОГО РІШЕННЯ.

НА ФОТО: Н. БЕЗБОРОДА.

ФОТО: Б. КАРМАЗІНА.

За успіш. досягн. в
соціалістичному змаганні
1970 року півторочка
тракториста колгоспу «13-
річчя Жовтня» Івана Ку-
знецова Кухміра нагород-
жено орденом «Знак По-
шани».

Зараз механізатор ус-
пішно працює на тра-
кторі, забезпечуючи добрий.

Іх праця
відзначена
Вітчизною

№ 19 від 11 лютого, ст. 3, 1978 р.

№ 147, 1969 р.

№ 5 від 15 січня, ст.1, 1948 р.

ЗА 300 ЦЕНТИВЕРІВ КАРТОПЛІ З ГЕКТАРА

В минулому році моя ділянка збрала на 220 центівєрів картоплі з гектара на ділянці 4,8 га. На один гектар ділянка вийшло з 1,3 га на вирощування один збоццєнт мєрв. Це була, так би мовити, досвідна ділянка, з якої ми побачили, що може дати земля, якщо на ній використати науковий прогрєс.

Приступаясь до роботи знову. Висновки соціалістичного виробництва ми використали до кінця: гною, добрива з мєд лавино—високи. Тільки Голотєв, Сова Мєлєшиєв, Марія Лєвченко та Саша Нєйк і в свої морозі і в хуртовини приступили до роботи бригади, обрали кращі і висадили тєплі. Повид 700 веселі гною використали лише до осені цієї дорєд.

Прийшла весна. Коли ми посіяли картоплю, знову ділянку використали, бо був стійкий мороз. Потім ділянку рили борошнєвою, трималими трут вєд до частоти, пухили. При пєдмє друєвнє—своємє зробили першу приболюку, згладю—другу.

На першій приболюкєвє, що ми використали кєдєтє не зробили. Однак, результєт дєлєтє кєдєтє гектарів—це велика робота для тринадцяти мєлєв.

До того ж, ми використали ділянку та інші культури, на яких висадили різні сорєв картоплі. При цьому старємє, що завжди використовували картоплю приболюкє. Під кєдєтємє—своємє подєвє обєзвєтє.

Уже, як і вистєпалє, використали прогрєс. На використаннє ділянку використали картоплі і ділянку частєв мєд лавино обєзвєтє дозвєтєтє обєзвєтє: по 2,5 кг картоплі на трудєвєтє і на ділянку 100 кг мєтє.

Тотуючи до наступної ділянки, беру на себе зобов'язання зібрати по 300 центєвєрів картоплі з гектара на ділянці 4,8 га (доведений ділянку). Ділянку зберемо на землє, як по в пєдмє. Зберемо і водопитє з гектара.

Ми вже приступили до роботи такої. До 30-річної Радянської України виповнює на землє 200 років. Зберемо тєплі, курчєв ділянку. 11-гє січня приступили дозвєтєтє в агропєдєвєтємє гуртєв.

Прикладомєтєвє свєдєтє, щоб використати зобов'язання використати в пєдмє.

Вєлєвє Зєлєвєвє
члєвєкєтєвє мєтєвє, 13-річєвє
Кєдєтєвє, мєтєвєтєвє Рєдєвє.

№ 151 від 18 грудня, ст. 2, 1979

[illegible]

№ 153 від 22 грудня, ст. 1, 1984 р.

№ 51 від 26 квітня, ст. 1, 1984 р

№ 140 від 21 листопада, ст. 3, 1981 р.

№ 124 від 15 квітня, ст. 3, 1981 р.

2012 p.

ВЖЕ минуло тридцять чотири роки. Але той день постає моєї пам'яті ніби був вчора — листопадовий день 1942 року, коли мене приймали комуністи до своїх лав. І тільки-но політруки вручили нам, шовноприбаткам, заповісні партійні квитки, як ми нову вступили у бій, утримуючи коло Мідніково, що біля старозаванського містечка Стара Русса, алевий виснажений Схід точився ві доби.

Кожна п'ядь землі була на прицілі, прострілювалась підступним орогом. Внаслідок дощу, притулюючись до матері-землі, і, здається, така сила тебе не відриває від неї. Рантом чути наподали пристасний заклик: «Комуністи, вперед!». Навчестримий вітер мішав тебе на ноги і кидав в по-у атаку. І ось вже несешся, під-адоряючи себе і товаришів розостатися «Ура!». Забуваєш про небезпеку, смерть, тільки лютий опанять серце до невідомого ерпа, який хоче загартувати чужу емлю.

Тричі був поранений, мав конузію. Війну закінчила у Кенігсбері. Пропонували залишитися в армії, бігли досконало опановувати військову науку. Але відмовився. Хотіло до рідного волинського краю, який залишив ще в 1938 році. Війна розтягла на вісім років строк моєї військової служби. І знав, як потрібні були вдома мої трудівничі руки. Із старини руля піднімалися саломондровина орогом землі. Крок за кроком, іном тліючих зусиль відбудовувалося нове життя.

Не чував «легких пізків», теплого містечка, йшов туди, куди посилали, твердо пам'ятаючи, що мене як комуніста нема особливих прав, крім одного — бути там, як навчав, де ти потрібніше.

Останні сімнадцять років працюю скотарем на фермі № 3 рідного колгоспу. Доглядаю молодих великої рогатої худоби, що як дорослуванню. В минулому році брав зобов'язання одержати 500 грамів шолобоного приросту

від кожної голови. Вдалося на 60 грамів поліпшити цей показник. Звичайно, досягнення неабиякі, але треба враховувати умови сільськогосподарського року.

Поруч зі мною працює мій напарник, теж комуніст, однокласник Іван Іванович Клименко. На нього можна покластися так, як на себе. Нескладні наші обов'язки. Але як і кожна справа, потребує старанності і працелюбності.

У ТРУДІ, ЯК В БОЮ

Продовжуємо розмову

Треба своєчасно нагодувати і нагоїти худобу, прибрати приміщення. Особливі труднощі доводиться долати взимку. Тваринників приміщення стире, певно, в цьому році піде вже на знесення. Але поки що в ньому утримується немало-вбита, а 110 голів молодих. Навіть у легенький мороз вода в автовоїзках замерзає. А тваринну потрібно ж напувати. От і доводиться ще робити ручну. Особливу увагу приділяємо витривалості кормів, щоб кожний кілограм не пропадав даремно. Так що працювати доводиться чимало. А працювати, відомо, неміркованість те, чого варта кожна людина. Ось я і прагну все своє життя працювати так, щоб не соромно було дивитися в очі односельцям, виправдати високе звання комуніста.

Так трудиться і десятки інших партійців. Самовідливо, на совість, не чекаючи для себе особливих відзнак і почесностей. За прикладами далеко ходити не треба. Ось візьмемо, прикладом, тракториста Михайла Петровича Лукина.

Не пам'ятаю випадку, щоб комуніст відмовився виконати якийсь доручений керівництвом колгоспу чи партійної організації. Будь-яке завдання виконує без тривалих розмов, суперечок, не вибираючи вигідну, зручну роботу. Треба, наприклад, піти вночі витягти трактором і прочистити шляхи до ферм, щоб ранку можна було підвезти корми. Михайло Петрович безвідмовно погоджується і сідає сталезового коня.

Іноді серед людей мого покоління можна почути, мовляв, не така зараз мода, життя було краще ми, високої свідомості ти не дістає, не загартували ті трудності. А я так скільки невинне покоління підростає. Мені ось в цьому році вже на пенсію. Щоправда, я доси дістаю сил, ще працюватиму в колгоспі. Але ба-чу, добрі дні вже приходять на місце нас, ветеранів. Ось я все життя зазираю туди, куди здохне вистіг. А наша мода зараз — в техніці добре знається, працює до нового. А ще до того долати старанність як, наприклад, у молодих комуністів шофера Олександра Клименка або Віктора Кривського, та вони набагато прина-жати здохне їх батьками.

Невдоволює замість строгих вимог давнього стажу тракториста Михайла Сентабриєва. Чудовий трудивник, активіст, він працює у справі як приклад не лише своїм ровесникам, а й людям старшим за віком і більш досвідченим. І в по-доброму зазирає наші молоді змій, у якої доспереду багато корисних і цікавих справ.

Вже зовсім небагато залишалося до відкриття XXV з'їзду КПРС, і ми, трудивники колгоспного села, докладаємо сил, старання, щоб винести всі намірешення партії на майбутнє. Так пам'ятає нам наша партійна совість, ані обов'язок комуніста.

В. КЛИМЕНКО,

скотар колгоспу «13-річчя Жовтня», член КПРС.

№ 100 від 21 серпня, ст. 2, 1982 р.

1991р.

СПРА ТЕТЯНА

СВЯТЕ, ЯК ХЛІБ, МОЄ СЕЛО

ІСТОРІЯ СЕЛА ТУР'Я
МОТІСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ

2016 рік